

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796

Thomassen, T.H.P.M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thomassen, T. H. P. M. (2009). Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HOOFDSTUK 4. HET ARCHIVERINGSSYSTEEM VAN DE STATEN-GENERAAL

1 Inleiding

Een archiveringssysteem is volgens Horsman meer dan een archief. Het is het geheel van procedures, methoden, kennis, mensen, middelen en documenten waarmee een persoon of een samenwerkingsverband van personen (een organisatie) de archiveringsfunctie vorm geeft. De archiveringsfunctie is een persoonlijke of organisatorische functie met als doel het beheer en de beschikbaarstelling van procesgebonden informatie die de persoon of de organisatie nodig heeft voor de uitvoering van taken of het afleggen van verantwoording.¹¹⁵⁶

Van de methoden en procedures zijn hier vooral de administratieve processen van de Staten-Generaal van belang en van de mensen de griffieambtenaren die deze processen uitvoerden. In zijn standaardwerk over de griffie constateerde Van Riemsdijk dat de administratieve processen alleen kunnen worden beschreven door ze “in verband te beschouwen met de ambtenaren, aan wier werkzaamheid de vorming van het archief te danken is.”¹¹⁵⁷ Die aanpak heb ik overgenomen. Daarbij heb ik herhaling waar mogelijk vermeden.

Tot de middelen die van het archiveringssysteem van de Staten-Generaal deel uitmaakten behoorden ook de kamers, lokalen en kantoren van de griffie en de kasten waarin de archieven waren geborgen. De ruimten van de griffie, die we in de proloog al even hebben bekeken, zullen we hier aan een nauwkeuriger onderzoek onderwerpen.

Van de documenten, het archief van de Staten-Generaal worden hier vooral ontwikkeling, vorm en structuur belicht. De paragrafen die hierover gaan wijzen vooruit naar de beschrijving van de series in hoofdstuk 5.

Eigenaars van de administratieve processen waren de Staten-Generaal, maar ook de griffiers. Zij legden omvangrijke documentaire verzamelingen aan waaruit zij alle kennis konden putten die zij in de uitoefening van hun functie nodig hadden. Daarom bevat dit hoofdstuk niet alleen een kort overzicht van de archieven van de Staten-Generaal, maar ook van het griffiersarchief.

2 De griffie, de griffieambtenaren en de administratieve processen

2.1 De huisvesting

Voordat we de samenstelling van het archief aan een nauwkeuriger onderzoek onderwerpen, gaan we eerst eens kijken, door wie en hoe het werd gevormd.

Tussen 1576 en 1588 hadden de Staten-Generaal geen griffie en zelfs geen vaste bergplaats voor hun archief. De griffiers en secretarissen namen de stukken van de vergadering die zij onder zich hadden mee van de ene naar de andere vergaderplaats. Op 18 december 1578 lieten de Staten-Generaal twee koffers maken om het archief van de generaliteit in op te bergen en te vervoeren. Tussen oktober 1580 en eind 1581, toen ze tussen twee vergaderingen in Antwerpen in Delft vergaderden, namen de secretarissen alleen de resolutieboeken en de lopende stukken mee en lieten ze de rest van hun archief (twee koffers en een kast) in Antwerpen achter. Toen deze vergadering in mei 1582 scheidde en de griffiersfunctie vacant was, gaf men het archief tijdelijk in bewaring aan de magistraat van Antwerpen. Daarna vernemen we alleen van een nieuwe koffer, die eerst door de nieuwe griffier De Hennin werd beheerd en in 1584 aan diens opvolger Aerssens werd overgedragen.¹¹⁵⁸

In 1588 werden de voorwaarden geschapen voor een geregelde berging en ordening van de archieven. De Staten-Generaal kregen aan het Binnenhof tussen de Binnenpoort en het kapittelhof naast de oude Hofkapel een eigen kwartier.¹¹⁵⁹ De hoofdingang was in het poortgebouw van de Binnenpoort gesitueerd, vanuit de Middelpoort aan het Buitenhof gezien aan de linkerkant van de Binnenpoort zelf.¹¹⁶⁰ Deze poort was bestemd voor de gedeputeerden en alle andere hoogwaardigheidsbekleders die in een vergadering van

¹¹⁵⁶ Horsman, *Archiveren*, 39.

¹¹⁵⁷ Van Riemsdijk, *Griffie*, Voorrede.

¹¹⁵⁸ Bijlsma, *Regeringsarchieven*, 42-43.

¹¹⁵⁹ Zie afb. 1 op p. 21.

¹¹⁶⁰ Zie afb. 3 op p. 24 en afb. ... op de volgende pagina..

de Staten-Generaal compareerden of aan een conferentie met gecommitteerden van de Staten-Generaal deelnamen en niet voor het personeel van de griffie.

De griffie bevond zich op het oude kapittelhof. Van oudsher liep daar op de begane grond een overdekte galerij, die aansloot op de galerij die langs de Hofkapel was gebouwd en later dus ook op de galerij langs de kwartieren van de Staten van Holland en de stadhouder. Deze galerij was uitgebouwd tot een gebouw met een begane grond en een lage verdieping.¹¹⁶¹ Hier was tot 1656 de griffie ondergebracht. De ingang bevond zich vanaf het Binnenhof gezien rechts van de ingang van de kerk. Op de begane grond bevonden zich waarschijnlijk de schrijfcomptoiren, waar in de zeventiende eeuw zo'n zes tot zeven generaliteitsklerken¹¹⁶² en vanaf 1618 ook nog zeven provinciale klerken werkten.¹¹⁶³ De verdieping moet dan onderdak hebben geboden aan de agent en het archief, mogelijk ook aan de beide eerste klerken van de griffier¹¹⁶⁴ en vanaf 1637 vermoedelijk ook aan de commies. Een werkruimte voor de griffier was hier niet: die had zijn kamer tot 1656 achter de Statenzaal.

Afb. 8. Johan Bleau, *Curia Hollandiae Interior* (het Binnenhof van Holland), fragment. Rechts de Grote Zaal, in het midden de Binnenpoort met links daarvan de poort naar het trappenhuis naar het kwartier van de Staten-Generaal, links om de hoek op de eerste verdieping de Statenzaal en links daarnaast de griffie en de Franse Kerk.¹¹⁶⁵

Door de toename van de werkzaamheden en de aanwas van het archief werd dit gebouw al gauw te klein. In 1619 wees griffier Aerssens de Staten-Generaal erop, dat er op het comptoir van de generaliteit geen bekwame gelegenheid was om de papieren en archieven op te bergen. Het was brandgevaarlijk en te klein. De agent en klerken konden er niet van goede zitplaatsen en andere noodzakelijkheden worden voorzien, zoals de eer en staat van het comptoir vereisten.¹¹⁶⁶ Dit was voor de Staten-Generaal aanleiding de Staten

¹¹⁶¹ Zie de kaart van Bos en Van der Harn uit 1616 in: Stal, *Den Haag in kaart gebracht*, 50. Zie ook Calkoen, 'Het Binnenhof', noot 104 en de kaart van Calkoen in De Graaff, 'Binnenhof 20 in kort bestek', 122.

¹¹⁶² Zeven generaliteitsklerken worden genoemd in res. SG 19/01/1619, *Resolutiën* NR, IV, 20, nr. 122.

¹¹⁶³ Van Riemsdijk, *Griffie*, 42. In de achttiende eeuw waren dat er drie keer zoveel.

¹¹⁶⁴ Tegen 1604 is sprake van inrichting der kamer hunner commiezen en van een geleverde kast voor 's lands registers: Calkoen, 'Het Binnenhof', 112

¹¹⁶⁵ In: Blaeu, *Tooneel der Steden*.

¹¹⁶⁶ Van Riemsdijk, *Griffie*, 128.

van Holland te verzoeken om een of twee kamers bij de Statenzaal te laten maken, niet alleen om in de behoeften van de griffier te voorzien, maar ook om gezanten en anderen in audiëntie te kunnen ontvangen.¹¹⁶⁷ In 1620 vroegen de Staten-Generaal de Staten van Holland bovendien “te despiceren eene bequame plaetsse die men soude moegen overwelffen tot bewarenisse van des Generaliteyts chartres etc. voor den brant.”¹¹⁶⁸ Het jaar daarop lieten de Staten-Generaal een kast maken om daar alle obligaties, traktaten en andere belangrijke stukken van de generaliteit en het grootzegel in op te bergen. Dit is waarschijnlijk de bekende secrete kas, die eerst in een van de kamers achter de Statenzaal werd geplaatst, in 1646 in de Statenzaal zelf werd neergezet en uiteindelijk, waarschijnlijk in 1697 of een paar jaar later, toen hij vol was, naar de griffie werd overgebracht.¹¹⁶⁹

De verzoeken aan Holland om ruimte-uitbreiding hebben geen opvallende gevolgen gehad. In 1637 kwam er voor de griffier een eigen vertrekkamer, vermoedelijk achter de Statenzaal.¹¹⁷⁰ Maar dat loste het ruimteprobleem in de griffie bij lange na niet op. In 1646 moesten de Staten-Generaal opnieuw vaststellen, dat de griffie veel te klein was geworden en dat er een nieuwe moest worden gebouwd.¹¹⁷¹ Een door hen ingestelde commissie overlegde met een of meer goede architecten om “een bequame plaetse tot placeringe ende beter conservatie van ’s lants pampieren” te maken in dat deel van de kapittelhof dat nog voor een groot deel onbebouwd was.¹¹⁷²

In 1652-1657 lieten de Staten van Holland hun behuizing ten westen van de Franse kerk onder leiding van Pieter Post vervangen door een nieuw gebouw in Hollandse renaissance stijl. In die stijl werd ook de gevel van de kerk aan de kant van het Binnenhof verbouwd. De ondiepe zijbeuk naast de griffie, met op de begane grond een deur die toegang gaf tot de kerk, werd een soort poortgebouw in drie bouwlagen. Boven de zijbeuk werd over de hele lengte van de kerk een dichte galerij gebouwd. Deze galerij diende de Hollandse gedeputeerden ter generaliteit als verbindingsgang tussen de vergaderzalen van de Staten van Holland en die van de Staten-Generaal. Nu kon eindelijk ook een nieuwe griffie worden gebouwd, in de kapittelhof, in 1655 en 1656.¹¹⁷³ De dienstingang (91¹¹⁷⁴) bevond zich rechts naast de ingang van de Franse Kerk. Alleen de griffier, de commies, de agent en de zeven provinciale klerken hadden een sleutel. Hij gaf in de eerste plaats toegang tot de benedenverdieping, die als vanouds het domein was van de klerken. De ordinaris klerken kregen nu het hele Groot comptoir aan de Binnenhofzijde (60) tot hun beschikking. Voor de extraordinaris klerken en de beide expediërende klerken van de griffier waren achter het Groot Comptoir afzonderlijke comptoiren (61 en 62) gebouwd. Tussen de comptoiren van de extraordinaris klerken en de twee eerste klerken van de griffier liep een trap naar de eerste verdieping. Daar waren de kamers van de griffier, de agent en de commies (60). Ik vermoed dat de ruimte aan de Binnenhofzijde (de eerste verdieping van de oude griffie) voor de bewaring van archief was bestemd, dat de agent in de kamer daarachter zat en dat de griffier de kamer had aan de vijverzijde, die toegang gaf tot de kamer van de commies. De eerste verdieping van de oude griffie¹¹⁷⁵ stond in verbinding met de nieuwe galerij langs de Franse Kerk (65). Waarschijnlijk eveneens in 1655¹¹⁷⁶ maakte men in deze galerij drie loges, waarin de Prins en zijn familie de predicatie konden bijwonen. Naast de Statenzaal en achter de oude griffie bleef een binnenruimte open, waardoor daglicht kon toetreden tot de aangrenzende kamers en kantoren. Op de eerste verdieping had men boven de binnenplaats nog wel een privaat aangelegd, zodat de uitwerpselen van Haar Hoog Mogenden bij de Generaliteitsrekenmeesters terecht kwamen.

¹¹⁶⁷ Res. SG 02/08/1619, *Resolutiën* NR, IV, 201, nr. 1315; Van Riemsdijk, *Griffie*, 127.

¹¹⁶⁸ Res. SG 03/02/1620, *Resolutiën* NR, IV, 369, nr. 2501.

¹¹⁶⁹ Uit de titel van de inventaris van de secrete kas die gemaakt is in 1658-1669 blijkt dat de kas in deze jaren stond ‘in de camer van de Vergaderinge van hare Hooch Mogentheden’: ‘Index ofte inventaris (...) Secrete Casse’ SG, De Heijde, 1669.

¹¹⁷⁰ Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 112. De inventaris in arch. SG inv. nr. 12667, met een modern afschrift in. inv. nr. 12-669.

¹¹⁷¹ Van Riemsdijk **Error! Bookmark not defined.**, *Griffie*, 128.

¹¹⁷² Res. SG 21/09/1646; Van Riemsdijk, *Griffie*, 128.

¹¹⁷³ Res. SG 12/02, 30/07, 23/10, 16/12/1655, 05/09, 12/09, 13/09, 26/09, 04/10/1656, 17/01 en 22/01/1657.

Over de lokatie van de nieuwe griffie zie Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 112.

¹¹⁷⁴ De nummers verwijzen naar het kaartje op p. 27.

¹¹⁷⁵ Mogelijk werd dit deel ook als galerij aangemerkt; dat zou de beschrijving van de Riemer, die de galerij ‘voor het grootste gedeelte over het gestoelte’ van de Franse Kerk laat lopen, begrijpelijker maken. De Riemer, *Beschrijving van ’s-Gravenhage*, 148.

¹¹⁷⁶ De bovengalerij komt nog niet voor op de plattegrond van Den Haag van Johan Bleau uit 1649 bij Stal, *Den Haag in kaart gebracht*, 63; in 1681 gelastten de Staten-Generaal hun agent Spronssen een dozijn groene lakense stoelen voor de drie kamertjes boven op de galerij te laten maken: res. SG 08/08/1681.

Cornelis de Heijde, die de Staten-Generaal in 1653 als hun agent hadden aangesteld, richtte de nieuwe lokaliteiten in. Hij werd hierbij geassisteerd door Andries van der Swaen, die in hetzelfde jaar door de Staten-Generaal als deurwaarder van de griffie was aangesteld.¹¹⁷⁷

Uit de inventaris die na de voltooiing van de nieuwe griffie door De Heijde en Van der Swaen werd gemaakt blijkt, dat de archieven op dat moment waren geplaatst in de kamer van de agent, de kamer van de klerken, het kamertje boven de galerij die naar de vergaderzaal leidde (dit is ongetwijfeld de galerij boven de Binnenpoort) en in de kasten die op die galerij zelf stonden. Niet lang daarna (nog voor 1680) nam men bovendien de galerij langs de Franse Kerk als bergplaats voor archief in gebruik¹¹⁷⁸ en in 1697 de nieuwe zolders boven de gerenoveerde Statenzaal. Meer dan honderd jaar lang werden de archieven van de Staten-Generaal voornamelijk op de eerste verdieping van de griffie en van de beide galerijen en op de zolder boven de Statenzaal bewaard. Op de eerste verdieping waren ook de kamers van de griffier (vermoedelijk aan de vijverzijde), de agent en de commies. Op de kamer van de griffier stonden onder meer de secrete resoluties en de meest recente secrete liassen¹¹⁷⁹ en op de kamer van de agent de ordinair resoluties en de meest recente ordinair liassen.

In 1770 werd de Franse Kerk opnieuw verbouwd. De loges in de galerij langs de kerk werden uitgebouwd en met twee vermeerderd, waardoor voor het archief weinig ruimte meer overbleef. Men bouwde nu op de bestaande galerij een lage bovengalerij, waar het archief dat tot dusver op de galerij lag naar werd overgebracht.¹¹⁸⁰ Tezeldertijd bouwde men aan de Binnenhofzijde aansluitend aan de nieuwe bovengalerij van de Franse kerk een tweede verdieping op de griffie. Daar werd het archief naar toegebracht dat voordien op de eerste verdieping stond. Bovendien werd (wanneer is niet bekend) op de zolder boven de galerij boven de Binnenpoort een tweede charterkamer in gebruik genomen. Sindsdien stonden de archieven waar Van Wijn ze in 1802 zou aantreffen: op de tweede verdieping van de griffie en aansluitend op de bovengalerij langs de Franse kerk, op de zolderverdieping boven de Binnenpoort en op de zolders boven de Statenzaal.

2.2 De administratieve processen

De administratieve processen van de Staten-Generaal en in het bijzonder de documentaire informatievoorziening en het archiefbeheer hebben de manier bepaald waarop hun archieven zijn gevormd en vormgegeven. Met de huisvesting, het financieel beheer en het personeelsbeheer maakten zij deel uit van de ondersteunende processen, die allemaal door de griffier en de andere griffieambtenaren werden uitgevoerd.

Hoe de administratieve processen waren ingericht, blijkt voor een deel uit de instructies voor de ambtenaren van de griffie en de op hen betrekkelijke resoluties. De instructies bevatten algemene voorschriften over archivering en registratie, terwijl de resoluties op de aanleg van bijzondere registers of het verrichten van bijzondere werkzaamheden betrekking hebben. Belangrijke bronnen voor onze kennis van de ondersteunende processen van de Staten-Generaal zijn voorts de archieven van de Staten-Generaal als voortbrengselen van die processen en de particuliere archieven van hun ambtenaren, in het bijzonder van de griffiers Fagel, die beschouwingen en lijsten met retroacta over die processen bevatten. Veel procedures zijn nergens vastgelegd. Philip Frederik Tinne schreef in 1780 aan griffier Hendrik Fagel de Oude, dat een langdurige ondervinding hem had in doen zien, dat het departement van de eerste klerken van de griffier “eene der uytgestrekste en moeilijkste is om wel gedirigeert en buyten verwarring gehouden te worden, als meerendeels berustende, niet op beschreeve Reglementen, maar op oude costumen en usantien, welke alleen door kennis, routine en applicatie in het geheugen kunnen geprent worden.”¹¹⁸¹

2.3 Het ambtelijk apparaat

Vóór 1576 had de vergadering van de Staten-Generaal geen eigen ambtenaren. Als er ondersteuning nodig was, dan werd deze geleverd door ambtenaren van de provincie waar de vergadering te gast was. Ook in

¹¹⁷⁷ Ress. SG 12/02, 30/07, 23/10, 16/12/1655, 05/09, 12/09, 13/09, 26/09, 04/10/1656, 17/01 en 22/01/657.

Over de lokatie van de nieuwe griffie zie Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 112.

¹¹⁷⁸ Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 113.

¹¹⁷⁹ Een lias is een aantal bescheiden, die door middel van een koord of een veter zijn aaneengeregen: *N.A.T.* nr. 12.

¹¹⁸⁰ De bovengalerij is zichtbaar op de plattegrond van 1818 bij *Kompagnie, ‘Vroegste huisvesting’, 317.* We zien hem daarop doorlopen in een gang boven de griffie, naar de Statenzaal.

¹¹⁸¹ Ph. F. Tinne aan H. Fagel de Oude, ‘s-Gravenhage, 03/09/1780, NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 2538 nr. 1. Hierbij moet worden aangetekend, dat Tinne bij die gelegenheid solliciteerde naar de functie van eerste klerk.

de eerste jaren na de Pacificatie bleef de vergadering een beroep doen op de gastheer, de Staten van Brabant. “Een uitbreiding haast van de Staten van Brabant lijkt deze vergadering der Staten-Generaal in den beginne.”¹¹⁸² Ze gebruikte het zegel van Brabant als haar zegel, de griffier van Brabant, Weellemans, als haar griffier, de eerste kamerbewaarder van de Staten van Brabant, Guillaume Maes, als haar kamerbewaarder, en klerken die voor Brabant werkten als haar klerken. Toen ze in november 1580 naar Delft verhuisde, stuurde Brabant op eigen kosten niet alleen zijn klerk Guillaume de Zoete mee, maar ook hellebaardier Diederik Sturkenbroek. Deze moest in plaats van Maes, die in Brabant niet gemist kon worden, het kamerbewaarderschap van de Staten-Generaal gaan waarnemen. Sturkenbroek bediende in die hoedanigheid de vergadering in Delft en daarna ook die in Amsterdam en Den Haag. Op 29 september 1581, kort nadat de heren met reces waren gegaan, kreeg hij zijn ontslag.¹¹⁸³

De Staten-Generaal huurden de ambtenaren die voor hen werkten voor een bepaalde vergaderperiode en tegen betaling van daggelden in. Maar in 1584 veranderde dat. In een jaar waarin de Unie zwakker leek dan ooit, gaven de Staten-Generaal hun agent, klerken, kamerbewaarder en boden een vast jaarsalaris¹¹⁸⁴ en kreeg de nieuwe griffier, Cornelis Aersens, die om een aanstelling voor het leven had gevraagd, van de Staten-Generaal de toezegging, dat ze hem als griffier in dienst zouden houden zolang hun vergadering zou blijven bestaan.¹¹⁸⁵ En sinds 1586 bleven de ambtenaren ook in dienst als de vergadering was gescheiden.¹¹⁸⁶

De ontwikkeling van een eigen ambtelijk apparaat hield ook verband met de ontwikkeling van de Staten-Generaal als regeringsorgaan. In 1576 gingen de Staten-Generaal, die tot dan toe uitsluitend als vertegenwoordiging van de provincies bij de landsheer hadden gefungeerd, zich intensief met het landsbestuur bemoeien. Ze zonden gezanten, wierven troepen, benoemden bevelhebbers, richtten een Raad van Oorlog op, stelden stadhouders en gouverneurs aan, bestelden magistraten, regelden conflicten, bemoeiden zich met kerkelijke zaken, eligeerden abten, maakten verordeningen op het gebied van de belastingen en de handel en troffen gemeenschappelijke contributieregelingen.¹¹⁸⁷ Maar formeel bestond de regering uit de gouverneurs-generaal don Juan, aartshertog Matthias van Oostenrijk, de prins van Anjou als vorst en heer, Willem van Oranje en Maurits en gouverneur-generaal de graaf van Leicester, samen met de respectievelijke Raden van State. De griffier mocht brieven, gewone akten en appointementen depêcheren, maar akten die uitgingen van de regering (in het bijzonder de commissies en plakkaten) moesten gedepêcheerd worden door hun audiencier, oorspronkelijk de secretaris van de landsheer die aanwezig was wanneer deze audiëntie gaf en de belangrijkste staatsakten, zoals de commissies en plakkaten opmaakte.¹¹⁸⁸ Alleen bij regeringswisselingen, als de vergadering zelf tijdelijk het gezag van Hoge Overheid uitoefende (in december 1577, juni 1581 en januari 1583), vaardigden ze zelf dergelijke akten uit, die ze dan door de audiencier van de Raad van State lieten depêcheren.¹¹⁸⁹

De audiencier van de regering was in de jaren 1579-1584 Jan van Asseliers, secretaris van de Raad van State. Tot zijn overlijden in september 1584 maakte hij de akten op die werden gedepêcheerd op naam van Philips II en Anjou en in de interim-perioden vóór en na Anjou de akten die werden gedepêcheerd op naam van de Staten-Generaal zelf. Hij werkte nauw samen met de griffier van de Staten-Generaal. In 1583 trad hij niet alleen op als de audiencier van de vergadering, maar nam hij bij ziekte van griffier De Hennin ruim een maand lang ook het griffierschap en vervolgens het assistent-griffierschap waar. Omgekeerd werd hij door griffier De Hennin vervangen in de maanden waarin hij als gezant in het buitenland verbleef (dec. 1583 - apr. 1584 en juni - aug. 1584). In 1584 overleed hij. Aerssens, nog geen maand griffier, vroeg de Staten-Generaal om ook met het ambt van audiencier van hun vergadering te worden belast, een verzoek dat door de Staten-Generaal werd ingewilligd. Sindsdien werden ook de stukken die de Staten-Generaal als hoge regering uitvaardigden door hun griffier gedepêcheerd.

De regering en de Staten-Generaal correspondeerden in die tijd gewoonlijk in de Franse en de Nederlandse taal. Voor de correspondentie in het Duits was een afzonderlijk secretariaat ingericht. Ook bij de depêchering van brieven in de Duitse taal maakten de Staten-Generaal en de Raad van State van de

¹¹⁸² Japikse, ‘De Staten-Generaal van 1576’, 23.

¹¹⁸³ Thomassen, ‘Kamerbewaarder’, 52-53.

¹¹⁸⁴ Res. SG 24/01/1584 en 15/02/1584. De instructie, vastgesteld 06/03/1585, gedrukt bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 175-177.

¹¹⁸⁵ Van Riemsdijk, *Griffie*, 11 noot 1.

¹¹⁸⁶ Res. SG 16/02/1586.

¹¹⁸⁷ N. Japikse, ‘De Staten-Generaal van 1576’, 38.

¹¹⁸⁸ Van Riemsdijk, *Griffie*, 141.

¹¹⁸⁹ Bijlsma, *Regeringsarchieven*, 26 en 37.

diensten van dezelfde ambtenaar gebruik. Op 26 oktober 1577 stelden de Staten-Generaal Jan van Langen aan als klerk voor het schrijven van de stukken in de Hoogduitse taal en in mei 1578 bevorderden ze hem tot Staatssecretaris voor Hoogduitse zaken. Van Langen bediende dus de vergadering, maar vanaf mei 1578 ook de gouverneur-generaal en de Raad van State. Naast de griffier en de audiencier voerde hij een zelfstandige administratie. Met behulp van twee Duitse klerken depêcheerde hij de brieven naar het Duitse Rijk, inclusief Lingen en Oost-Friesland, en de Oostzeelanden, evenals de brieven naar Gelderland en Overijssel, hoewel ook de griffier zich daar mee bemoeide. Toen in 1588 een nieuwe Raad van State in werking trad, verviel het Hoogduitse secretariaat en kwamen ook de Hoogduitse depêches onder de verantwoordelijkheid van de griffier.¹¹⁹⁰ Sindsdien werden de brieven in het Duits vertaald door een translateur die als klerk aan de griffie was verbonden.

Vergeleken met de bureaucratie van de latere constitutionele ambtenarenstaat was het ambtelijk apparaat van de Staten-Generaal betrekkelijk klein. Beleid werd ontwikkeld en voor een belangrijk deel uitgevoerd door de gedeputeerden, in de vergadering en vooral in de besognes, conferenties en deputaties, en niet alleen op centraal, maar ook op provinciaal en lokaal niveau.

De griffie van Haar Hoog Mogenden bestond uit een secretariaat en een huishoudelijke dienst. Het secretariaat stond onder leiding van de griffier. Het zorgde voor een goede voortgang van de vergadering. Het organiseerde haar werkzaamheden, de besluitvorming in het algemeen, de archivering en de communicatie van de vergadering met de buitenwereld. De huishoudelijke dienst, die onder leiding stond van de agent, zorgde voor de huishoudelijke zaken van de vergadering en daarmee voor het beheer van gebouw, de faciliteiten, het archief en de bibliotheek. De griffier was de belangrijkste ambtenaar. Formeel was hij niet de baas van de agent (ze kregen beide hun bevelen van de vergadering), maar in griffiezaken was hij zeker zijn meerdere. Hij werd sinds de jaren twintig van de zeventiende eeuw terzijde gestaan door een adjunct, die afwisselend de hoedanigheid had van commies en tweede griffier, en die zich ontwikkelde tot de derde topambtenaar van de griffie, naast de griffier en de agent.

Over de taken, bijzondere opdrachten en honorering van de belangrijkste ambtenaren, de griffier, de commies en de agent, besliste de vergadering, veelal op propositie van de griffier of van de commissie tot de zaken van de griffie, bij meerderheid. Al bij de eerste organisatie van de griffie had de vergadering algemene voorschriften gegeven, waarbij de orde in de griffie zeer nauwkeurig werd geregeld. Die regels hadden betrekking op de archivering, de registers die moesten worden bijgehouden, de indicering van die registers, de uitvaardiging van de depêches, het beheer van het archief en de handhaving van de secretesse en kwamen in de loop der tijd verder tot ontwikkeling. De belangrijkste werden opgenomen in de instructies voor de griffier, de commies en de agent¹¹⁹¹ en andere werden bij resolutie vastgesteld. Van de eenmaal aangenomen regels werd zelden meer afgeweken. Tengevolge van de goede inrichting van de griffie heerste er grote orde in het werk; de regelmaat die bij de werkzaamheden in acht werd genomen, openbaarde zich in de redactie van de resoluties en depêches en strekte zich ook uit tot de registratuur.¹¹⁹²

2.4 De griffier en zijn comptoir

2.4.1 De griffier

De griffier had sinds 1584 twee hoofdtaken: hij was secretaris van de vergadering en audiencier van de regering.

Hij bediende als secretaris de ordinarij en secrete vergaderingen van de Staten-Generaal, tot de commies in 1680 het notuleren van de besluiten van de ordinarij vergadering van hem overnam. Sindsdien hield hij zich vooral bezig met de secrete vergadering en daardoor met de secrete zaken en met de buitenlandse zaken in het algemeen. Hij ondersteunde als secretaris ook de secrete besognes. Vanaf 1670 was hij zelfs verplicht, wanneer de gedeputeerden het verlangden, te verschijnen in alle particuliere besognes en conferenties over staatszaken, die als gevolg van commissoriale resoluties gehouden werden “en dan de retro-acta bij de hand te hebben, die ter zake konden dienen, en, wanneer hij daartoe aangezocht werd, te dienen van consideratiën en bericht.”¹¹⁹³

¹¹⁹⁰ Van Riemsdijk, *Griffie*, 17-18, 58, 112.

¹¹⁹¹ Gedrukt bij: Van Riemsdijk, *Griffie*, 167-206.

¹¹⁹² Van Riemsdijk, *Griffie*, 156.

¹¹⁹³ Res. SG 22/12/1670. Van Riemsdijk, *Griffie*, 20. In 1671 en 1672 besloten de Staten-Generaal een besognekamer te laten maken voor resp. de griffier en de commies: res. SG 16/01/1671 en 17/09/1672.

Als secretaris van de vergadering was de griffier ervoor verantwoordelijk dat de vergadering goed was georganiseerd, dat het besluitvormingsproces doelmatig en volgens de afgesproken procedures verliep, dat de president en de andere gedeputeerden van de benodigde informatie werden voorzien en dat de besluiten en de andere dépêches werden geconcipieerd, vastgesteld, geregistreerd, opgemaakt en verspreid. Als audiencier van de regering moest hij in het bijzonder die stukken opmaken (depêcheren) die van de Staten-Generaal als regering uitgingen, zoals de ratificaties, traktaten en andere akten *in forma*.

- De griffier organiseerde de vergadering en het besluitvormingsproces. Hij belichaamde de continuïteit in de vergadering. Hij kende alle dossiers en was vertrouwd met alle procedures. Hij was betrokken bij de voorbereiding, de vaststelling en de uitvoering van alle besluiten en vanaf 1680 van alle belangrijke besluiten. Hij kon veel invloed uitoefenen op de agenda, die door de president alleen na overleg met hem werd vastgesteld, en op de behandeling van de stukken ter vergadering. Hij was (met de raadpensionaris van Holland) de enige die alle vergaderingen bijwoonde. Hij zat aan het benedeneinde van de tafel. Zijn belangrijkste taak was het optekenen van de resoluties in het resolutieboek.¹¹⁹⁴ Vanaf 1637 las hij die resoluties voor aan het begin van de vergadering van de volgende dag, zodat ze door de vergadering konden worden vastgesteld. Hetzelfde deed hij vanaf 1646 met de dépêches die er het gevolg van waren. Vanaf 1637 liet hij de registratie van de minuutresoluties over aan de commies en weer later aan diens klerken. De commies mocht de griffier vanaf 1643 bij ziekte als secretaris van de ordinair vergadering vervangen en werd in 1680, toen de griffier zich vooral met de zaken van de secrete vergaderingen was gaan bezighouden, zelf met het extenderen van alle ordinair resoluties belast.¹¹⁹⁵

Het *ministerie* van de griffier ter vergadering bestond uit meer activiteiten dan het notuleren alleen. Hij opende de zitting met het voorlezen van het gebed, stelde de president de stukken die bij hem waren ingekomen ongeopend ter hand, las die stukken op verzoek van de president in de vergadering voor, staande achter de stoel van de president, en vestigde, na het woord te hebben gevraagd, de aandacht op de retroacta die ter zake konden dienen.¹¹⁹⁶

De griffier zag erop toe, dat besluiten genomen werden op het moment dat ze genomen moesten worden. De besluitvorming in de vergadering moest worden afgestemd op de mogelijkheden van degenen die die besluiten moesten uitvoeren en op de besluitvorming in andere organen van de generaliteit en van de provincies. Regelmatig zal de griffier afstemmingsoverleg hebben gevoerd met andere ambtenaren op het Binnenhof. Aan een vast schema gebonden was en werd in toenemende mate de vergaderweek, met vaste momenten voor de ordinair en secrete vergaderingen, de besognes en de audiënties met de uitheemse ministers, dit alles in aansluiting op de besognes van de andere regerings- en bestuursorganen op het Binnenhof. Het overleg van de Gecommitteerde Raden van Holland, de ordinair vergadering van de Staten-Generaal, de secrete vergadering van de Staten-Generaal, het secrete besogne en de andere commissies moesten op elkaar aansluiten en mochten elkaar in ieder geval niet overlappen. Bij de organisatie van hun activiteiten volgden de Staten-Generaal waar mogelijk een vast patroon. Veel generaliteitsactiviteiten werden elk jaar op min of meer hetzelfde tijdstip ontplooid, zoals de behandeling van de generale petitie en de staat van oorlog, het begin van de provinciale dagvaarten en landdagen van de provincies, het vertrek en de terugkeer van de vaste bezendingen, het begin en het einde van de jaarlijkse veldtocht in oorlogstijd, het afhoren van jaarrekeningen en het uitvaren en terugkeren van de Oost-Indische vloot.

- De griffier moet ervoor zorgen dat de besluiten correct en tijdig werden uitgevoerd. Op grond van art. VIII van de instructie van 1578 moest hij de uitvoering van de besluiten van de Staten-Generaal bevorderen en bespoedigen en ten dien einde aan het begin van elke vergadering memoreren wat van de eerder genomen resoluties nog geëffectueerd moest worden en aan het eind welke punten in de volgende vergadering weer op de agenda moesten worden geplaatst.¹¹⁹⁷ Ook buiten de vergadering hield de griffier in de gaten of degenen die de vergadering iets moesten leveren dat ook tijdig en genoegzaam deden. Dat gold voor iedereen die van de vergadering een verzoek had gekregen om

¹¹⁹⁴ Art. VIII van de instructie van 19/04/1578, Van Riemsdijk, *Griffie*, 168. De commissie van 12/05/1583 draagt de griffier op "te annoteren ende te enregistreren onse ramingen (besluiten) ende resolutien". Bijlsma, *Regeeringsarchieven*, 44. Als hij verhinderd is neemt de president of een van de andere gedeputeerden het secretariaat waar.

¹¹⁹⁵ NA, Lelyveld, 1.10.53, inv. nr. 20 (gedrukt rekest van B.P. van Lelyveld 20/12/1790, p. 3) en 24.

¹¹⁹⁶ Van Riemsdijk, *Griffie*, 18-19.

¹¹⁹⁷ Zie het achtste artikel van de instructie van de Staten-Generaal voor hun secretarissen van 19 april 1578: Bijlsma, *Regeeringsarchieven*, 168

informatie te verstrekken of opheldering te geven, voor gecommiteerden en gedeputeerden die moesten rapporteren, voor generaliteitscolleges en -ambtenaren die een opdracht moesten uitvoeren en in het bijzonder voor de Staatse gezanten in het buitenland. Als het erop leek dat een opdracht niet overeenkomstig de wens van de vergadering werd uitgevoerd dan stuurde hij bij, in veel gevallen via een informele brief.

- De griffier was verantwoordelijk voor de inventarisatie van het archief en de indicering van de registers. Hij moest zelf de resoluties marginaliseren ("den sin sommierlick in margine ... annoteren"¹¹⁹⁸), maar liet de indicering van de registers over aan de agent. Er ontwikkelde zich na de dood van agent De Heijde in 1676 een taakverdeling waarbij de griffier ten behoeve van de voortgangscontrole de minuten indiceerde en de agent ten behoeve van het opzoeken van retroacta het register. De griffier ontwikkelde de index die hij op de minuten maakte vervolgens tot een toegang die ook goed voor het opzoeken van de retroacta kon worden gebruikt. Deze indices, die hij op eigen kosten vervaardigde, gingen deel uitmaken van zijn particuliere archief.¹¹⁹⁹
- De griffier moest erop toezien dat de besluiten en de andere depêches werden geconcipteerd, vastgesteld, geregistreerd en opgemaakt. Hij was belast met het concipiëren, uitwerken (extenderen) en registreren van de besluiten van de vergadering en van de akten, brieven en andere depêches die daarvan het gevolg waren. Hij moest ervoor zorgen, dat de uitgaande stukken van de Staten-Generaal, op de juiste manier geredigeerd, werden gedepêcheerd. Veel depêches werden door hem opgesteld en ze werden allemaal door hem ondertekend. Hij mocht volgens een vast, door de Staten-Generaal vastgesteld tarief depêchegeld in rekening brengen voor het depêcheren van apostillen en appointementen, commissies en andere akten en kopieën. Een lijst met typen depêches en voor de depêchering ervan in rekening te brengen tarieven was opgenomen in de instructies van 1578 en 1646.¹²⁰⁰ De griffier inde ook het recht op de militaire paspoorten, totdat het bij het aantreden van Willem IV overging op diens secretaris.¹²⁰¹
- De griffier organiseerde en onderhield de interne en externe communicatie van de vergadering. Hij ontving de ingekomen stukken, voorzag de president en de andere gedeputeerden van de benodigde informatie, las in de vergadering de ingekomen stukken voor en bij resumptie de resoluties en de depêches. Hij was degene die de voorzitter en de andere gedeputeerden op basis van een grondige kennis van de retroacta de noodzakelijke beleidsinformatie verschafte. Hij onderhield de contacten met de commissies en conferenties en alle andere actoren die in de besluitvorming een rol speelden. Hij onderhield ook via zijn particuliere correspondentie de communicatie van de vergadering met de buitenwereld. Hij bepaalde binnen zekere grenzen welke informatie van de vergadering naar de uitvoerenden ging en omgekeerd en dus ook op welk moment bepaalde zaken in de vergadering aan de orde konden komen.

De griffier onderhield de formele en informele communicatie tussen de organen van de regering. Hij onderhield de formele, maar ook de informele communicatie met de Prins en de raadpensionaris van Holland. Het lijkt er zelfs op dat Hendrik Fagel de Oude in zaken die zowel op het terrein van de Staten-Generaal als op het terrein van de Prins lagen aan de Prins secretariële ondersteuning en adviezen verleende. In het archief Fagel supplement treffen we vooral over de jaren 1750-1752 veel stukken aan over zaken die aan de stadhouder zijn opgedragen, met name met betrekking tot Suriname, de VOC en het buitenlandse beleid. In het griffiersarchief openbaart Hendrik Fagel de Oude zich als de spil in het driehoeksoverleg met de Prins en de raadpensionaris. In de jaren 1785-1787, toen Willem V in Nijmegen verbleef, lijkt die spilfunctie bijna op een persoonlijk bewind. In het archief over die jaren treffen we stukken aan die normaal gesproken deel uitmaakten van het archief van de Staten-Generaal.

De griffier onderhield de formele en informele communicatie met de Staatse gezanten in het buitenland. Terwijl de raadpensionaris van Holland als minister van buitenlandse zaken van de Republiek optrad, kreeg de griffier, althans na de dood van Johan de Witt in 1672, de leiding over het

¹¹⁹⁸ Art. 14 van de Instructie voor de griffier van 1646, bij: Van Riemsdijk, *Griffie*, 186.

¹¹⁹⁹ Zie hfdst. 5, par. 3.

¹²⁰⁰ Van Riemsdijk, *Griffie*, 31 en 43-44. De depêchegelden voor de Hoogduitse depêches werden aanvankelijk geïnd door de secretaris voor de Hoogduitse depêches, wiens functie in 1588 opging in die van de griffier, *ibid.* 17. De tarieflijsten bij *ibid.* 169 en 189-192.

¹²⁰¹ [Hendrik Fagel de Oude], *Eenige Remarques op den Brief van de Generaliteits Rekenkamer anno 1755*, NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 592 nr. 20.

diplomatieke apparaat en werd hij *de facto* het ambtelijk hoofd van de diplomatieke dienst.¹²⁰² In die hoedanigheid werkte hij nauw samen met de raadpensionaris en de Prins, die beiden officieel geen rol in de buitenlandse betrekkingen mochten spelen. Die status kon hij krijgen doordat hij de officiële correspondentie van de Staten-Generaal met de gezanten voerde en daarnaast informele briefwisseling en brieven wanneer nodig doorzond aan de raadpensionaris en de Prins. Voor een belangrijk deel bepaalde hij wat waar en wanneer aan de orde werd worden gesteld. Passages in brieven die Willem van Haren, gedeputeerde te velde, in 1747 en 1748, “van vrind tot vrind, nadien de materie anders te delicaat zou zijn”¹²⁰³ aan griffier Hendrik Fagel de Oude schreef spreken duidelijke taal. “Ik neem de vrijheid deese brief aan haar HoMo geadresseerd vooraf onder het oog van Uwe Ed. Gestr. te brengen, met versoek de goedheid te willen hebben deselve te produceeren indien Uwe Ed. Gestr. mag oordeelen dat zulks eenigszins met ’s Lands dienst of voordeel overeenkomt.” Of: “ik neem de vrijheid van Uwe Ed. Gestr. te zenden een missive van mij aan haar Ho.Mo. hiernevensgaande, stellende aan Uwe Ed. Gestr. oordeel of deselve goedvind dat deselve worde geleesen in de vergadering, in een Besoigne, of alleen bij wijze van remarque gecommuniceerd.”¹²⁰⁴ Ook benaderde de griffier gedeputeerden en gezanten persoonlijk als hijzelf informatie nodig had. Zo vroeg Hendrik Fagel de Oude op een door hem geconcipeerde brief aan de koning van Pruisen het advies van ambassadeur Brantsen, een advies dat hij vervolgens ook ter harte nam.¹²⁰⁵

- De griffier gaf leiding aan de griffie en zag toe op het goede verloop van de administratieve processen. Hij gaf leiding aan de klerk-directeur, zijn andere eerste klerk, zijn extraordinaris klerken en zijn domestieke klerken, klerken die niet door de Staten-Generaal maar door hemzelf werden betaald. In de zeventiende eeuw waren er twee extraordinaris klerken, in de eerste helft van de achttiende eeuw zeven, acht of negen, in de jaren 1745-1748 werd hun aantal stapsgewijs verhoogd van negen naar dertien en in 1792 werd hun aantal naar 12 teruggebracht. Het aantal klerken is echter minder gestegen dan deze cijfers suggereren. Door de inzet van domestieke klerken had de griffier in 1669 al elf klerken.¹²⁰⁶ Verhoging van het aantal extraordinaris klerken kon gepaard gaan met een vermindering van het aantal domestieke klerken, zoals in de jaren 1745-1748 het geval was.¹²⁰⁷

Het traktement van de griffier werd in 1599 vastgesteld op 1800 gulden per jaar. Musch kreeg er 300 gulden bij voor huishuur. In 1652 werd het traktement verhoogd tot 4000 gulden. Daar kwamen nog de huishuur van 300 bij, een recognitie van de VOC van 300, de depêchegelden (vaste rechten die hij mocht heffen van belanghebbenden voor aanstellingsbrieven en andere beschikkingen van de Staten-Generaal die door hem gedepêcheerd werden) en het aandeel van de griffier in de schrijflonen. Dat laatste was zijn belangrijkste inkomstenbron. Van alles wat zijn klerken met hun schrijfwerk verdienden kreeg hij de helft. Van een deel van die opbrengst besteedde hij het grootste deel van zijn schrijfwerk uit aan zijn domestieke klerken.¹²⁰⁸ In 1792 werd het systeem van schrijflonen door een systeem van vaste traktementen vervangen. Afschaffing van het schrijflon werd voor de griffier gecompenseerd met een verhoging van zijn traktement met 20.000 tot 24.000 gulden. De griffier lijkt zijn zorg voor het archief sindsdien beperkt te hebben tot die activiteiten waar hij krachtens zijn instructie of bijzondere resoluties van de Staten-Generaal toe was verplicht.

2.4.2 De eerste expediërende klerken

De griffier van de Staten-Generaal werd aanvankelijk geassisteerd door klerken van de provincie die de vergadering gastvrijheid verleende. In 1582 gaven de Staten-Generaal hun secretaris (griffier) opdracht twee klerken aan te nemen om de depêches te schrijven.¹²⁰⁹ Toen het aantal klerken zich uitbreidde, werden deze twee klerken, die door de griffier werden voorgedragen en onder zijn bevelen stonden, ordinaris klerken, eerste klerken of opperklerken, genoemd. Ze gaven leiding aan de andere klerken in het comptoir van de griffier. Sinds 1670, toen de oudste eerste klerk belast werd met de functie van klerk-directeur, en daarmee met het depêcheren van de ordinaris depêches voor de gezanten in het buitenland,

¹²⁰² Van Riemsdijk, *Griffie*, 9-32.

¹²⁰³ Van Haren aan Fagel 13/08/1747, Fagel suppl., 1.10.94, inv. nr. 1.

¹²⁰⁴ Van Haaren aan Fagel 14/01/1748, 15/01/1748, als boven.

¹²⁰⁵ NA, Fagel suppl., 1.10.94, 28.15 Pruisen.

¹²⁰⁶ Res. SG 28/12/1669.

¹²⁰⁷ Vries, ‘Klerken’, 36.

¹²⁰⁸ De inzet van deze domestieke klerken was ook elders gebruikelijk. Zie bijvoorbeeld: Van Maanen, ‘Leidse stadhuis klerken’, 84.

¹²⁰⁹ Res. SG 05/04/1582, *Resolutiën*, III, 321, nr. 12.

was het expediëren van de secrete stukken bij uitstek de taak van de tweede expediërende klerk. De eerste klerken bekleedden tevens de functie van ontvanger.

2.4.3 De klerk-directeur en zijn comptoir

Vooraf door de intensivering van het diplomatieke verkeer liepen de bedragen die voor het kopiëren van staatsstukken moesten worden uitgegeven, steeds hoger op. De bezuinigingen op de schrijflonen die HHM in 1661¹²¹⁰ hadden doorgevoerd, sorteerden onvoldoende effect. In 1669 besloten ze daarom in navolging van Holland¹²¹¹ de drukpers ook ten behoeve van het eigen apparaat te gebruiken en niet meer uitsluitend voor de vermenigvuldiging van stukken die onder de aandacht van het publiek moesten worden gebracht. Alle resoluties, akten en andere stukken waarvan vijf of meer exemplaren nodig waren, zouden voortaan niet meer door klerken, maar door de drukker worden vermenigvuldigd. Deze bepaling had voornamelijk betrekking op die retroacta van de Staten-Generaal die men de Nederlandse gezanten in het buitenland tot dan toe in afschrift had toegestuurd: resoluties, diplomatieke nouvelles (publieke gezantschapsberichten), memories van buitenlandse gezanten in Den Haag. Ook secrete resoluties en nouvelles vielen onder de maatregel.¹²¹²

In verband met deze maatregel committeerden de Staten-Generaal in 1670 de oudste eerste klerk van de griffier op diens voordracht als de klerk die de directie zou hebben om de resoluties, inkomende brieven en memories van gezanten en dergelijke aan de ordinariis drukker te overhandigen om te laten drukken en ze na gedrukt te zijn op de respectievelijke postdagen te versturen aan de Staatse gezanten in het buitenland.¹²¹³ Sindsdien was het steeds de oudste eerste klerk van de griffier die als klerk-directeur of directeur van de buitenlandse correspondentie met behulp van zijn onderklerken de Staatse gezanten van gedrukte resoluties en nouvelles voorzag.¹²¹⁴ De griffier of de commies oefende daarbij controle uit. Scheltus mocht volgens de bepalingen van zijn contract niets vermenigvuldigen waarop niet door de commies of de griffier was aangetekend: "fiat ... exemplaren".

Als bezuinigingsmaatregel had het besluit om resoluties en nouvelles te laten drukken geen effect. Hoe meer men liet drukken, hoe langer het drukken duurde en hoe groter dus de behoefte om alvast maar te kopiëren. De gezanten hadden de stukken sneller als ze *onder dictamen* door een aantal onderklerken werden afgeschreven, dan wanneer ze eerst moesten worden afgeschreven en daarna nog eens moesten worden gedrukt. Alleen in de eerste paar jaren kregen de gezanten de stukken uitsluitend in gedrukte vorm. Maar in 1675 werd er alweer voor het afschrijven van stukken voor gezanten gedeclareerd. Na de Grote Vergadering van 1716-1717, waar de hoge kosten van de schrijflonen opnieuw op de agenda stonden, werd aan de resolutie van 1669 weer een tijdje de hand gehouden. Maar van lieverlee begon men toch weer afschriften te versturen, steeds meer afschriften aan steeds meer gecommitteerden, gedeputeerden, buitengewone gezanten en ambassadeurs. Degenen die geen geschreven resoluties kregen, en dat werden er dus steeds minder, stuurde men direct na hun verschijnen een exemplaar van de gedrukte afleveringen toe, althans van die afleveringen die men voor hen nuttig achtte. In 1785 kregen de extraordinariis envoyées in Wenen en Brussel zowel de gedrukte als de geschreven resoluties toegezonden en hetzelfde gold in 1786 voor de gedeputeerden in Friesland.¹²¹⁵

Om tijdig aan alle kopieeropdrachten te kunnen voldoen, schakelde de klerk-directeur al gauw onderklerken van de provinciale klerken in. In 1785 waren dat er zes à zeven.¹²¹⁶ Men ging na verloop van tijd spreken van het comptoir van de klerk-directeur, een vierde comptoir naast die van de griffier, de commies en de provinciale klerken.¹²¹⁷ Het werd ook wel Groot Comptoir genoemd.¹²¹⁸ In 1790 nam de

¹²¹⁰ Res. 15/09/1661.

¹²¹¹ Res. Gecomm. Raden 14/09/1669. De Fransen schreven de maatregel van de Staten-Generaal toe aan De Witt: *Memoire pour De Bonrepaux*, dec. 1699 in : André et Bourgeois, *Recueil des Instructions*, XXII, Hollande, dl. II (1698-1730) 102.

¹²¹² In het gezantschapsarchief van Boreel (arch. 'Overige gezanten en legatiearchieven diversen' inv. nr. 4611) bevindt zich een band waarin de gedrukte secrete resoluties van de periode 11 december 1670 - 23 januari 1671 zijn opgenomen, die, blijkens het onderschrift in een oplage van 25 exemplaren moeten zijn verspreid. Een pak secrete dépêches over de periode 1759-1765 wordt aangetroffen in arch. SG inv. nr. 12160.

¹²¹³ Res. SG 04/02/1670: commissie voor Henrick van der Vliet, een van de klerken van griffier Ruijsch.

¹²¹⁴ Nouvelles waren de nieuwsberichten (de ordinariis brieven) van de gezanten aan de Staten-Generaal.

¹²¹⁵ 'Memorie van de Generaliteitsrekenkamer' in: *Generaal rapport van de Commissie van het Financienwezen*, bijl. A par. 14, 70-78.

¹²¹⁶ Vries, 'Klerken', 32.

¹²¹⁷ Vries, 'Klerken', 30-31.

commissie tot het financieuzen van de Generaliteitsrekenkamer de aanbeveling over om de resolutie van 24 oktober 1669 te vernieuwen en de klerk-directeur geen andere schrijflonen te vergoeden dan van stukken die eens geschreven zijn om gedrukt te worden.¹²¹⁹

2.4.4 De ontvangers

Een van de klerken van de griffier, meestal een van zijn twee eerste klerken, werd sinds 1680 aangewezen als ontvanger van de exploiten en sinds 1695 tevens als ontvanger van de octrooien om te testen. In die hoedanigheden beheerde hij het fonds van de boeten die werden betaald door partijen die niet op goede gronden bij de Staten-Generaal in beroep waren gegaan (de boeten van *'t fol appel*) en het fonds van de rechten die werden betaald door degenen die bij uiterste wil wilden beschikken over leengoederen in Vlaanderen.¹²²⁰ Uit deze fondsen deden de Staten-Generaal betalingen die ze buiten de gewone boekhouding wilden houden. De griffier zelf nam beide rekeningen op. De rekeningen van deze klerken-ontvangers over de periode 1686-1786 zijn in het archief van de Staten-Generaal bewaard gebleven.¹²²¹ In 1727 kwam er een derde fonds bij. Vanaf dat jaar werd op de Turkse paspoorten behalve het depêchegeld voor de griffier ook een belasting geheven ter bestrijding van de kosten voor de bescherming van koopvaardischepen tegen kapers uit Algiers, Tunis, Tripoli en Saleh. Deze vrijgeleiden werden door de Admiraliteitscolleges afgenomen van de ontvanger-generaal van de Turkse paspoorten en vervolgens ingevuld en uitgegeven. Ook de inning van deze extra heffing werd aan een van de eerste klerken van de griffier opgedragen en wel, vanaf 1730, dezelfde die ook de andere fondsen beheerde. Van de rekeningen van deze ontvangers-generaal van de rechten der Turkse paspoorten is de administratie niet bewaard gebleven.

2.4.5 De klerk van de patenten en de cijfers en de translateurs¹²²²

De griffier vertrouwde aan één van zijn ordinaris klerken de vercijfering en ontcijfering toe van geheime brieven. Deze klerk werd de klerk van de cijfers genoemd. Omdat ook patenten in cijfer gesteld waren, was deze klerk in tijden waarin patenten door de Staten-Generaal werden afgegeven (1651-1672 en 1702-1747) ook patentmeester, degene die de patenten depêcheerde; hij heette dan de klerk van de patenten en de cijfers.¹²²³ Bovendien registreerde deze klerk vanaf 1651 ook de militaire verloven, tot 23 december 1664, toen de registratie van de verloven door de Raad van State werd overgenomen. In het algemeen gesproken werd de klerk van de cijfers belast met het afschrijven van secrete stukken en het bijhouden van het register van secrete resoluties. Verscheidene klerken van de cijfers, die een behoorlijke talenkennis moesten hebben, fungeerden bovendien als *translateur* in de Hoogduitse, Engelse en soms Latijnse taal.¹²²⁴

Het in code schrijven, vercijferen of 'in het cijfer stellen' van brieven die geheim moeten blijven was en is met name in de diplomatie en de oorlogvoering een algemeen gebruik. Ook de Staatse gezanten voerden hun geheime correspondentie met de Staten-Generaal, de griffier, de raadpensionaris en de prins van Oranje in een cijfercode, waarbij ze met behulp van een codeboek meestal veel voorkomende namen en begrippen door bepaalde cijfercombinaties vervingen.¹²²⁵ In verschillende gezantenarchieven zijn dergelijke codeboeken of cijfers bewaard gebleven. De griffier beschikte over een hele verzameling, waarvan we er een stuk of zestig nog in het griffiersarchief aantreffen.¹²²⁶

Behalve de vercijferde brieven van de eigen gezanten probeerden de Staten-Generaal ook die van de buitenlandse gezanten aan hun regeringen te ontcijferen. In 1738 werd Pierre Lyonnet, die vooral bekend is geworden als graveur en naturalist, klerk van de cijfers en de patenten. Hij slaagde erin rond 1750 de geheime

¹²¹⁸ Vries, 'Klerken', 32.

¹²¹⁹ 'Memorie van de Generaliteitsrekenkamer' in: *Generaal rapport van de Commissie van het Financieuzen*, bijl. A, par. 14, 80.

¹²²⁰ Van Riemsdijk, *Griffie*, 68-70. Zie hfdst. 3 par. 12.4.

¹²²¹ Arch. SG inv. nrs. 12510-12520.

¹²²² Van Riemsdijk, *Griffie*, 64-67.

¹²²³ Japikse, 'De Staten-Generaal in de achttiende eeuw', 120.

¹²²⁴ Als eerste werd in 1651 Willem van Belle, de klerk van de griffier die de secrete resoluties registreerde en vermoedelijk ook het cijfer beheerde, belast met het depêcheren en registreren van de patenten en het bijhouden van de staat van de bezettingen en het register van de militaire verloven. Hij werd opgevolgd door Pieter van Peene, die ook als klerk van de cijfers fungeerde, het netregister van secrete resoluties bijhield en secrete stukken kopieerde, maar als patentmeester werd aangesteld.

¹²²⁵ Zie De Leeuw, *Cryptology*.

¹²²⁶ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 1207-1266.

codes te kraken waarvan de Engelse, Franse en Pruisische diplomaten gebruik maakten. Sindsdien ontcijferde hij op de desbetreffende postdagen in de zogenaamde Zwarte kamer op het postkantoor in Den Haag de gecodeerde brieven van de gezanten aan de koningen van Engeland, Frankrijk en Pruisen. Na ontcijfering werden de zegels hersteld, de enveloppen gesloten en de brieven zonder vertraging met de postkoets meegegeven. Vanaf 1753 werkte Lyonnet nauw samen met zijn neef en vriend Samuel Croiset, postmeester van de Staten van Holland, klerk van de cijfers, die hem door de griffier als adjunct was toegevoegd. Croiset zou hem na zijn dood in 1789 opvolgen als klerk van de cijfers. De functie had toen veel van zijn glans verloren: de gezanten van Engeland en Frankrijk hadden inmiddels loutere geroken en verstuurd hun brieven niet meer via het Haagse postkantoor; de patenten werden toen al weer enkele jaren afgegeven door de prins van Oranje.

In het archief Fagel zijn zevenentwintig banden met ontcijferde brieven uit de periode 1751-1767 bewaard gebleven en een groot aantal bundels met ontcijferde brieven van de gezanten van Frankrijk en Pruisen uit de perioden 1751-1767 en 1777-1788 en een omslag met ontcijferde brieven van de Franse gezant over de jaren 1788-1791.¹²²⁷

2.4.6 Andere klerken van de griffier; domestieke klerken

In de zeventiende eeuw schreven generaliteitsklerken ook voor de Raad van State en de Generaliteitsrekenkamer “alle zodanige Resolutiën, die in de deliberatiën van die Collegiën van dienst konden wezen.” Maar sinds de Staten-Generaal hun ordinair resoluties lieten drukken en aan ieder college een exemplaar lieten bezorgen, werd het schrijven van die resoluties afgeschaft.¹²²⁸

Klerken werden ook wel in andere zaken ingezet. De klerk Willem van Belle was 1^e klerk van de Munsterse ambassade en schreef ook het verbaal¹²²⁹; de klerk Borth schreef in Den Haag de Munsterse stukken af en werd in 1648 geautoriseerd om in de gemeenschappelijke besognes van de Admiraliteit te bedienen¹²³⁰ en werd als amanuensis ingezet in de drie commissies in 1666 naar Texel en Zeeland. Na zijn overlijden in 1667 kreeg de klerk Wijs opdracht de verballen van deze commissies over te nemen van zijn weduwe en erfgenamen.¹²³¹

De directeur mocht ook zelf generaliteitsklerken in dienst nemen om schrijf- en registratiewerk voor hem te verrichten. Ook deze klerken werden op basis van geleverd werk gehonoreerd, door de griffier en als het om schrijfwerk voor de vergadering ging door de Staten-Generaal.¹²³² Onder de Fagels hielpen deze domestieke klerken ook bij de ontsluiting van het archief en maakten ze op eigen kosten van de griffier afschriften voor diens bibliotheek. In 1675 waren ze met z'n tien.¹²³³

2.5 De tweede griffier of commies en zijn comptoir¹²³⁴

In 1621 stelden de Staten-Generaal Johan van Goch als adjunct-griffier aan, omdat griffier Aerssens assistentie nodig had vanwege zijn hoge ouderdom en omdat de hoeveelheid werk bijna was verdubbeld door de uitbreiding van de buitenlandse betrekkingen. Goch, die Aerssens vooral hielp met het opmaken van de dépêches¹²³⁵, werd in 1623 tweede griffier en volgde in 1627 Aerssens op als griffier. Wie na hem de griffier heeft geassisteerd is niet bekend, maar waarschijnlijk is dat commies Johan Spronssen geweest, wiens hand al in de minuutresoluties van 1631 en 1632 voorkomt en die door Cornelis Musch in 1637 met toestemming van de Staten-Generaal werd aangenomen om de dépêches te bespoedigen en afschriften van resoluties en bijlagen voor de Staatse gezanten in het buitenland te kopiëren.¹²³⁶

Al gauw liet de griffier het kopiëren van stukken voor de gezanten aan een of meer van zijn klerken over en zette hij de commies voor gewichtiger taken in. In 1643 werd bepaald, dat de commies bij afwezigheid van de griffier de vergadering zou bijwonen en de resoluties zou registreren, zonder de dépêches te mogen

¹²²⁷ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 5177-5280.

¹²²⁸ ‘Memorie van de Generaliteitsrekenkamer’ in : *Generaal rapport van de Commissie van het Financiewezen*, bijl. A, 81.

¹²²⁹ Res. SG 04/08/1651.

¹²³⁰ Res. 08/07/1648. Hij deed dit werk nog in 1656.

¹²³¹ Res. SG 26/05/1667.

¹²³² De particuliere klerken door griffier Musch aangenomen leggen de eed af: res. SG 29/04/1648; Louis van der Cruyce, aangenomen als particulier klerk door de griffier Musch, legt de eed af: res. SG 19/11/1648.

¹²³³ Blijkens de declaratie van commies Spronssen van 1675 in NA, Fagel suppl., 1.10.94, inv. nr. 381.

¹²³⁴ Van Riemsdijk, *Griffie*, 28-32.

¹²³⁵ Res. SG 17/08/1621, *Resolutiën NR*, V, 253-254, nr. 1599.

¹²³⁶ Res. SG Zijn handschrift in de minuten van de ordinair resoluties van 15/01/1632 en in de minuut van de brief van de Staten-Generaal aan Zeeland van 23/10/1632 in arch. SG 12548.201.

tekenen.¹²³⁷ Dat voorbehoud verviel in 1646, doordat toen in de instructie van de griffier de bepaling werd opgenomen, dat de agent of een van de gezworen klerken (de commies) bij afwezigheid van de griffier niet alleen de notulen zou houden, maar ook de stukken zou tekenen.¹²³⁸

In 1672 werd de toenmalige commies tot tweede griffier bevorderd. Ook later kwam dat wel voor of werd meteen in plaats van een commies een tweede griffier aangesteld. De tweede griffier had dezelfde bevoegdheden als de commies, met dien verstande dat hij de dépêches niet ‘in absentie van de griffier’, maar onder eigen naam tekende.

In 1680 werd in de instructie voor de commies bepaald, dat hij toegang zou hebben tot alle vergaderingen van Haar Hoog Mogenden om de resoluties op te tekenen, wanneer hem dat door de president of door de griffier werd gelast.¹²³⁹ De commies nam zo het extenderen van de ordinarij stukken over van de griffier¹²⁴⁰, die zich nu vooral met secrete en commissoriale zaken en dus met de buitenlandse zaken bezig ging houden. De commies mocht als plaatsvervangend griffier ook de stukken tekenen onder bijvoeging van de woorden ‘in absentie van den griffier’. Het ambt van commies verschilde sindsdien alleen hierin van dat van tweede griffier, dat de mede- of tweede griffier tot het tekenen van de dépêches bevoegd was, terwijl de commies dat alleen mocht doen bij afwezigheid van de griffier.¹²⁴¹

De commies richtte zich dus vooral op de ondersteuning van de ordinarij vergadering en de binnenlandse zaken. Door het gewicht van deze bezigheden werd hij naast de griffier en de agent de derde topambtenaar van de griffie, al bleef hij functioneel ondergeschikt aan de griffier.

Sinds 1744 werd het regel, dat de meeste ordinarij resoluties werden geëxtendeerd door de klerk van de commies of de tweede griffier.¹²⁴² Vanaf 1749 nam de oudste klerk van de commies het notuleren van de ordinarij vergaderingen geheel van de commies (tweede griffier) over.¹²⁴³

De commies kreeg aanvankelijk een jaarwedde van 1000 gulden. Dat werd in 1651 verhoogd tot 1600 gulden. Bovendien kreeg hij de helft van de schrijflonen van zijn klerken en vanaf 1792 in plaats hiervan een vergoeding van 6000 gulden per jaar.

In 1655 werden aan de commies twee klerken toegevoegd.¹²⁴⁴ Zij deden allerlei schrijfwerk en hielpen hem vanaf 1680 bij de extensie van de ordinarij resoluties. Dat andere schrijfwerk bestond voor de oudste klerk (althans in 1791) uit het kopiëren van de relevante resoluties, de nouvelles en andere brieven en bijlagen voor de ambassadeur in Constantinopel en van de resoluties die van belang waren voor de ontvanger-generaal. In 1791 besloten de Staten-Generaal het aantal klerken van de commies tot één terug te brengen.¹²⁴⁵

2.6 De agent en de huishoudelijke dienst

2.6.1 De agent

De agent¹²⁴⁶ was aanvankelijk belast met de expeditie van de dépêches en het toezicht op het personeel, maar toen dit werk onder Aerssens aan de eerste klerk van de griffier was toevertrouwd, ontwikkelde zijn functie zich tot hoofd van de huishoudelijke dienst, archiefbeheerder en ceremoniemeester van de Staten-Generaal.

Als hoofd van de huishoudelijke dienst was hij verantwoordelijk voor de huisvesting en de faciliteiten van de vergadering van de Staten-Generaal en van haar gasten. In die hoedanigheid gaf hij leiding aan de deurwaarders, de meubelbewaarder, boden en de vuurstookster en deed hij zaken met de leveranciers van kaarsen en papier. Zijn competentiegeschillen met de hofmeester werden pas in 1678 beslecht.

Als beheerder van het archief was de agent ervoor verantwoordelijk dat het in goede, geordende en toegankelijke staat was en bleef. Hij moest ervoor zorgen dat de stukken die de rechten van de staat belichaamden veilig en duurzaam werden bewaard, dat de resolutieregisters en de andere registers bijgehouden en geïndiceerd werden, dat de inventaris van het archief *up to date* was, dat de stukken die als

¹²³⁷ Res. SG 30/05/1643.

¹²³⁸ Van Riemsdijk, *Griffie*, 2.

¹²³⁹ Instructie François Fagel 03/09/1680.

¹²⁴⁰ Gedrukt rekest van B.P. van Lelyveld 20/12/1790, p. 3, arch. van Lelyveld inv. nr. 20; *ibid.* 24.

¹²⁴¹ Van Riemsdijk, *Griffie*, 29-30.

¹²⁴² Secr. res. SG 20/12/1790, 17/01/1791, bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 103.

¹²⁴³ Als noot 89.

¹²⁴⁴ In ieder geval worden er in dat jaar twee beëdigd: res. SG 09/10/1655 en 30/12/1655. De commies had in 1646 in ieder geval nog geen eigen klerken: res. SG 13/12/1646.

¹²⁴⁵ Secr. res. SG 17/01/1791.

¹²⁴⁶ Van Riemsdijk, *Griffie*, 37-40.

retroacta moesten dienen opgezocht werden en aan de gedeputeerden ter hand gesteld en dat de vergaderstukken na de vergadering werden opgeborgen. Na 1678 liet de agent de meeste van deze werkzaamheden over aan de deurwaarder van de griffie. Wel werd de agent in 1679 het beheer van de bibliotheek van de Staten-Generaal opgedragen.¹²⁴⁷

De opeenvolgende agenten maakten in de periode 1619-1677 verscheidene inventarissen van het archief en van de secrete kas. In 1619, toen Aerssens over de slechte bewaarcondities van het archief de alarmklok luidde, gaven de Staten-Generaal opdracht aan agent Falckenburch (1605-1629) en eerste klerk Van der Burch om de papieren en archieven van de generaliteit te ordenen en er een “pertinenten inventaris wel gequoteerd, gedistingueerd en ordelijk gedisperseerd” op te maken.¹²⁴⁸ Deze inventaris is niet bewaard gebleven. De oudste inventaris die wel bewaard is gebleven is de inventaris van agent Van der Burch (ook: Verburg; 1629-1653) van 1635.¹²⁴⁹ Aanleiding was een brand in de Franse Kerk.¹²⁵⁰ Van der Burch moest het archief hals over kop in veiligheid brengen; de sporen van het bluswater zijn nog zichtbaar in de minuutresoluties. Daarna was hij vier maanden bezig om het archief weer op orde te brengen en te inventariseren.¹²⁵¹ In 1644 vloog de Franse Kerk opnieuw in brand. Alleen de muren bleven staan.¹²⁵² Van der Burch had nu drie maanden nodig om het archief in veiligheid te brengen, weer ordelijk op zijn plaats te brengen en er een inventaris op te maken. De inventaris van 1644 heeft de vorm van een aanvulling op die van 1635.¹²⁵³ Na de bouw van de nieuwe griffie in 1655-1656 liet agent De Heijde (1653-1678) de nieuwe deurwaarder van de griffie Van der Swaen alle papieren en charters bundelen en naar de nieuwe griffie overbrengen.¹²⁵⁴ Nog in hetzelfde jaar voltooide hij met hulp van Van der Swaen een nieuwe inventaris, die ook de inhoud van de Loketkas ontsloot en tot 1677 *up to date* werd gehouden.¹²⁵⁵ In 1658 kreeg hij van de Staten-Generaal opdracht de secrete kas te inventariseren.¹²⁵⁶ Die inventarisatie ging gepaard met een omwerking van het archief en vooral van de series resoluties. De Heijde was er samen met commies Spronssen en met medewerking van deurwaarder De Swaen met tussenpozen ruim elf jaar mee bezig.¹²⁵⁷ In 1677, toen het archief aanzienlijk was uitgebreid, maar door zijn eigen toedoen ook een ander aanzien had gekregen, maakte De Heijde een nieuwe inventaris van het archief, waarvan een exemplaar door griffier Fagel tot 1729 zou worden bijgehouden. Deze inventaris zou tot 1962 als de toegang op de loketkas fungeren.¹²⁵⁸ Het was de laatste inventaris die door De Heijde werd gemaakt. De ontsluiting van het archief werd na zijn overlijden in 1678 de taak van de deurwaarder van de griffie. Het toegankelijk houden van het archief omvatte ook het bijhouden en het indiceren van de registers. De agent moest de klerken voorzien van de stukken die moesten worden geregistreerd, zodat de stukken met regelmaat in de verschillende registers werden afgeschreven, en ervoor zorgen dat de registers die waren voltooid werden ingebonden en aan de serie in het archief werden toegevoegd.¹²⁵⁹ Vanaf 1597 had de agent - in eerste instantie onder de verantwoordelijkheid van de griffier - de taak om op het resolutieregister van het afgesloten jaar een ‘handboek’ te maken. Agent Ramet (overleden in 1605) vervaardigde afzonderlijke manualen of memorialen (inhoudstafels) over de jaren 1589-1599. Nadien werd deze taak opgevat als het maken van een index in het resolutieregister. Deze index was aanvankelijk summier, maar werd onder agent Van der Burgh uitgebreid en onder diens opvolger, De Heijde, vervolmaakt. De Heijde kreeg bij zijn aanstelling in 1653 de verantwoordelijkheid voor het marginaleren en indiceren van de resolutieregisters van het afgelopen jaar, maar indiceerde in opdracht van de Staten-Generaal ook met terugwerkende kracht alle netregisters van ordinaris en secrete resoluties die in het verleden geen of geen

¹²⁴⁷ De catalogi in arch. SG inv. nrs. 12688-12693.

¹²⁴⁸ Res. SG 02/08/1619; Van Riemsdijk, *Griffie*, 127.

¹²⁴⁹ Arch. SG inv. nr. 12667.

¹²⁵⁰ Over deze brand zie Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 129-130.

¹²⁵¹ Van Riemsdijk, *Griffie*, 128; res. SG 14/11/1635; ordonnantie van betaling van de Raad van State 16/11/1635.

¹²⁵² Over de brand zie Van der Klooster, ‘Hofkapel’, 29. Zie ook res. SG 27/05/1644 vlg. Van Riemsdijk, *Griffie*, 128

¹²⁵³ Inventaris Verburch, ca 1647, arch. SG inv. nr. 12671 (modern afschr.; aanvulling op 1635).

¹²⁵⁴ Ress. SG 12/02., 30/07, 23/10, 16/12-1655, 05/09, 12/09, 13/09, 26/09, 04/10/1656, 17/01 en 22/01/1657.

Over de lokatie van de nieuwe griffie zie Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 112.

¹²⁵⁵ ‘Inventaris’, De Heijde, 1656. De Heijde vraagt en krijgt hiervoor een beloning: ress. SG 04/10/1656, 17/01/1657 en 22/01/1657.

¹²⁵⁶ Res. SG 11/02/1658.

¹²⁵⁷ Res. SG 05/12/1669. ‘Index ofte inventaris (...) Secrete Casse’, De Heijde, 1669. De Staten-Generaal gaven De Heijde en Spronssen een beloning van 1100 gulden. (dus zo’n 100 gulden voor elk jaar) en De Swaen een gratificatie van 330 gulden: res. SG 22/04/1670

¹²⁵⁸ ‘Index ofte inventaris’, De Heijde, 1677.

¹²⁵⁹ Art. 15 van de instructie voor agent Valkenburg 06/05/1605. Gedrukt bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 178-182.

bruikbare index hadden gekregen. Ook deze taak werd na het overlijden van De Heijde aan de deurwaarder gedelegeerd.

De agent moest de retroacta opzoeken en bezorgen die dienstig konden zijn in de beraadslagingen. Elke dag legde hij voor het begin van de vergadering de vergaderstukken voor de stoel van de voorzitter op tafel. Hij zocht desgevraagd voor de voorzitter en de andere gedeputeerden stukken op die bij de afdoening van een bepaalde zaak van belang konden zijn (de retroacta) en gaf deze aan hen ter inzage. Bovendien legde hij op zijn eigen kamer in de griffie de stukken klaar voor de particuliere vergaderingen die door gedeputeerden in de vóór- of de namiddag werden gehouden. Daar werden ze dan vóór die vergaderingen door hemzelf of door de deurwaarder van de griffie, die van de kamer van de agent een sleutel had, aan de klerk van de presiderende provincie overhandigd.¹²⁶⁰ Na de beraadslagingen moest hij de stukken aan de desbetreffende liassen rijgen of anderszins in het archief opbergen, totdat hij deze taak aan de deurwaarder van de griffie mocht overlaten.

De toegankelijkheid van het archief bepaalde in hoge mate de kwaliteit van de besluitvorming: deze leunde sterk op precedentes en dus op retroacta, stukken waaruit men kon vaststellen hoe eerder in een soortgelijk geval was gehandeld. Het beheer van het archief vroeg om veel zorg en deskundigheid, zeker toen het archief zodanig was gegroeid, dat een vaste registratuur en een systeem van toegangen onmisbaar waren geworden om de gewenste toegankelijkheid te realiseren. Het was vooral Cornelis de Heijde die hierin heeft voorzien en zo op het archief van de Staten-Generaal zijn stempel heeft gedrukt. "Zijne regeling legde den grondslag voor de inrichting van het archief, die later in hoofdzaak niet meer veranderd is."¹²⁶¹

Vanaf 1653 werd de agent in zijn archieftaak geassisteerd door de deurwaarder van de griffie.¹²⁶² Zelf moest hij zich nadien (en vooral na 1672) meer en meer op het diplomatieke ceremonieel richten. Vanaf het laatste kwart van de eeuw fungeerde hij vooral als *introduceur des ambassadeurs*.¹²⁶³ Zijn werkzaamheden op het gebied van het archiefbeheer en de archiefontsluiting werden door de deurwaarder overgenomen en het opzoeken van de retroacta en de voortgangscontrole door een klerk van de griffier en de griffier zelf. De leden van de familie Fagel die vanaf 1670 meer dan een eeuw de ambten van griffier en commies zouden vervullen, ontwikkelden om de voortgang en de afdoening van zaken te kunnen controleren en te bespoedigen een eigen index op de resoluties op basis van de kantschriften die ze op de conceptresoluties plaatsten. Hoewel deze index ook heel goed voor het opzoeken van retroacta kon worden gebruikt, bleef ook de agent de resoluties indiceren, omdat hij daar op grond van zijn instructie nu eenmaal voor werd betaald.

2.6.2 De deurwaarder van de griffie

In 1653 besloten de Staten-Generaal een deurwaarder of opwachter aan te stellen voor de deuren van de griffie. Als eerste deurwaarder stelden ze Andries van der Swaen aan.¹²⁶⁴ Van der Swaen moest toezicht houden op iedereen die in de griffie naar binnen en buiten ging. Voor hem en zijn gezin werd in 1657 achter de nieuwe griffie in het souterrain aan de vijver een woning ingericht (60).¹²⁶⁵

In het reglement op de griffie van 1658 werd ten aanzien van de deurwaarder bepaald, dat hij er in de eerste plaats voor moest zorgen dat de voordeur van de griffie gesloten bleef en dat alleen diegenen toegang kregen die de sleutel van de griffie hadden: de griffier, de commies, de agent en de zeven provinciale klerken.¹²⁶⁶ Hij moest 'van tijd tot tijd pertinentelijk optekenen de namen van diegenen die op extraordinaris uren zouden mogen boven komen en de griffie frequenteren, ook niemand admitteren dan diegenen die daar acces hebben volgens de lijst hem ter hand te stellen.'¹²⁶⁷

De deurwaarder had ook een sleutel van de kamer van de agent omdat hij die kamer moest openen voor de klerk van de presiderende provincie als deze vóór de particuliere vergaderingen in vóór- of namiddag aan gedeputeerden de stukken moet uitreiken die daar door de agent waren klaargelegd.¹²⁶⁸ Vanaf 1679 (na het

¹²⁶⁰ Res. SG 31/12/1670.

¹²⁶¹ Van Riemsdijk, *Griffie*, 157.

¹²⁶² Instructie De Heijde 1653 bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 194-200. Ress. SG 30/04/1748 en 13/09/1768 n.a.v. verzoeken van resp. Evert van Goor en zijn zoon en opvolger Hendrik van Goor.

¹²⁶³ Van Riemsdijk, *Griffie*, 39.

¹²⁶⁴ Res. SG 11/04/1653.

¹²⁶⁵ Ress. SG 11/04/1653 en 28/12/1657 bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 83.

¹²⁶⁶ Res. SG 26/08/1658.

¹²⁶⁷ Res. SG 26/08/1658. Voor de taken van de deurwaarder zie ook de commissie van Evert van Goor in arch. SG inv. nr. 12281 fo. 116 vo.

¹²⁶⁸ Res. SG 31/12/1670.

overlijden van meubelbewaarster Cunera Bosch) beheerde de deurwaarder ook de sleutels van de vijf loges op de galerij van de griffie die uitzagen op de Franse Kerk. Hij moest die loges openen ten tijde van de predicatie voor diegenen die daarvoor door HHM bij reglement waren aangewezen en voor de diakenen van de Franse Kerk als deze de arbussen wilden legen of inspecteren.¹²⁶⁹ Verder was hij belast met het bezorgen en stellen van de uurwerken in de Statenzaal en later ook in de vertrekkekamers.¹²⁷⁰

De deurwaarder stond onder de bevelen van de agent, die hij hielp bij het beheren van het archief. Onder diens toezicht bundelde hij in 1656 alle papieren en charters, verhuisde hij ze van de oude naar de nieuwe griffie en hielp hij de agent bij de door de verhuizing noodzakelijk geworden inventarisatie van het archief.¹²⁷¹ In 1682 evacueerde de deurwaarder het archief op het kamertje boven de galerij langs de Franse Kerk, toen die kerk ging uitzetten.¹²⁷²

In 1690 werd het toegankelijk houden van het archief en het bezorgen van de retroacta, voordien taken van de agent, formeel aan de deurwaarder opgedragen.¹²⁷³ Hij had sindsdien tot taak de "papieren en stukken tot de griffie specteerende in goede orde te houden, maar oock bij alle gelegentheeden de Leeden van haar Hoogh Mogende Vergaderinge, soo in het opsoecken van Resolutien, als andersins, te dienen." ¹²⁷⁴ Met die taak bleef de deurwaarder tot de opheffing van de Staten-Generaal in 1796 met de expediërende commiezen en de charterklerken belast.¹²⁷⁵

Het in goede orde houden van het archief was geen sinecure. In 1699 en 1700, toen de secrete stukken anders georganiseerd werden en afzonderlijke kasten in gebruik werden genomen voor de berging van een serie traktaten, een serie ratificaties en een serie secrete ingekomen brieven, moest de deurwaarder een nieuwe inventaris maken.¹²⁷⁶ In 1707 voltooide deurwaarder Bonnema (1694-1709) een grote ordeningsoperatie, waarbij hij zeer veel registers, brieven, rekenen en meer andere stukken en papieren van de galerij aan de griffie naar de meubelkamer had verplaatst, de oudste registers met andere stukken en papieren van de kamer van de agent naar de voormalige galerij had overgebracht, de liassen elders had opgehangen en had onderzocht "of er ook enige stukken van dezelve van haar behoorlijke plaats waren afgeraakt en dewelke bevonden wierden niet wel te leggen, deselve wederom op haar ordre en plaats had gebracht."¹²⁷⁷

Evert van Goor, die Bonnema in 1709 opvolgde, moest het archief in 1713 alweer in orde gaan brengen. Toen hij in 1725 klaar was¹²⁷⁸, kreeg hij van de Staten-Generaal "een groot werk" opgedragen: hij moest de orde binnen de oudere liassen en vooral binnen de liassen van vóór 1646 herstellen en weer in overeenstemming brengen met de ordening die in 1725 gebruikelijk was. Van Goor controleerde tussen 1 december 1725 en 30 juni 1730 maar liefst 1048 liassen, die door verloop van tijd in grote wanorde waren geraakt, vergeleek ze met de registers, bracht ze weer op orde en liasseerde ze opnieuw. Die operatie was nogal arbeidsintensief, onder meer doordat op de ingekomen brieven en memories van vóór 1629 maar zelden de data waren vermeld waarop ze ter tafel waren gebracht of gelezen. Van Goor herstelde dat verzuim door die data in de oude registers op te zoeken en ze met de aanduiding *receptum* of *lectum* alsnog op de brieven aan te tekenen. Hij werkte aan deze klus vier en een half jaar dag in dag uit van de morgen tot de avond.¹²⁷⁹

In 1770 werden de archieven verplaatst van de galerij langs de Franse Kerk naar een nieuw gebouwde bovengalerij en van de eerste verdieping van de griffie naar de nieuw gebouwde tweede verdieping. Philip Frederik Tinne, deurwaarder tussen 1770 en 1780, werd gelast gedurende de opbouw de charters en papieren van de galerij op te ruimen en te verplaatsen.¹²⁸⁰ Tinne paste in verband hiermee de inventaris

¹²⁶⁹ Res. SG 23/11/1679.

¹²⁷⁰ Ress. SG 04/01/1667, 21/07/1698 en z.d.

¹²⁷¹ Vraagt en krijgt hiervoor een beloning: ress. SG 04/10/1656, 17/01/1657, 22/01/1657.

¹²⁷² Res. SG 29/04/1682.

¹²⁷³ Memorie van griffier Fagel 18/06/1787 in: *Generaal rapport van de Commissie van het Financiewezen*, bijl. D 1°.

¹²⁷⁴ Ress. SG 30/04/1748 en 13/09/1768.

¹²⁷⁵ Als boven.

¹²⁷⁶ Inventaris van het archief van de Staten-Generaal 1699/1700: NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 605 I.

¹²⁷⁷ Res. SG 10/08/1707. Krijgt 100 zilveren dukaten.

¹²⁷⁸ Res. SG 28/11/1725. De formulering van het verzoek is woordelijk hetzelfde. Hij krijgt 100 zilveren dukatons. Her rekest van Van Goor heb ik niet gevonden.

¹²⁷⁹ Res. SG 28/11/1725. Hij werd hiervoor door de Staten-Generaal bedankt met een gratificatie van f 1200,-: res. SG 11/07/1730

¹²⁸⁰ Res. SG 28/09/1770. Met details over bouwkundige veranderingen.

aan die eerder was opgemaakt door Hendrik van Goor, die in 1748 zijn vader Evert als tweede deurwaarder was komen assisteren en zelf het ambt tot 1769 zou bekleden.¹²⁸¹

In 1793, drie jaar na het overlijden van griffier Hendrik Fagel de Oude, gaf zijn kleinzoon en opvolger Hendrik Fagel de Jonge aan deurwaarder Hendrik Nieuwenhuisen (1790-1795) opdracht het archief en de kast met documentatie van zijn grootvader in de griffierskamer te inventariseren.¹²⁸² De inventaris die Nieuwenhuisen maakte van het archief van de Staten-Generaal beschrijft het archief een paar jaar voordat het werd afgesloten. In de tweede helft van de achttiende eeuw droeg de agent ook de indicering van de registers van ordinair netresoluties aan de deurwaarder over.

Het opbergen van de registers en de stukken die dagelijks werden gebruikt was bijna een dagtaak. In 1790 stelde de commissie tot het financieuzen vast, dat de deurwaarder hierbij dikwijls gebruik maakte van de diensten van een knecht van de timmerman en een knecht van de schilder. Ze stelden voor hem een extra toelage te geven om daarvan de gewenste assistentie te betalen.¹²⁸³

De deurwaarder kreeg een vast traktement en toelagen voor buitengewone verrichtingen, vooral op het gebied van de archiefzorg. De bedragen die hiermee waren gemoeid waren veelal fors in vergelijking met het traktement.

2.6.3 De postmeester, de boden en de commissaris der uitheemse dépêches¹²⁸⁴

De generaliteitsorganen lieten hun dépêches om redenen van veiligheid en welvoegelijkheid niet bezorgen via de gewone post maar door postmeesters en boden van de generaliteit. Deze postmeesters en boden werkten voor de vergadering van de Staten-Generaal, de Raad van State, de Generaliteitsrekenkamer en de stadhouder. Bovendien bezorgden ze als ze toch naar hetzelfde adres moesten brieven van personen die in de generaliteitscolleges zitting hadden en de ontvanger-generaal. De boden en posten stonden tot 1623 onder toezicht van de agent en daarna van een daartoe ingestelde opziener of controleur van de boden en posten van de generaliteit.¹²⁸⁵

De brieven van de Staten-Generaal aan de gezanten in het buitenland werden niet zoals de afschriften en het drukwerk over de gewone post, maar per bode verstuurd. Op voordracht van de griffier stelden de Staten-Generaal in 1657 een bijzondere ambtenaar aan, die als commissaris de uitgaande brieven aan de gezanten moest bestellen en adresseren en voor de inkomende brieven van deze gezanten zorg moest dragen.¹²⁸⁶ Hij kreeg de titel van “Commissaris der publieke brieven van hare Hoog Mogende ministers buiten ’s Lands resideerende”, maar werd meestal kortweg de commissaris der uitheemse dépêches te ’s-Gravenhage genoemd. Sindsdien werd dit ambt door een bijzondere ambtenaar bekleed, tot 1788, toen het aan de tweede eerste klerk van de griffier, Johan Abraham Tinne, werd opgedragen.

Vries stelt dat niet is gebleken dat hij een eigen werkruimte had in het griffiecomplex en inderdaad maakt De Riemer daar geen melding van, maar ik acht het aannemelijk dat zijn kamer moet worden gelokaliseerd tussen de uitbouw aan het Binnenhof waar de boden gevestigd waren en de dienstingang van de Generaliteitsrekenkamer.

Tot 1759 fungeerde de commissaris der uitheemse dépêches ook als gemachtigde van de gezanten in het buitenland, die hun declaraties indiende en op hun afdoening toezag, maar in dat jaar nam de klerk-directeur die rol van hem over.

2.6.4 De kamerbewaarders en de hofmeester

De belangrijkste taak van de kamerbewaarders¹²⁸⁷ was op wacht staan bij de deuren van de vergaderzaal en onbevoegden de toegang ontzeggen. Verder moesten ze zorgen voor meubilair, kussens, kaarsen, schrijfbehoeften, rozen en anjers en andere benodigdheden in de vergaderzaal en de kleine uitgaven doen die daarmee en met het geven van aalmoezen gemoeid waren, toezicht houden op de schoonmaaksters en vuurstooksters, wanneer nodig gedeputeerden convoceren, ’s lands meubelen bewaren (tot 1661) en op het Binnenhof voor de vergaderzaal bedelaars verjagen en lawaaimakers tot zwijgen brengen, totdat de vier hellebaardiers van de provoost van de Raad van State die taak overnamen.¹²⁸⁸ De kamerbewaarders

¹²⁸¹ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 605 II.

¹²⁸² Res. SG 29/01/1793.

¹²⁸³ ‘Memorie van de Generaliteitsrekenkamer’ in: *Generaal rapport van de Commissie van het Financieuzen*, 104.

¹²⁸⁴ Van Riemsdijk, *Griffie*, 76-77.

¹²⁸⁵ Van Riemsdijk, *Griffie*, 71-77.

¹²⁸⁶ Ress. 29/03/1657 en 21/06/1657.

¹²⁸⁷ Thomassen, ‘Kamerbewaarder’, 50-97.

¹²⁸⁸ Rekest van de hellebaardiers, 01/10/1725, arch. SG inv. nr. 7730.

beheerden vanaf 1661 de bescheiden bibliotheek van de Staten-Generaal, maar hadden met het archief hoegenaamd geen bemoeienis. Ook waren de kamerbewaarders deurwaarders in de hedendaagse betekenis van het woord. Zij deden de ambtelijke aanzeggingen (insinuaties) of vorderingen van de vergadering. Zij overhandigden resoluties en appointementen die in rechtszaken waren genomen aan de betrokken sollicitateur en betekenden de akten die de Staten-Generaal in deze zaken uitvaardigden bij deurwaardersexploit aan partijen.¹²⁸⁹

De kamerbewaarders waren functioneel ondergeschikt aan de agent. Hun functie stond in nauw verband met die van de boden.

De Staten-Generaal droegen de zorg voor het logement van de buitenlandse gezanten aanvankelijk op aan een kwartiermeester in het leger, maar in 1625 stelden ze een eigen hofmeester aan. Behalve voor de huisvesting van de gezanten zorgde hij voor hun onthaal en voor de nodige voorzieningen. Hij stond hierbij onder de bevelen van de agent.¹²⁹⁰

2.7 Het comptoir van de provinciale klerken

Gedeputeerden waren in principe gerechtigd alle niet secrete stukken die hun provincie enigermate aangingen en die ter griffie binnenkwamen of werden geproduceerd, in afschrift over te nemen en aan hun Statenvergaderingen te communiceren. In 1582¹²⁹¹ besloten de Staten-Generaal niet alleen aan de secretaris twee klerken toe te voegen, maar ook om elke provincie gelegenheid te geven om in de griffie ten eigen laste een eigen klerk aan te stellen om haar die afschriften te bezorgen. Na de ontdekking van de ongeoorloofde correspondentie van klerk Tresel met Ledenberg regelden de Staten-Generaal in 1618 het getal van deze provinciale klerken en de regels waaraan ze moesten voldoen in een reglement.¹²⁹²

De provinciale klerken, die in de griffie een eigen comptoir vormden, voorzagen hun provincies vooral van de dagelijkse notulen, alle stukken uit de ordinaire notulen die door hun provincie waren overgenomen, zoals brieven, memories en consenten, en de ingekomen nieuwsberichten van de gezanten, de zogenaamde nouvelles.¹²⁹³ Tot hun dagelijks werk behoorde de vervaardiging van een serie afschriften van ordinair resoluties die qua samenstelling met de specifieke informatiebehoefte van hun provincie overeenkwam. In de achttiende eeuw beperkten de provincies het afschrijfwerk uit bezuinigingsoverwegingen tot de stukken die hun gedeputeerden hadden overgenomen en abonneerden ze zich voor hun meer algemene informatievoorziening op de afleveringen van de gedrukte resoluties en de gedrukte nouvelles.

Rond 1700 had Holland er vier en Gelderland drie: voor elk van de drie kwartieren Zutphen, de Veluwe en Nijmegen, één. Friesland (al in 1688) en Stad en Lande (al vóór 1698) hadden er elk twee. De overige provincies, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Drenthe hadden er elk één.

De provinciale klerken konden het werk niet alleen af. Vanaf 1668 kregen de provincies de gelegenheid om substituutklerken aan te stellen, die boven” (op de griffie) mochten besouneren als de provinciale klerken afwezig waren.¹²⁹⁴ Sindsdien konden minderjarige klerken worden aangesteld die zich door substituten lieten vervangen.¹²⁹⁵

In toenemende mate besteedden de provinciale klerken een deel van het werk uit aan subalterne of onderklerken, die hun domestieke bedienden waren. Deze onderklerken werden als de provinciale klerk geen werk voor ze had op kosten van de generaliteit door de griffier, de commies en de klerk-directeur ingezet. In 1655 en 1658 waren er veertien van die onderklerken, vier van Holland, twee van Gelderland, Zeeland, Utrecht en Friesland en een van Overijssel en Stad en Lande.¹²⁹⁶

¹²⁸⁹ Thomassen, ‘Kamerbewaarder’, 61-64.

¹²⁹⁰ Heringa, *De eer en hoogheid van de staat*, hfdst. XVIII B.

¹²⁹¹ Res. SG 05/04/1582, *Resolutiën*, III, 321, nr. 12.

¹²⁹² Res. SG 29/10/1618, *Resolutiën* NR, III, nr. 3712.

¹²⁹³ Instructie voor de Utrechtse klerken 22/11/1769, arch. Hardenbroek; Memorie van griffier Fagel 18/06/1787 in: *Generaal rapport van de Commissie van het Financievezen*, bijl. D 1°, 4.

¹²⁹⁴ Ress. SG 01/08/1668 en 09/08/1668.

¹²⁹⁵ Res. SG 05/12/1670. Iets dergelijks was overigens al in 1638 gebeurd. In dat jaar overleed klerk Henrick Ruijsch, die toen hij nog leefde van Gedeputeerde Staten van Friesland resignatie van zijn klerkambt had gekregen op zijn zoon. Omdat die zoon echter nog jong en onbekwaam was, spraken de Staten-Generaal met Christoffel Cunes af, dat hij tijdens de minderjarigheid van de jonge Ruijschs het ambt zou bedienen: ress. SG 06, 07 en 08/07/1638. In 1655 en 1658 is sprake van vier substituutklerken: ress. SG 09/10/1655, 30/12/1655 en 04/11/1658.

¹²⁹⁶ Ress. SG 09/10/1655, 30/12/1655 en 04/11/1658.

Van de provinciale klerken werd meer verwacht dan het kopiëren van stukken alleen. De klerk van de presiderende provincie moest sinds 1669 gereed staan om in de particuliere vergaderingen in de middag tegen een afzonderlijke vergoeding aan de gedeputeerden de boeken, retroacta en andere stukken te bezorgen die zij gedurende de beraadslagingen behoefden. Hij was daarbij verantwoordelijk voor de secrete stukken en moest ervoor zorgen dat ze binnen behoorlijke tijd weer werden afgegeven ter deponering in het archief.

Omdat hun werk vertrouwelijk van aard was, moesten ook de provinciale klerken de eed van secretesse afleggen.

Ook deden de provinciale klerken wanneer nodig schrijfwerk voor de generaliteit, waarvoor de generaliteit hen op dezelfde voet als de generaliteitsklerken betaalde.¹²⁹⁷

Toen de oostelijke provincies in 1672 door de Fransen werden bezet, werd de klerken en onderklerken van die provincies de toegang tot de griffie ontzegd.¹²⁹⁸

2.8 De schrijflonen van de klerken

In de landsheerlijke tijd werden de kosten van het hof gedekt door de inkomsten uit de domeinen; zo ook werd het ambtelijk apparaat van de Staten-Generaal bekostigd uit de opbrengsten van de Generaliteitslanden.¹²⁹⁹ Die kosten waren relatief hoog, vooral door de enorme hoeveelheid schrijfwerk dat op de griffie moest worden verricht. De kosten van het depêcheren van akten werden door de belanghebbenden aan de griffier betaald. De kosten van het kopiëren van stukken ten behoeve van de provincies kwamen voor rekening van de desbetreffende provincie. Maar de kosten van alle andere depêches, zoals alle uitgaande brieven van de Staten-Generaal, en uit eigen beweging vervaardigde afschriften werden uit de generaliteitskas betaald.

De grootste kostenpost bestond uit kosten voor het vervaardigen van afschriften: extractresoluties, kopieresoluties en exhibita van de vergadering. Iedereen voor wie een resolutie directe gevolgen had werd door middel van een extractresolutie van de inhoud ervan op de hoogte gebracht. Op deze manier werden ook de bijlagen of exhibita ter kennis van de belanghebbenden gebracht. Anderen die van de genomen resoluties, nouvelles en andere exhibita op de hoogte moesten zijn, kregen van deze depêches informatiekopieën. Dergelijke informatiekopieën werden op last van de griffier door klerken ter griffie gekopieerd ten behoeve van de Raad van State, de Generaliteitsrekenkamer, de stadhouder, gezanten in het buitenland, leden van binnenlandse deputaties en verder ieder ander die naar het oordeel van de Staten-Generaal van de inhoud kennis moest nemen.

De klerken schreven op declaratiebasis. Ze declareerden hun schrijflonen bij de griffier, de commies en de klerk-directeur. Dezen stelden op basis hiervan hun eigen declaraties op, die door de griffier bij de Raad van State werden ingediend. De Raad onderzocht ze en stuurde ze vervolgens door aan de Generaliteitsrekenkamer, die ze liquideerde, waarna ordonnanties van betaling werden geslagen op naam van de griffier en de commies en later ook van de klerk-directeur, die elk de helft van de gedeclareerde schrijflonen mochten incasseren en de rest aan hun klerken uitbetaalden.¹³⁰⁰ Behalve hun declaraties diende de griffier ook de declaratie in van het comptoir van de provinciale klerken.

Het tarief van de schrijflonen was nauwkeurig bepaald in het reglement van 1661. De klerken mochten drie stuivers in rekening brengen voor ieder blad van 25 regels op iedere zijde in de Hollandse taal en vier stuivers voor hetzelfde in een uitheemse taal. Een blad van een register, dat men *compresser* placht te schrijven, was gelijk aan vier ordinair bladen en dus goed voor 12 stuivers.¹³⁰¹ In of omstreeks dat jaar werd een *legger* (een gelinieerd standaardvel) vervaardigd met 25 regels aan weerszijden. Die legger, die bekend stond als 'gegrosseed blad', diende als basis van de declaraties. Hij ging over van de ene klerk op de andere en was nog in 1788 in gebruik.¹³⁰² Het reglement, dat geen bepaling bevatte met betrekking tot het aantal letters per regel, liet ruimte om tot een ruimere berekening te komen dan was bedoeld. Men berekende, dat op een bladzijde, compres geschreven, van 32 regels en 36 à 40 letters op iedere regel de

¹²⁹⁷ Toelagen betaald vlgs. res. SG 05/04/1632 en 26/02/1669; de Raad van State probeert vergeefs aan deze praktijk een eind te maken: res. Raad van State 26/08/1670 en 10/08/1671;

¹²⁹⁸ Res. SG 05/01/1672 en 29/09/1672.

¹²⁹⁹ Groenveld, 'Constantijn Huygens', 23.

¹³⁰⁰ *Generaal rapport van de Commissie van het Financiewezen*, secr. res. SG 30/05/1792.

¹³⁰¹ Reglement tot redres van het stuk van de schrijflonen en van het papier en andere schrijfbehoeften van de griffie, res. SG 15/09/1661.

¹³⁰² Commies Quarles aan de Commissie 03/03/1788 in: *Generaal rapport van de Commissie van het Financiewezen*, bijl. D 1°. originele bijl. D2 bij het geschreven rapport van de commissie in arch. Staten-Generaal inv. nr. 9446.

inhoud van vijf bladen largo schrift van 25 regels op iedere zijde kon worden gebracht en dat men voor het schrijven dus 15 stuivers aan schrijffloon mocht declareren.¹³⁰³

In 1669 stelden de Staten-Generaal voorschriften vast voor het verzenden van stukken naar het buitenland. Daarbij bepaalden zij onder meer, dat stukken waarvan vijf of meer exemplaren moesten worden verspreid gedrukt moesten worden.¹³⁰⁴ Dat leidde, zoals hierboven al is uiteengezet, niet tot een vermindering van het aantal verspreide afschriften, omdat men uiteindelijk behalve de gedrukte stukken ook de afschriften bleef gebruiken.

De uitgaven voor schrijfflonen waren het hoogst en bleven ook stijgen, in de tweede helft van de achttiende eeuw zelfs explosief. Na mislukte pogingen in 1717 en 1754 om op de schrijfflonen te bezuinigen¹³⁰⁵, maakte het rapport van de personele commissie tot herziening van de quotes en van het defensiewezen van de staat, die in 1785 werd ingesteld, in 1792 aan de regeling dat de griffier, de klerk-directeur en de commies de helft van de schrijfflonen kregen een einde.¹³⁰⁶

2.9 De drukker van de Staten-Generaal

Al vanaf het begin van de opstand lieten de Staten-Generaal hun plakaten, publicaties, ordonnanties en andere uitvaardigingen die zij ter kennis van het publiek moesten brengen in gedrukte vorm verspreiden. Vanaf 1669 lieten ze bovendien alle stukken drukken waarvan meer dan vijf kopieën moesten worden gemaakt, ten behoeve van hun gezanten, andere generaliteitsdienaren en –organen en de provincies. Vanaf 1591 maakten de Staten-Generaal gebruik van een vaste drukker. De eerste was Albrecht Hendricxzoon in Delft; na hem waren het leden van de families Van Wouw en Scheltus (vanaf 1669) die als ordinaris drukkers fungeerden.¹³⁰⁷ De drukkerij van Scheltus was sinds 1669 gevestigd op het Binnenhof, aan de zuidzijde van de Grote Zaal.

De generaliteitsdrukkers drukten ook voor andere generaliteitsorganen dan de Staten-Generaal en voor de Staten van Holland. Bovendien waren zij voor deze instellingen de vaste leveranciers van papier, inkt, andere schrijfbehoeften en almanakken. De functie was zeer lucratief.¹³⁰⁸

3 Archivering en archiefbeheer ¹³⁰⁹

3.1 Het ontstaan van het archief

De Staten-Generaal stelden op 19 april 1578 voor het eerst instructies vast voor de secretarissen, de agent, de eerste klerk en de andere klerken. Hierin bepaalden ze onder meer, dat er zes verschillende registers moesten worden gehouden, dat de ingekomen stukken geliasseerd moesten worden en dat het archief in het algemeen gesproken op orde gehouden moest worden.¹³¹⁰ Van die orde is in het archief van vóór 1589 weinig meer te bespeuren. Het is incompleet: er is uit deze periode geen enkele lias bewaard gebleven. Het bestaat grotendeels uit de papieren van drie administraties en oudere papieren van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel die in 1576 en 1577 door de opstandelingen in beslag werden genomen. De drie administraties zijn de griffie, de audience en het Hoogduits secretariaat. De griffier, die de besluiten notuleerde, de audiencier, die de akten liet uitgaan en de secretaris voor de Hoogduitse dépêches, die de stukken in het Duits opstelde, vormden drie archiefjes, die een sterk persoonlijk stempel droegen. Doordat ze ook andere generaliteitsorganen ondersteunden of ondersteund hadden, bevatten die archiefjes ook stukken die ze ten behoeve van die andere organen hadden ontvangen en opgemaakt. De oudere stukken dateren uit de jaren 1535-1558 en 1567-1574. De stukken uit de jaren 1567-1574 van het gouvernement van Alva in de Nederlanden zijn vermoedelijk in de archieven van de Staten-Generaal terecht gekomen door toedoen van Joseph Saroels, die sedert 1578 griffier was van de Kamer der Beden van de Generaliteit en bij zijn overlijden in 1590 ambtenaar in dienst van de Raad van State. Deze Saroels

¹³⁰³ *Generaal rapport van de Commissie van het Financiewezen*; ; Hugenholtz en Boels, 'De griffie 1780-1790', 396.

¹³⁰⁴ Res. SG 24/10/1669.

¹³⁰⁵ Rapport van de gedeputeerden tot de zaken van de extraordinaris vergadering over de punten van menage tot benificering van het comptoir van de ontvanger generaal: res. GV 19/06/1717; Plan van menage van de Generaliteits Rekenkamer, rec. 26/04/1754, arch. SG inv. nr. 5474 I.

¹³⁰⁶ Zie de rapporten van deze commissies in arch. SG inv. nrs. 9258-9263 en 9442-9449.

¹³⁰⁷ Van Riemsdijk, *Griffie*, 78-80.

¹³⁰⁸ Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw*, 304.

¹³⁰⁹ Over de vroegste geschiedenis van het archief zie Van Riemsdijk, *Griffie*, 126 vv en Bijlsma, *Regeringsarchieven*, 31.

¹³¹⁰ Afgedrukt bij Van Riemsdijk, *Griffie*, bijl. I, 167 vv, en II, 171 vv.

was in 1576 en 1577 bij de inbeslagneming van de papieren van de centrale regering in Brussel betrokken. Over de herkomst van de stukken uit jaren 1535-1558 is niets met zekerheid bekend. Mogelijk is ook deze verzameling door toedoen van Saroels bij de archieven van de Staten-Generaal beland. In ieder geval werden alle stukken van vóór 1576 door de agenten Verburch en De Heijde in de gewone series geïncorporeerd. De Heijde deed in 1656 hetzelfde met de papieren van de laatste audiencier en de laatste Hoogduitse secretaris, Asseliers en Van Langen. Sinds 1976 zijn alle losse stukken van voor 1589 van het archief van de Staten-Generaal afgescheiden en in afzonderlijke verzamelingen onder gebracht. Van een geregeld archief van de Staten-Generaal is pas sprake na 1588. In dat jaar kreeg de vergadering een vaste vergaderplaats en dus ook een vaste archiefbewaarplaats op het Binnenhof, zodat aan het gesleep met archiefkisten een einde kwam. Aerssens, die in 1584, toen hij griffier werd, ook de functie van audiencier erbij kreeg, werd nu ook secretaris van de Hoogduitse dépêches, waarmee de drie administraties van de Staten-Generaal tot één administratie waren verenigd.

3.2 De toenemende omvang van het archief

De ontwikkeling van de omvang van de resolutieregisters geeft de ontwikkeling weer van de omvang van de activiteiten van de Staten-Generaal. Tussen 1576 en 1588 varieerde de omvang van de activiteiten en daarmee ook de omvang van de resolutieregisters. In 1579 nam die omvang af door het optreden van de regeringsorganen van de Unie van Utrecht, maar in 1584, toen de taken van de Nadere Unie in feite door de Staten-Generaal werden overgenomen, nam hij weer toe. Vanaf 1588, toen de Staten-Generaal taken erbij kregen die voordien door de gouverneur-generaal werden uitgevoerd, breidden de activiteiten zich sterk uit en groeide hun archief onophoudelijk. Van die groei krijgen we een goed beeld als we kijken naar de omvang van de jaargangen resoluties en daarbij ook de secrete resoluties niet vergeten. We zien dan vanaf 1599, het jaar van het Drievoudig Verbond, een voortdurende groei tot het Bestand, een lichte daling gedurende het Bestand, een nieuwe periode van gestage groei, met de jaren 1642-1646 als relatief rustige jaren en een enorme piek rond de sluiting van de Vrede van Munster. In de jaren na de vrede stabiliseerde de hoeveelheid resoluties zich op een lager niveau, maar op een hoger niveau dan vóór de oorlog. Hetzelfde patroon zien we bij de Noordse oorlogen, maar vooral bij de oorlogen van de anti-Franse coalitie in de periode 1672-1702, de Oostenrijkse Successieoorlog in 1740- 1748 en de Vierde Engelse Oorlog in 1780-1784. Elke keer weer leidde oorlog tot een sterke toename van de hoeveelheid werk, niet alleen op militair, maar ook op diplomatiek gebied¹³¹¹; elke keer ook leidde de sluiting van een vrede tot een stabilisatie van het aantal resoluties op een niveau dat lager lag, maar hoger dan vóór de oorlog. In de tweede helft van de achttiende eeuw wordt dit proces nog versneld door het ontstaan van een vast net van Staatse gezanten in het buitenland en het bureaucratiseringsproces dat op gang komt. In 1791 moet de Commissie tot herziening van de quotes zelfs ingrijpende bezuinigingen voorstellen op de kosten van de griffie. De activiteiten van de Staten-Generaal waren een steeds grotere stroom documenten gaan genereren. De gecommiteerden van de provincies onderhielden een intensieve correspondentie met hun lastgevers. De vergadering en haar griffier deden dagelijks tientallen brieven en extractresoluties de deur uit om inlichtingen en adviezen te vragen en om opdrachten of richtlijnen te geven; tientallen gedeputeerden, officieren, militairen en generaliteitsorganen richtten zich dagelijks tot de vergadering om informatie te verschaffen, advies en verslag uit te brengen of om richtlijnen te vragen. In 1793 nam het archief een derde van de oppervlakte in beslag die de Staten-Generaal op het Binnenhof in gebruik hadden.

3.3 De schriftelijke behandeling van zaken

Een goede verantwoording en controle vroeg zeker bij toenemende bemoeienissen om verschriftelijking van het besluitvormingsproces. In de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw, toen de Staten-Generaal nog zochten naar vaste vormen om hun als maar groeiende takenpakket goed te kunnen uitvoeren, speelde het gesproken woord een relatief grote rol. De oudste resolutieregisters wekken soms de indruk dat men voor de deur van de vergaderzaal stond te dringen om in de vergadering het woord te voeren. “Binnengestaan zijnde” is dan vaker de aanhef van een resolutie dan het later zo frequente “is gelezen” of “is ontvangen.” Gedeputeerden brachten hun voorstellen vaak mondeling in. Gecommitteerden en ambtenaren kwamen regelmatig mondeling verslag doen van hun bevindingen, inlichtingen verstrekken of om geld vragen. Ambassadeurs lieten de vergadering mondeling weten wat hun vorsten van de Staten-Generaal verlangden. Ook particuliere personen

¹³¹¹ De werkzaamheden van Aerssens waren volgens eigen zeggen in 1621 met meer dan de helft vermeerderd, vooral “deur die uytheemsche alliantien”: res. SG 17/08/1621.

en organisaties kwamen in de eerste jaren van de Opstand regelmatig hun opwachting maken. In de ochtendvergaderingen bepleitten burgers, corporaties of steden hun belangen en de middagvergaderingen waren een soort besognevergaderingen die grotendeels aan de afdoening van hun brieven en verzoekschriften waren gewijd.¹³¹²

Naarmate de hoeveelheid werk toenam, werd de schriftelijke behandeling van zaken meer gebruikelijk.. De provincies namen vooral in het tweede kwart van de zeventiende eeuw een aantal maatregelen om eigenbelang en politieke manipulatie zo weinig mogelijk kans te geven. De eerste maatregel dateert van 25 september 1623, toen de Staten-Generaal besloten, dat alle aan hen aangeboden rekestten ondertekend moesten zijn.¹³¹³ In 1628 moesten ze dit voorschrift nog eens bevestigen, toen bleek dat hun corrupte griffier Cornelis Musch er een gewoonte van maakte om verzoeken van particulieren toch persoonlijk en mondeling af te handelen. In 1646 moesten de Staten-Generaal hem er nogmaals op wijzen dat iedereen die geen lid was van de vergadering zijn verzoek schriftelijk moest indienen in de vorm van een rekest, memorie of deductie.

Nadien werden de meeste proposities vóór de vergadering schriftelijk ingediend, zodat de president de griffier, staande achter de presidiale stoel, de tekst kon laten voorlezen van het stuk dat op het desbetreffende punt van deliberatie betrekking had; de leiders van de provinciale deputaties mochten alleen nog maar mondeling proponeren, adviseren en consenteren als het ging om de interne besluitvorming of de huishoudelijke zaken of als zij handelden met een schriftelijke last van hun provincie. De Staten-Generaal verplichtten ook de buitenlandse diplomaten hun verzoeken schriftelijk in te dienen, evenals particulieren die van hen een beschikking verlangden. Ondanks die maatregelen bleef de schriftelijke behandeling van zaken een punt van zorg. In 1681 probeerde de Franse ambassadeur D’Avaux met voorstellen aan gedeputeerden de tegenstellingen onder de provincies aan te wakkeren. Amsterdam, Friesland en Stad en Lande wilde die voorstellen in de vergadering bespreken, maar Willem III en Fagel hielden dat tegen, omdat D’Avaux weigerde die voorstellen schriftelijk in te dienen.¹³¹⁴ Nog in 1785 moesten de Staten-Generaal de buitenlandse gezanten erop wijzen, “dat voortaan geen Notes van de Heeren vreemde ministers door de Heeren ter vergaderinge Praesideerende zullen worden aangenomen, maar dat wanneer deselve iets aan haar Hoog Mogende directelijk voor te dragen hebben sulks bij Memorie, als in alle vorige tijden, zullen moeten doen.”¹³¹⁵

3.4 Orde en secreteste

In de vergaderingen van de Staten-Generaal kwamen veel zaken aan de orde die geheimhouding vereisten. Die geheimhouding was in het staatsbestel van de Republiek moeilijk te realiseren. Geheimhouding was een belang, maar meebeslissen ook.

De maatregelen die de Staten-Generaal namen ter bevordering van de secreteste zijn al eerder aan de orde geweest. Gedeputeerden beloofden elkaar onder ede een bepaalde zaak geheim te houden, men verklaarde vergaderingen secreet, de besluitvorming werd voor een deel of geheel aan een secreet besogne overgelaten, documenten werden buiten de reguliere registratuur gehouden om te voorkomen dat ze ingezien en vermenigvuldigd werden, de secrete correspondentie werd gereguleerd, er werden afspraken gemaakt of en zo ja hoe in secrete zaken ruggespraak mocht worden gehouden en er werden allerlei maatregelen genomen om te voorkomen dat klerken ter griffie stukken mee naar huis namen en dat onbevoegden zich toegang tot de griffie verschafften.

Maar maatregelen ter bevordering van de secreteste hadden niet altijd het gewenste effect. De gedeputeerden konden als het moest wel staatsgeheimen bewaren, maar de nieuwsgierigheid en vrijgevigheid van buitenlandse gezanten en de tegenstellingen tussen provincies, steden en regentenfacties brachten hen toch niet zelden in de verleiding om geheime informatie waarover zij beschikten aan anderen mee te delen. Ook de griffie-ambtenaren konden niet altijd aan de verlokkingen van diplomaten en nieuwtjesjagers weerstand bieden. Bij tijd en wijle werd ontdekt dat ze geheime informatie lekten of verkochten.

Orde in de griffie was een administratieve, maar vooral een politieke kwestie. De provincies konden alleen dan het besluitvormingsproces controleren en de rol daarin van hun eigen geëmmiteerden, de andere provincies, de Prins en andere belanghebbenden buiten de vergadering, als de besluiten werden opgetekend zoals ze waren genomen, de depêches met die besluiten in overeenstemming waren, de vergaderstukken volgens de regels werden verspreid, de retroacta beschikbaar en toegankelijk waren en de

¹³¹² Reglement 1577 art. 8.

¹³¹³ Res. SG 25/09/1623, *Resolutiën* NR, VI, 205, nr. 1920.

¹³¹⁴ Van Riemsdijk, *Griffie*, 91; De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 138.

¹³¹⁵ Secr. res. SG 07/03/1785.

geheimhouding goed was geregeld. Een ordelijke griffie was minder van belang voor degenen die belang hadden bij besluitvorming buiten de geldende regels om.

Onder het bewind van griffier Cornelis Musch waren de wanorde en het gebrek aan secretesse in de griffie spreekwoordelijk. De deur van de griffie werd niet bewaakt; iedereen liep in en uit, ook degenen die er behalve hun eigen voordeel niets te zoeken hadden. Musch liet het werk over aan zijn klerken, belangrijke en geheime documenten raakten zoek en kwamen in handen van buitenlandse gezanten, resoluties werden niet of slechts summier geregistreerd. Musch voer er wel bij. Niet alleen liet hij zich door belanghebbenden graag betalen voor een octrooi, als trouw aanhanger van Frederik Hendrik, van wie hij een jaargeld kreeg dat hoger was dan zijn salaris als griffier, wilde hij ook wel eens besluiten helpen doordrukken die formeel niet door de vergadering waren genomen. In 1631 bijvoorbeeld stelden gedeputeerden vast, dat Musch “te boecke laet teyckenen anders als de resolutie is gevallen.”¹³¹⁶ In 1637 besloten ze de resoluties niet nog dezelfde dag door Musch te laten optekenen, maar ze pas vast te stellen na resumptie op de volgende dag, omdat, zoals Aitzema het uitdrukt, “door practijcke ende collusi van den Presiderende ende van den Griffier, veel Resolutiën sub-ende obreptive door sluijpen konden, zonder kennisse van de Vergaderinge.”¹³¹⁷ Maar resumptie van de secrete resoluties vond meestal niet plaats. “Onder Musch”, zo stelt Poelhekke vast, “figureren in het secrete register allerlei tot een minimum gecompriëerde resoluties waarvan het plenum der vergadering hoogstwaarschijnlijk geen weet heeft gehad.”¹³¹⁸ Maar Musch had in en buiten de vergadering genoeg steun om zijn praktijken voort te kunnen zetten.

Hoe politieke tegenstellingen in het administratieve strijdperk werden uitgevochten zien we in 1646. Aan de vooravond van de vrede van Munster werden de Staten-Generaal en de Staten van de provincies diep door het vraagstuk van oorlog en vrede verdeeld.¹³¹⁹ Frederik Hendrik wilde de oorlog voortzetten, omdat hij meende dat daarmee meer voordeel te behalen viel dan met vrede. Veel steden, vooral Hollandse, wilden vrede omdat de oorlogslast te hoog werd of de handel te zeer belemmerd. De Staten van de provincies en dus ook de deputaties ter vergadering waren verdeeld. Nu hadden de Fransen de Staten-Generaal extra subsidies toegezegd, als zij hun oorlogsinspanningen tegenover Spanje zouden opvoeren. De Staten-Generaal waren op het Franse aanbod niet ingegaan. Op 5 maart 1646 deed Van Wimmenum, de Hollandse president, op instigatie van Frederik Hendrik in de vergadering de propositie om de Staatse ambassadeur in Parijs opdracht te geven de extra subsidies toch op te vorderen. Op deze propositie werd niet geconcludeerd, “maar toch ging 's avonds de brief rustig uit. Toen het bekend werd, was er begrijpelijkerwijs 'groot rumoer' in de vergadering 'ende vielen op dat stuck seer scherpe ombragen, censuren ende reprimanden.' Wimmenum dekte de Prins en incasseerde zelf de uitbranders. Slechts had hij den schralen troost ze te deelen met Cornelis Musch, wiens befaamde inschikkelijkheid natuurlijk bij het geval te pas was gekomen.”¹³²⁰ Maar Musch kwam er dit keer niet mee weg. De Staten-Generaal stelden voor hem een instructie vast die zich laat lezen als een regeling van werkzaamheden, maar ook als een persoonlijke gedragscode. Uitdrukkelijk werd bepaald dat hij een resolutie niet mocht optekenen als de president van de vergadering nog niet had geconcludeerd en dat hij een resolutie niet mocht registreren, als ze nog niet in de volgende vergadering was geresumeerd, dat hij wat geheim was geheim moest houden, dat hij geen originele stukken uit de griffie mocht meenemen of meegeven, dat hij niemand mocht aanbevelen voor een ambt of een beneficium en dat hij het archief op orde moest houden. “Men liet aan Musch de keus om zijn ontslag te nemen of zich aan die voorschriften te onderwerpen. Hij verklaarde zich voor het laatste.”¹³²¹

Ondanks alle maatregelen die HHM hadden genomen om Musch en zijn klerken in het gareel te krijgen, werd nog in 1650 in de vergadering gemeld, dat het vijfde kohier van de notulen en resoluties van het lopende jaar op de griffie werd vermist. HHM konden weinig meer doen dan te besluiten dat de besognes zouden worden nagezien die eerder waren gehouden “tot redres in de disordre onder de Clercken ter griffie van haer ho. mo. in swang gaen.”¹³²²

De aanslag op Amsterdam die door Willem II in 1650 werd gepleegd, was een hoogtepunt in een ernstig politiek conflict tussen Holland en de andere provincies. Holland wilde na de vrede van Munster af van een groot leger, dat als een loden last op zijn begroting drukte, en dus een invloedrijke kapitein-generaal; de andere provincies, voor wie een invloedrijke kapitein-generaal als tegenwicht diende tegen de Hollandse dominantie,

¹³¹⁶ Japikse, ‘Cornelis Musch’, 501; Van der Capellen, *Gedenkschriften*, I, 64.

¹³¹⁷ Res. SG 13/05/1637; Van Riemsdijk, *Griffie*, 90; Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, II, 490.

¹³¹⁸ Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 220.

¹³¹⁹ Groenveld, *T'is ghenoech, oorlogsmannen*, 56.

¹³²⁰ Poelhekke, *De Vrede van Munster*, 262, onder verwijzing naar Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, III, 110.

¹³²¹ Van Riemsdijk, *Griffie*, 16.

¹³²² Res. SG 10/06/1650.

konden Holland hun wil niet opleggen en de kosten van een groot leger ook zelf niet opbrengen. Het conflict kreeg een constitutioneel karakter, toen Holland zich door het eigenmachtig afdanken van troepen een bevoegdheid aanmatigde die alleen de Staten-Generaal toekwam.

De Staten-Generaal was in meerderheid op de hand van Willem II: de aanslag was een direct gevolg van een met behulp van Musch gemanipuleerd besluit van de Staten-Generaal om Willem II met onbeperkte volmacht een bezending langs de Hollandse steden te laten doen.¹³²³ Maar toen de aanslag mislukt was en Willem II kort daarna overleden, kantelden de machtsverhoudingen. De Staten van Holland, waarin het prinsgezinde element nu was uitgeschakeld, stelden geen nieuwe stadhouder aan, verhinderden de aanstelling van een nieuwe kapitein-generaal en rekenden daarmee ook af met het instituut van de secrete besognes, waarin ze hun invloed minder konden doen gelden dan in de volle vergadering van de Staten-Generaal.

Controle op de besluitvorming in de vergadering veronderstelde controle op de archivering en het archiefbeheer. De wanorde die onder Musch op de griffie had geheerst was niet alleen een administratieve, maar zeker ook een politieke zaak. Die wanorde had Musch, de prinsen van Oranje en de oorlogspartij in de Staten-Generaal geholpen om de besluitvorming naar hun hand te zetten; een geoliede administratie en een transparante besluitvorming in de vergadering van de Staten-Generaal kon Holland helpen om Hollands overwicht te herstellen en te bewaren. Dat doel werd min of meer bereikt, maar met de secretesse ging het niet veel beter. Ondanks de aanstelling van een deurwaarder in 1653 en de voltooiing van de nieuwe griffie in 1657 bleef de griffie zo lek als een mandje. In december 1653 werden drie of vier klerken wegens het verzaken van hun geheimhoudingsplicht weggestuurd. In 1669, toen Aitzema was overleden, onderzocht het Hof van Holland hoe de diplomaat en journalist aan de staatsgeheimen was gekomen die hij onder zijn klantenkring in heel Europa had verspreid. In dat onderzoek verklaarde Keyser, gewezen klerk van Friesland, die nadien als klerk voor Aitzema had gewerkt, dat de *desordre* in het comptoir van de provinciale klerken het die klerken wel heel gemakkelijk maakte om hun plicht te verzaken, met als gevolg dat er in Den Haag geen buitenlandse gezant was die in zijn brieven aan zijn lastgevers niet kon citeren uit de stukken en brieven die in de griffie werden ontvangen en opgemaakt.¹³²⁴ Ook hier lijkt eerder ingrijpen te zijn verhinderd door politieke meningsverschillen, in het bijzonder tussen Holland (De Witt) en Friesland (stadhouder Willem Frederik) over de oorlogspolitiek tegenover Engeland.

3.5 Ontwikkeling onder de Fagels

De verdere taakverdeling tussen griffier en commies of tweede griffier begon bij de aanstelling van Gaspar Fagel als griffier op 5 november 1670. Fagel bedong toen, dat hij toegang zou hebben tot alle particuliere besognes en conferenties die als gevolg van commissoriale resoluties werden gehouden. Op 22 december van hetzelfde jaar vulden de Staten-Generaal zijn instructie aan met een daartoe strekkende bepaling. De griffier moest voortaan in de particuliere besognes en conferenties verschijnen wanneer de gedeputeerden dat verlangden, hij moest dan de relevante retroacta bij de hand hebben en de gecommitteerden desgevraagd van consideratiën en bericht dienen.¹³²⁵ Een voor de hand liggende consequentie was, dat hij de ondersteuning van de ordinaris vergadering nu vrijwel geheel aan de commies overliet. Op 16 januari 1671 gaven de Staten-Generaal de (eerste) griffier toestemming omtrent de griffie voor hem een besognekamer te laten maken. Op 17 september 1672 besloten zij ook voor de tweede griffier Spronssen een besognekamer te doen maken.¹³²⁶ In 1672 werd het griffierschap, waarschijnlijk in verband met de enorm toegenomen werkdruk, gesplitst.¹³²⁷ Hendrik Fagel de Oudste volgde zijn broer Gaspar Fagel op als griffier en Johan Spronssen de commies werd als tweede griffier aangesteld. De taakverdeling tussen griffier en tweede griffier (buitenlandse zaken – binnenlandse zaken, secrete vergaderingen – ordinaris vergaderingen) werd nu definitief vastgelegd en zou voortaan ook gehandhaafd blijven als er niet een tweede griffier, maar een commies werd aangesteld. Na het overlijden van Spronssen in 1680 werd in de instructie van de nieuwe commies François Fagel opgenomen, dat hij toegang zou hebben tot alle vergaderingen van de Staten-Generaal om daar de ordinaris resoluties op te tekenen.

De ontwikkeling waarbij de griffier en de tweede griffier of commies de opstelling van de resoluties zoveel mogelijk gingen delegeren aan hun klerken, bracht een verdergaande standaardisatie van de resoluties mee. In toenemende mate werden resoluties nu vóór de vergadering op basis van vaste modellen en formulieren

¹³²³ Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, III, 18-19.

¹³²⁴ NA, Hof van Holland, 3.03.01.01, inv. nr. 8287. Zie ook: Fruin, 'Geheime briefwisseling van Lieuwe van Aitzema.'

¹³²⁵ Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 365; Van Riemsdijk, *Griffie*, 20.

¹³²⁶ Ress. SG i.d.

¹³²⁷ Van Riemsdijk, *Griffie*, 12.

door klerken geconcipeerd. De griffier kon zich nu concentreren op de formulering van de conclusies in de secrete vergaderingen en de secrete besognes, terwijl de commies zich kon bezighouden met het formuleren van de conclusies in de ordinarijs vergaderingen. Het gebruik van extractresoluties om besluiten van de vergadering aan belanghebbenden bekend te maken wordt nu in gevallen waarin geen akte in forma gedepêcheerd hoefde te worden een standaardprocedure.

Bij de optekening van de ordinarijs resoluties verliep deze ontwikkeling als volgt. François Fagel liet zich als commies en later als tweede griffier bij het opstellen van de ordinarijs resoluties terzijde staan door zijn eerste klerk, die dat werk geleidelijk aan overnam.¹³²⁸ Toen tweede griffier Hendrik Fagel in 1744 griffier werd en door Jacob Gillis werd opgevolgd, werd het regel dat de meeste ordinarijs resoluties door de klerk van de tweede griffier of commies onder diens toezicht werden geëxtendeerd.¹³²⁹ In 1749 nam de oudste klerk van de commies het notuleren van de vergaderingen van de Staten-Generaal geheel van de commies (tweede griffier) over.¹³³⁰ De griffier gaf overigens niet alle bemoeienis met de ordinarijs resoluties op: onder de ordinarijs eerste minuten treffen we nog lange tijd zijn handschrift aan.¹³³¹ Bovendien waren het zijn klerken en al in het begin van de achttiende eeuw meer in het bijzonder zijn oudste klerk, die de eerste minuten die waren goedgekeurd voor resumptie (vaststelling in tweede lezing) overschreven.¹³³²

Bij het opstellen van de secrete resoluties ging de delegatie aan klerken minder ver. De opstelling van de eerste minuut en - wanneer nodig - het maken van afschriften voor resumptie van secrete resoluties van de vergadering liet de griffier aan een van zijn klerken over voor zover het ging om resoluties van notificatie op secrete ingekomen brieven, die veruit in de meerderheid waren. Als het om meer ingewikkelde zaken ging, liet de griffier zijn klerk de propositie schrijven en voegde hij de conclusie daaraan toe. Alleen de optekening van de resoluties van het Secretet Besogne gaf hij niet uit handen. Ze werden lange tijd ook niet overgeschreven voor resumptie, om de eenvoudige reden dat men dergelijke resoluties pas in 1748 begon te resumeren.¹³³³ Incidenteel treft men overigens ook wel het handschrift van de commies of tweede griffier of van de raadpensionaris aan.

Behalve de klerken van de commies en de griffier werd als het kan ook de agent bij de opstelling van de resoluties ingeschakeld. Zo zien we in de eerste minuten van ordinarijs resoluties over de periode 16 augustus 1744 - mei 1746, dat de agent op een afzonderlijk blad de datum van de vergadering, de *presentes* en de resumptieformule heeft opgetekend. Waarschijnlijk is het in die periode zo gegaan, dat klerken de resoluties concipieerden en dat de agent er op de ochtend van de vergadering zelf een blad aan toevoegde met onder meer de namen van de gedeputeerden die zich die ochtend present hadden gemeld.

Hendrik Fagel de Oude standaardiseerde alle administratieve processen, inclusief de vervaardiging van de indices, die vanaf het begin van zijn griffierschap door een klerk werd bewerkt op basis van een bijzondere thesaurus. Hij vergrootte de toegankelijkheid van het archief bovendien door ook oudere stukken te laten registreren en verder te ontsluiten. De hulpmiddelen die hij met dit doel vervaardigde, maakten met andere administratieve hulpmiddelen die hij voor een belangrijk deel voor eigen rekening liet maken, deel uit van zijn eigen particuliere collectie.

De betere taakverdeling tussen griffier en tweede griffier of commies en de toenemende delegatie van de extensie van standaardresoluties aan klerken is bij een stijgend aantal te behandelen zaken de snelheid van de besluitvorming en de beheersbaarheid van het administratieve proces zeker ten goede gekomen. Bij de ordinarijs resoluties is dat het duidelijkst te zien. In de achttiende eeuw werden in de ordinarijs vergadering van de Staten-Generaal vrijwel alleen routinezaken behandeld waar standaardresoluties op werden genomen. Ze duurde dan ook nog maar één uur. Ook de opstelling van de secrete resoluties van de volle vergadering, die merendeels uit resoluties op brieven van notificatie bestaan, werd gestandaardiseerd en gedelegeerd. Het concipiëren van de resoluties van secrete besognes bleef het exclusieve domein van de griffier.

¹³²⁸ Gedrukt rekest van B.P. van Lelyveld 20/12/1790, p. 3, arch. van Lelyveld inv. nr. 20; *ibid.* 24. J. Washington, klerk van de tweede griffier, wordt bij zijn ontslag op 13/01/1796 klerk-notularis genoemd.

¹³²⁹ Secr. ress. 20/12/1790, 17/01/1791, bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 103.

¹³³⁰ NA, Lelyveld, 1.10.53, inv. nr. 20 (gedrukt request van B.P. van Lelyveld 20/12/1790, p. 3); *ibid.* 24.

¹³³¹ Eerste minuten geschreven door griffier François Fagel de Oude treffen we aan onder de eerste minuten van 1743 en 1744 en zelfs onder die van 15/12/1744, als hij al vijf dagen niet meer in functie is.

¹³³² Vanaf 18/10/1675 wordt onder de eerste folio van de eerste minuten van een dag goet" geschreven.

Aanvankelijk niet consequent, maar al gauw overal. In 1751 wordt goet" niet meer consequent onder de eerste minuten geschreven en in 1760 zelfs helemaal niet meer.

¹³³³ Zie hfdst. 5 par. 2.9.8

4 Vorm en structuur

4.1 Vormkenmerken van de archiefstukken

De onderlinge communicatie van dragers van openbaar gezag moest voldoen aan strenge vormvereisten, omdat uit de vorm ondubbelzinning en duurzaam moest blijken welke gezagsdragers met elkaar correspondeerden en welke hun status en onderlinge relatie waren en wat de inhoud en de betekenis van de boodschap was. Die regels betroffen met name de uiterlijke vorm en de redactionele vorm.

4.1.1 De taal van de stukken

In de vergadering van de Staten-Generaal was oorspronkelijk het Frans de voertaal, maar naarmate het Franstalige gebied van het bondgenootschap kleiner werd, werd de invloed van het Nederlands groter. Op 7 maart 1582, een paar weken na de inhuldiging van Anjou, besloot de vergadering de resoluties voortaan in de Nederlandse taal te continueren. In november van hetzelfde jaar besloten ze ook geen akten meer te depêcheren anders dan in de Nederlandse taal. In april 1586 spraken ze af geen proposities meer aan de gouverneur-generaal en de Raad van State te zullen doen anders dan in onser Duytscher spraecke” in overeenstemming met de privileges van het land. In april pasten ze die resolutie in die zin aan, dat de provincies het zelf moesten weten in welke taal ze met de gouverneur-generaal en de Raad wilden communiceren, maar dat ze van de gouverneur-generaal en de Raad verlangden dat ze in al hun proposities en missiven aan de Staten-Generaal en de Staten van de provinciën en in het onderlinge overleg volgens de privileges van het land de Duytsche ende natuerlycke tale van den lande” zouden gebruiken.¹³³⁴ Met het buitenland correspondeerden de Staten-Generaal in de talen die in die tijd in het diplomatieke verkeer werden gebruikt: het Frans, het Hoogduits en soms het Latijn.¹³³⁵ De schriftelijke communicatie met het Osmaanse Rijk verliep in het Osmaans en met Japan in het Japans.

4.1.2 De datering van de stukken: twee tijdrekeningen

De Staten-Generaal dateerden hun depêches op de dag waarop het besluit tot uitvaardiging werd gegeven (datum) of de rechtshandeling werd verricht (actum). Op hun ingekomen stukken tekenden ze de datum van ontvangst aan, die ze gelijk stelden aan de datum waarop de ontvangst van het stuk in de vergadering was gemeld. De eigen datering van de ingekomen en uitgaande stukken correspondeert dus met de resoluties die erop zijn genomen of tot hun uitvaardiging hebben geleid.

De Staten-Generaal moesten zowel in hun correspondentie met de provincies als in hun correspondentie met het buitenland rekening houden met het naast elkaar bestaan van twee verschillende tijdrekeningen: de Juliaanse en de Gregoriaanse. In de Juliaanse kalender was een eeuw bijna een dag korter dan het astronomische jaar. Het verschil tussen beide was bij het begin van de opstand al tot tien dagen opgelopen. Om dit probleem uit de wereld te helpen besloot het concilie van Trente onder leiding van paus Gregorius XIV tot een kalenderhervorming die het kalenderjaar beter bij het astronomische jaar liet aansluiten. Invoering van de nieuwe kalender begon overal met het gelijkzetten van de klokken, door de kalender tien en vanaf 1700 elf dagen vooruit te zetten. De kalenderhervorming werd niet door alle administraties op hetzelfde moment doorgevoerd. In Rome ging men op 4 oktober 1582 naar bed om op 15 oktober wakker te worden. De Staten-Generaal en de provincies Brabant en Zeeland volgden snel: daar werd 14 december 1582 door 25 december 1582 gevolgd. Holland liet de nieuwe tijdrekening bij de volgende jaarwisseling ingaan: na nieuwjaarsdag 1583 kwam 11 januari 1583. De andere bondgenoten pasten hun tijdrekening pas zo'n 117 jaar later aan, toen het verschil inmiddels tot 11 dagen was opgelopen. In Gelderland ging men van 30 juni over op 12 juli 1700, in Utrecht en Overijssel van 30 november op 12 december 1700, in Friesland en Stad en Lande van 31 december 1700 op 12 januari 1701 en in Drenthe tenslotte van 30 april op 12 mei 1701. In de periode 1582-1701 bestonden er in de Republiek dus twee tijdrekeningen naast elkaar. Bij de datering van de externe correspondentie moest men in deze periode dus aangeven van welke tijdrekening men gebruik maakte. De meest gebruikelijke methode was het vermelden van beide data. Brieven uit het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw zijn voorzien van dateringen als “2/12 april”, waarbij 2 april voor de tijdrekening oude stijl en 12 april voor de tijdrekening nieuwe stijl staat. Ook liet men data wel volgen door de afkortingen

¹³³⁴ Ress. SG 17/01/1582, 07/03/1582, 01/11/1582, *Resolutiën*, III, 34, nr. 50, ress. SG 15/04/1586, 22/06/1586, *Resolutiën*, V, 411, nr. 367, 416, nr. 380.

¹³³⁵ Bij wijze van uitzondering kreeg een Engelse gezant toestemming zijn aanspraak tot de vergadering in het Italiaans te doen, omdat hij die taal beter beheerste dan het Frans.

‘o.s.’ (oude stijl) of ‘n.s.’ (nieuwe stijl). Soortgelijke technieken paste men toe in het internationale briefverkeer: de gregoriaanse kalender werd in Engeland pas in 1752 ingevoerd, in het hele Duitse Rijk in 1776, in Zweden in 1823 en in Rusland in 1918.

4.1.3 Bekracting¹³³⁶

Op 21 december 1576 kreeg griffier Weellemans de bevoegdheid om alle akten van de Staten-Generaal te tekenen.¹³³⁷ Hij liet ze door klerken grosseren en corrigeren en door de voorzitter van de vergadering ondertekenen, zette onder diens *paraphure* zijn eigen handtekening als contraseign, en liet ze van een zegel voorzien en expediëren.¹³³⁸ Sindsdien werden de dépêches van de Staten-Generaal door de griffier ter ordonnantie van de Staten-Generaal ondertekend en door de president van de vergadering geparafeerd.¹³³⁹ Akten *in forma* werden bovendien bekrachtigd met het zegel (een aanhangend zegel), het contrazegel (een opgedrukt zegel) of het cachet (een sluitzegel). In de jaren 1576-1578 lieten de Staten-Generaal de akten die ze op hun naam uitvaardigden bezegelen met het zegel van Brabant. Toen Matthias in 1578 gouverneur-generaal werd, viel de bevoegdheid om akten (commissies en plakkatens) in naam des konings te depêcheren toe aan diens audiencier. Voor de bezegeling lieten ze nu een eigen zegel en een contrazegel maken. In 1584 werd de griffier van de Staten-Generaal ook hun audiencier en kreeg hij de bevoegdheid de commissies en plakkatens van de Staten-Generaal uit te vaardigen. Na het vertrek van Leicester in 1588 werden alle akten die voorheen uitgevaardigd zouden zijn door de landsheer door de griffier op naam en onder het zegel of contrazegel van de Staten-Generaal uitgegeven. De dépêches van minder belang zouden op naam van de Raad van State worden opgemaakt en alleen met het contrazegel worden bezegeld. De Staten-Generaal gebruikten het zegel vooral voor het ratificeren van traktaten en het contrazegel vooral voor de akten die ten behoeve van particulieren werden gedepêcheerd en later uitsluitend voor akten van commissie. De andere akten werden sindsdien bezegeld met het cachet.

4.1.4 Redactionele vorm

De redactionele vorm van een document is zijn formele structuur of inrichting: het samenstel van formele tekstenmerken waarmee de betekenis van de vastgelegde boodschap wordt gefixeerd en het document zelf wordt getypeerd.¹³⁴⁰ De redactionele vorm representeert niet alleen een bepaald type rechtshandeling, maar fixeert ook de context van die (rechts)handeling: de functie van het document, de plaats van het document in het bijbehorende werkproces en de (machts)verhoudingen en omgangsvormen tussen de betrokkenen. De redactionele vorm van de stukken bepaalde in het archief van de Staten-Generaal in welk register ze moesten worden geregistreerd en tot welke serie ze moesten worden gebracht. Ze worden dan ook behandeld hieronder in paragraaf 4.2.3 over serievorming en het resolutiestelsel en in hoofdstuk 5 bij de verschillende series.

4.2 Structuurkenmerken van de archieven

4.2.1 Ordinaris en secrete stukken

Het onderscheid tussen publieke en geheime stukken lijkt op het eerste gezicht de hoofdingeling van het archief te bepalen: duidelijk van elkaar onderscheiden zijn de ordinaris en secrete resoluties, ordinaris en secrete liassen, ordinaris en secrete brievenboeken en de Loketkas (een kast met loketten waarin bundels ordinaris stukken werden opgeborgen die geen plaats kregen in de reguliere series) en de Secrete Kas (kast met loketten waarin bundels met secrete stukken werden bewaard). Oorspronkelijk echter waren secrete stukken die bij wijze van uitzondering aan de reguliere registratuur waren onttrokken. Ze werden apart gelegd, gesecreteerd, en veelal na enige tijd alsnog in de reguliere series opgenomen. Pas in 1651 werd de afzonderlijke registratuur van de secrete resoluties en hun bijlagen op vaste voet geregeld. De structuur van de series lijkt erop te wijzen dat het archief al vanaf de zestiende eeuw (het oudste register van secrete resoluties begint in 1597) in een ordinaris en een secreet gedeelte is onderverdeeld

¹³³⁶ Van Riemsdijk bespreekt in hoofdstuk XXIII van *de Griffie* uitvoerig het zegel en contrazegel van de staat.

¹³³⁷ Ress. SG 14/08 en 22/08/1577.

¹³³⁸ Reglement 1577 art. 9.

¹³³⁹ In 1672 besloten de Staten-Generaal dat de griffier alle dépêches alleen zijnde commissoriaal of waarbij eenvoudig advies werd verzocht mocht vervaardigen, uitgeven en laten afgaan onder zijn signatuur, zonder paraaf van de president van de vergadering: res. SG 22/04/1672.

¹³⁴⁰ De Archiefterminologie definieert redactionele vorm als de wijze waarop de formele kenmerken en de inhoud van een document zijn gerangschikt: Den Teuling, *Archiefterminologie*, 58.

geweest en dat de Staten-Generaal vanaf die tijd al consequent al hun werkzaamheden in ordinair en secrete werkzaamheden hebben onderscheiden. Dat blijkt bij nader inzien niet het geval te zijn. Aanvankelijk werden resoluties en hun bijlagen slechts bij hoge uitzondering en krachtens een uitdrukkelijk besluit van de vergadering gesecreteerd, soms door ze direct in een apart register in te schrijven (resoluties), maar meestal door ze tijdelijk of permanent in de secrete kas op te bergen. Veelal ging het hierbij om stukken die door een secrete besogne met de Prins waren behandeld. Tot de secrete stukken behoorden met name stukken die betrekking hadden op militaire en buitenlandse zaken, zaken die beter niet bekend konden zijn aan buitenlandse mogendheden. Werkelijke geheimhouding was in het bondgenootschap echter een illusie, zoals De Bruin overtuigend heeft aangetoond.¹³⁴¹ Maar de vergadering verklaarde stukken niet alleen secrete om te voorkomen dat ze bekend werden aan buitenstaanders, maar ook en vooral om ze te onttrekken aan het reguliere besluitvormingsproces, waarin alle vertegenwoordigers in de Statenvergaderingen over elk belangrijk voorstel meebeslisten en elk belangrijk voorstel door een veto van een van de provincies kon worden getroffen. Omdat de provincies in gewichtige zaken slagvaardig wilden kunnen optreden, maar ook wilden voorkomen dat er tegen hun belang in werd beslist, hadden zij secretering aan strikte voorwaarden gebonden.

4.2.2 Een vaste hiërarchie van correspondenten

De Staten-Generaal ordenden hun archief in principe volgens de relaties die ze onderhielden met de andere generaliteitsorganen, de leden van het bondgenootschap, de overwonnen gebieden en de buitenlandse vorsten, heren, standen en steden. In die universele ordening had iedereen zijn vaste plaats. De Keizer stond aan de top, gevolgd door achtereenvolgens de koningen van Frankrijk, Spanje en Portugal, Engeland, Denemarken en Zweden, de Republiek van Venetië, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (sinds 1609), de aartschertogen, de keurvorsten en de andere vorsten en staten van de christenheid. Binnen het bondgenootschap was Gelderland als hertogdom de hoogste in rang, gevolgd door de graafschappen Holland en Zeeland en de heerlijkheden Utrecht, Overijssel, Friesland en Stad en Lande. Bij de Generaliteitslanden ging het Staatse deel van het hertogdom Brabant en Limburg dus voor het staatse deel van het graafschap Vlaanderen. Maastricht, de landen van Overmaze en Staats Opper-Gelre (Venlo) vormen een aparte groep naast het eigenlijke Staats-Brabant ('s-Hertogenbosch, Breda, Bergen op Zoom, Grave en het land van Cuyk). De Staten-Generaal hadden voorrang op de Raad van State, die op zijn beurt weer voorrang had op de andere generaliteitsorganen. Die hiërarchische ordening is in het hele archief zichtbaar in de liassen, de brievenboeken, de Loketkas, de Secrete Kas, soms als primaire, maar veelal als secundaire ordening.

De primaire ordening is meestal de taal waarin werd gecorrespondeerd. Dat geldt uiteraard in de eerste plaats voor de correspondentie zelf. Men onderscheidde de binnenlandse correspondenten, de correspondenten met wie in het Duits werd gecorrespondeerd en de correspondenten met wie in het Frans werd gecorrespondeerd. Binnen die drie categorieën vond in de rubrieken of 'respecten' geleidelijk specialisatie plaats die in grote lijnen de ontwikkeling van de diplomatieke betrekkingen volgt. Achter de geografische aanduidingen gaan ook hier correspondenten schuil: vorsten en hun ministers, hun gezanten in Den Haag en de gezanten aan hun hoven. De meest specifieke onderverdeling treffen we aan in de brievenboeken, zoals in hoofdstuk 5 zal blijken.

De geografische onderverdeling van de stukken staat in verband met de activiteiten die de Staten-Generaal in de onderscheiden gebieden hebben ontplooid. In de liassen Frankrijk, de loketkas Frankrijk (het loket 'Frankrijk' in de Loketkas) en de secrete kas Frankrijk (het loket 'Frankrijk' in de Secrete Kas) treft men niet de stukken aan die op Frankrijk betrekking hebben, maar stukken die door de diplomatieke contacten met Frankrijk zijn gegenereerd, diplomatieke correspondentie met Frankrijk en andere stukken die in het diplomatieke verkeer met Frankrijk zijn gewisseld. Onder Frankrijk vindt men in de indices op de resoluties geen verwijzingen naar Frankrijk als zodanig, maar naar de relaties van de Staten-Generaal met de Franse koning en zijn hof, de Franse ambassadeur in Den Haag, de Staatse ambassadeur in Parijs, de Staatse consuls in de Franse havensteden en de particuliere burgers die bij de Staten-Generaal om steun hadden gevraagd in hun conflicten met Franse particulieren of de Franse staat. Stukken met informatie over Frankrijk kan men ook in andere archiefbestanden vinden.

¹³⁴¹ De Bruin, *Geheimhouding en Verraad*.

Deze ordening paste men toe in de liassen, de brievenboeken, de verbalen, de ratificaties, de Loketkas, de Secrete Kas en de indices op de resoluties.¹³⁴²

4.2.3 Serievorming; het resolutiestelsel

Het archief van de Staten-Generaal is een seriearchief: het bestaat uit series, reeksen stukken van dezelfde redactionele vorm. Tot welke serie een stuk wordt gebracht wordt bepaald door zijn redactionele vorm. Het archief bevat series resoluties, series ingekomen brieven en memories, staten van oorlog, verbalen, rekeningen en ratificaties en series uitgevaardigde missiven, commissies, instructies, ordonnanties van betaling en andere akten.

Het archief van de Staten-Generaal geldt als schoolvoorbeeld van een archief dat is ingericht volgens het resolutiestelsel¹³⁴³; het is een seriearchief waarvan de series besluiten de kern vormen en waarin eveneens tot series gebrachte ingekomen en minuten van uitgaande stukken als bijlagen bij die besluiten worden behandeld. Resoluties worden tot series gebracht op basis van hun ontwikkelingsstadium: minuten bij minuten, netexemplaren bij netexemplaren, dubbelen bij dubbelen. Binnen deze series zijn ze chronologisch geordend per vergaderdag. Ingekomen en minuten van uitgaande stukken worden tot series gebracht op basis van hun redactionele vorm: resoluties bij resoluties, brieven bij brieven, akten bij akten, verbalen bij verbalen. Binnen elke serie zijn de stukken gerangschikt volgens de datum waarop ze in de vergadering zijn gelezen (*lectum*), ter tafel gebracht (*exhibitum*) of uitgevaardigd (*datum*). De datum van behandeling verbindt de ingekomen en minuten van uitgaande stukken met de bijbehorende resoluties. Men kan elke bijlage in verband brengen met de bijbehorende resolutie: weet men de datum van de resolutie, dan vindt men op die datum ook de bijlagen. Het hele systeem valt of staat met een goede toegankelijkheid van de resoluties en dus met de kwaliteit van de indices, die in feite het hele archief ontsluiten.

De Staten-Generaal hebben het resolutiestelsel niet meteen in volle omvang en op het hele archief toegepast. Net als in de stedelijke administraties, waar het stelsel veel eerder in gebruik werd genomen, bestond het archief niet alleen uit besluiten en ingekomen en minuten van uitgaande stukken, maar ook uit charters en andere rechtsbewijzen, die, merendeels geordend naar herkomst en dus volgens een geografisch criterium, in goed beveiligde kisten of kasten werden opgeborgen. De andere stukken, die het eigenlijke seriearchief gingen uitmaken, waren ook niet meteen als besluiten en bijlagen behandeld. De resolutieregisters dienden aanvankelijk als memorialen van de griffier, die met behulp daarvan bij kon houden welke besluiten moesten worden uitgevoerd en welke dépêches moesten worden opgemaakt en verzonden. Pas na een aantal jaren (na 1584) kwam de bewijs- en verantwoordingsfunctie voorop te staan en kon het resolutiestelsel tot ontwikkeling komen.

Al vroeg wordt in elke resolutie het ingekomen stuk vermeld dat tot de resolutie aanleiding heeft gegeven ("is gelezen") en het uitgaande stuk dat er het gevolg van is en verwijzen resoluties waar nodig naar elkaar. Vanaf het tweede kwart van de zeventiende eeuw kunnen de ingekomen en minuten van uitgaande stukken ook formeel als bijlagen bij de resoluties worden aangemerkt doordat ze gedateerd zijn op de dag waarop ze in de vergadering zijn behandeld en er een resolutie op is genomen. Rond 1625 begon griffier Goch aan het hoofd van de brieven behalve de datum van verzending (*datum*) ook de datum van ontvangst (*receptum*) aan te tekenen en bij stukken die ter vergadering werden overlegd wanneer ze waren vertoond (*exhibitum*) of gelezen en dat werd onder zijn opvolger Musch een vaste gewoonte.¹³⁴⁴ Van verdere vervolmaking was sprake toen de gewoonte ingang vond om besluiten aan belanghebbenden mee te delen in de vorm van extractresoluties, een ontwikkeling die in de tweede helft van de zeventiende eeuw haar beslag kreeg. In diezelfde periode werd voorzien in goede indices, die voor een optimale werking van het stelsel onontbeerlijk zijn. Pas in de achttiende eeuw, toen de loket- en secrete kas niet meer werden aangevuld, kan – althans met betrekking tot het lopend archief van de Staten-Generaal – van een algemene toepassing van het resolutiestelsel worden gesproken. Het archief dat gevormd is onder het toezicht van griffier Hendrik Fagel de Oude (1744-1790), die de griffie in een bureaucratisch orgaan omvormde, is van het archief van de Staten-Generaal het meest toegankelijke deel.

Het resolutiestelsel is toegepast bij de meeste archieven van collegiale besturen uit het ancien regime, om te beginnen bij de stadsbesturen. Collegiale besturen vormen archieven die vooral de bewijzen moeten

¹³⁴² Een overzicht van de respecten van de liassen, de brievenboeken, de Loketkas en de Secrete kas in hfdst. 5 par. 5.1.

¹³⁴³ *N.A.T.* nr. 15.

¹³⁴⁴ Van Riemsdijk, *Griffie*, 120.

kunnen leveren van de verrichte bestuurshandelingen en de gedeputeerden de gelegenheid moeten bieden zich te verstaan met en verantwoording af te leggen aan hun principalen. Het resolutiestelsel was het favoriete ordeningsstelsel voor deze besturen, die geen beroep konden doen op departementen en gespecialiseerde ambtenaren, die zich voor al hun besluiten tegenover hun lastgevers moesten verantwoorden en die hun handelen in belangrijke mate niet op geschreven regels, maar op precedenten moesten baseren.

4.2.4 Resoluties

In hoofdstuk 1 heb ik de vergadering van de Staten-Generaal omschreven als een besluitenmachine. De cijfers spreken voor zich. Een half miljoen resoluties en een veelvoud daarvan aan concepten, minuten en afschriften, chronologisch geordend in meer dan vijfduizend delen, banden en portefeuilles waren in de lokalen van de griffie, maar ook op de zolders van het Binnenhof verzameld, toen de president van de vergadering van de Staten-Generaal op 1 maart 1796 de laatste resolutie arresteerde: het besluit om uiteen te gaan en plaats te maken voor de Nationale Vergadering. En niet alleen in de lokalen en op de zolders van het Binnenhof lagen ze, maar ook op de griffies en de secretarieën van andere generaliteitsinstellingen, de grote handelscompagnieën, de Statencolleges van de geünieerde provincies, de stemhebbende staten en steden, de stadhouders, regenten, ambtenaren en andere particuliere onderdanen van de staat: miljoenen resoluties van de Staten-Generaal, geschreven en gedrukt, los, per onderwerp geordend of als complete jaargang.

Een resolutie is onder het ancien regime elk officieel besluit van een collegiaal bestuur en bovendien de schriftelijke vastlegging van dat besluit. In de laatste betekenis wordt de term gebruikt voor de conclusie van de beraadslagingen, maar ook in ruimere zin voor de volledige schriftelijke uitwerking of *extensie* van het genomen besluit in de gebruikelijke of voorgeschreven vorm.¹³⁴⁵ Naast resoluties wordt ook de term notulen gehanteerd. Hieronder moet (in afwijking van wat wordt gesteld in de Handleiding, die van de hedendaagse betekenis van het woord uitgaat) het geheel van minuutresoluties en bijbehorende originele stukken worden verstaan waarin de handelingen van een vergadering zijn vastgelegd of genotuleerd.¹³⁴⁶

Het nemen en optekenen van resoluties was zo'n wijd verbreid gebruik, dat men er als vanzelfsprekend vanuit ging, dat ook in de onderwereld resolutieregisters werden bijgehouden: 'Zedert het Retour van Euridice is geresolveert zulks (het terugkeeren uit het schimmenrijk) nooit meer te accorderen, zoo als den Leezer kan zien in 't onderaardsche resolutie-boek, folio elf-en-dertig, verso.'¹³⁴⁷

Resoluties bestaan meestal uit drie onderdelen: (1) de propositie, d.w.z. de aanduiding van datgene wat ter tafel (*in deliberatie*) is gebracht, (2) de conclusie of dispositie, d.w.z. de vastlegging van het besluit en (3) de besluitvormingsformule, die propositie en dispositie met elkaar verbindt. Wat in deliberatie werd gebracht kan de vorm hebben van een mondelinge propositie van de president of een schriftelijke propositie van één van de deputaties, waarvan dan de korte inhoud wordt weergegeven. Meestal echter gaat het om een brief, een rapport of een ander ingekomen stuk, waarvan dan een korte karakteristiek wordt gegeven. Sinds het midden van de zeventiende eeuw worden bepaalde stukken in hun geheel in de resolutie opgenomen (geïnsereerd): de consenten van de provincies in de staat van oorlog, de adviezen van de provincies op ter vergadering uitgebrachte proposities en de memories van buitenlandse gezanten.¹³⁴⁸ De conclusie of dispositie is het eigenlijke besluit, de resolutie in strikte zin. Ze kan worden besloten door de vermelding van afwijkende adviezen.

De aanduiding van wat in deliberatie was gebracht en de dispositie worden met elkaar verbonden door een vaste formule. 'Waarop gedelibereerd zijnde' kwam vaak voor of 'Waarop gedelibereerd zijnde is goedgevonden en verstaan' of (wanneer de propositie achterwege bleef) 'Naer voorafgaande deliberatie is goedgevonden en verstaan.' Verstaan betekent hier na beraadslaging of overweging bepalen, besluiten.¹³⁴⁹

¹³⁴⁵ Zo wordt de dispositie 'waarop geen resolutie is gevallen' als een resolutie aangemerkt. Ook: 'Waer op gedelibereert sijnde heeft geen resolutie connen geformeert worden.' Register van de handelingen met die van de andere zijde, res. SG 27/10/1632.

¹³⁴⁶ De betekenis die de *Handleiding* en het *Lexicon van Nederlandse archieftermen* geven, komt pas in de negentiende eeuw in zwang. Minuutresoluties kunnen uit de notulen worden geroeyeerd: secr. res. 28/09/1681; res. 23/09/1686 (graaf van Clermont). Het lichten van een memorie: secr. res. 17/06/1684 (Castel Moncayo). Bij res. SG 23/09/1686 wordt een res. van 11/07/1686 geroeyeerd uit de notulen. In arch. Stadh. Secr. inv. nr. 61 bevindt zich een ord. extractres. van 20/09/1786 waaruit blijkt, dat de verwelcoming van Von Reischach, gezant van de keizer, wegens zijn retour misloopt, doordat de man niet komt opdagen. In margine staat in de hand van Fagel: 'uit de notulen gelaten.'

¹³⁴⁷ Doedyns, *Haagsche Mercurius* 1 [1642], 594, in *WNT* XII⁴, 144.

¹³⁴⁸ Van Riemsdijk, *Griffie*, 91.

¹³⁴⁹ 'Verstaan': *WNT* XX 2, 606.

De *voorafgaande deliberatie* kan gevolgd worden door de vermelding van een advies dat is ingewonnen: ‘waerop gedelibereert, oock gehoort ende ingewonnen sijnde ’t bericht etc., is goetgevonden ende verstaen.’ Deze vaste vorm is geleidelijk gegroeid. Aanvankelijk was de redactie tamelijk vrij. We zien dan bijvoorbeeld nog heel wat variëteit in de verbindingsformule. Naast ‘is goetgevonden ende verstaen’ lezen we veelvuldig ‘is geresolveert’ (‘est résolu’) of ook wel ‘is geaccordeert.’¹³⁵⁰ In 1636, als de formule ‘Waerop gedelibereert synde, is goetgevonden en verstaen’ ingeburgerd lijkt, lezen we in een resolutie nog ‘Waerop gedelibereert wesende, is goetgevonden ende verstaen.’¹³⁵¹

In 1637 besloten de Staten-Generaal dat ze hun resoluties voortaan pas de volgende dag zouden resumeren. De griffier kon nu meer tijd besteden aan de redactie, wat standaardisering mogelijk maakte. En dat betekende weer, dat de gewone vormloze akte, die werd uitgevaardigd om aan de betrokkene de inhoud van een resolutie mee te delen, door de extracteresolutie werd verdrongen, een ontwikkeling die in de tweede helft van de eeuw haar beslag kreeg. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw toen de griffier het uitwerken of *extenderen* van de resoluties aan ondergeschikte ambtenaren ging opdragen, werden er voor het opmaken van resoluties een formulierboek aangelegd.¹³⁵² Voor de extensie van de veelvuldig voorkomende resoluties (resoluties op paspoortaanvragen met name) ging men aan het einde van de zeventiende eeuw voorgedrukte formulieren gebruiken.

Resoluties markeren de processtappen in een werkproces en knopen die stappen aan elkaar. Resoluties verwijzen naar ingekomen stukken, naar resoluties die in dezelfde zaak zijn genomen, naar commissies en provincies die moeten adviseren en naar de uitvaardigingen die ze tot gevolg moeten hebben.

Als we de resoluties typeren naar hun functie in het besluitvormingsproces, kunnen we ze onderverdelen in voorlopige besluiten die de opeenvolgende stappen in het besluitvormingsproces markeren, besluiten die alleen betrekking hebben op de formele kant van het besluitvormingsproces en eindbesluiten, waarmee de Staten-Generaal hun bemoeienissen met een zaak afsluiten.¹³⁵³

De meeste besluiten van de Staten-Generaal waren voorlopige besluiten of tussenbesluiten.

Veelvuldig besloten ze bijvoorbeeld advies of informatie in te winnen. De verzoeken om informatie, consideratie en advies aan ondergeschikten onderscheiden zich van soortgelijke verzoeken aan de Prins, de Raad van State of een ander gelijkwaardig staatsorgaan door een minder hoffelijke formulering. Ook namen ze herhaaldelijk beslissingen over de uitvoering van hun besluiten: ze besloten opdrachten, aanwijzingen, richtlijnen en instructies te verstrekken en aansporingen, vermaningen en blijken van goed- of afkeuring te geven. De meest voorkomende tussenbesluiten waren echter de *resoluties commissoriaal*, waarbij de Staten-Generaal hun eigen gedeputeerden opdracht gaven al dan niet in samenwerking met anderen hun besluiten voor te bereiden of uit te voeren. Van hetzelfde karakter waren de resoluties waarmee ze gedelegeerde rechters verzochten om in een aan hun onderworpen rechtsgeschil een vonnis (*dictum van sententie*) te schrijven.

Als een aparte categorie kunnen die besluiten van de Staten-Generaal worden aangemerkt die op de formele kant van de besluitvorming betrekking hadden. Resoluties en uitgaande stukken konden worden gewijzigd of uit de boeken worden geschrapt (*geroyeerd*) en in afwachting van op handen zijnde ontwikkelingen kon een zaak enige tijd worden aangehouden. Maar dat kwam maar weinig voor. Bijna dagelijks echter vroegen de Staten-Generaal de provincies en hun gedeputeerden om hun consent, advies of ratificatie op een besluit dat alleen met hun instemming genomen kon worden. En elke dag besloten de Staten-Generaal de tekst van eerder door hen genomen resoluties en van uitgaande stukken in tweede lezing (bij resumptie) vast te stellen.

De Staten-Generaal konden hun bemoeienis met een zaak op verschillende manieren beëindigen. In de eerste plaats konden ze de zaak zelf afdoen door een zogenaamde *finale resolutie* te nemen. Finale resoluties leidden een feitelijke handeling of een rechtshandeling in en bevatten dan ook een opdracht aan de griffier tot het depêcheren van een akte of een extracteresolutie waarin die (rechts)handeling was vastgelegd. Finale resoluties – de meest substantiële die door de Staten-Generaal werden genomen – vormden van alle resoluties van de Staten-Generaal een kleine minderheid. In de tweede plaats konden de Staten-Generaal de afdoening van een zaak aan een ander overlaten. Ze konden dat doen door gedeputeerden uit hun midden, de Prins of andere hoogwaardigheidsbekleders te machtigen om in naam van de Staten-Generaal

¹³⁵⁰ Res. SG 12/09/1594.

¹³⁵¹ Res. SG 11/11/1636 bij Davidse, ‘Resoluties lengtebepaling.’ In de Hollandse resoluties vinden we herhaaldelijk ‘hebben goetgevonden ende verstaen, gelyck haare Edele Groot. Mog. goetvinden en verstaen by desen,’ Res. Staten van Holland 21/01/1675 in Verbael gehouden bij Coenraedt Klenck, 1675 en 1676.

¹³⁵² NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 643, 644 en 646. Zie hierover par. 2.5 en de Proloog par. 7.3.

¹³⁵³ In hfdst. 5 zal in paragraaf 2 uitvoeriger op de verschillende typen resoluties worden ingegaan.

te disponeren of te handelen, door supplianten door te verwijzen naar (te *renvoyeren* aan) de competente rechter en door hun verzoekschriften door te sturen naar andere gezagsdragers met het verzoek hun rekest zo mogelijk in te willigen. In de derde plaats tenslotte konden de Staten-Generaal hun bemoeienis met een zaak beëindigen door te besluiten om niet te beslissen. Ze konden bijvoorbeeld besluiten ingekomen brieven van gezanten voor kennisgeving aan te nemen en bij de meeste van die brieven deden ze dat ook. De conclusie van zo'n resolutie (die *resolutie van notificatie* werd genoemd) luidde: 'Waarop geen resolutie is gevallen.' Ook andere ingekomen stukken werden wel voor kennisgeving aangenomen, zoals de resoluties waarmee de provincies de consenten bekrachtigden die hun gedeputeerden onder voorbehoud van hun instemming hadden gegeven. De Staten-Generaal konden natuurlijk ook besluiten een zaak in het geheel niet in behandeling te nemen. Dat deden ze met name met verzoeken, voorstellen enz. die niet in de juiste vorm waren gedaan, ongeacht de status van de indiener. Ook verzoeken van supplianten waarop al eens eerder was beschikt werden niet in behandeling genomen. Meestal werden dergelijke beslissingen buiten de vergadering genomen en kwam er geen resolutie aan te pas.

Typologie van resoluties

1. voorlopige besluiten
 - 1.1. besluiten om advies of informatie in te winnen
 - 1.2. besluiten om anderen besluiten te laten voorbereiden
 - 1.3. besluiten om de wijze van uitvoering te beïnvloeden
2. besluiten met betrekking tot de besluitvorming
 - 2.1. besluiten om een zaak aan te houden
 - 2.2. besluiten om consent, advies of ratificatie van de gedeputeerden of van de bondgenoten te verkrijgen
 - 2.3. besluiten om resoluties en uitgaande stukken vast te stellen, te wijzigen of ongedaan te maken
 - 2.4. besluiten om anderen (schriftelijk) te informeren
3. eindbesluiten (finale resoluties)
 - 3.1. besluiten om een zaak af te doen
 - 3.2. besluiten om anderen te laten disponeren of handelen
 - 3.3. besluiten om supplianten door te verwijzen (te *renvoyeren*) of om hun belangen in de aandacht van anderen aan te bevelen
 - 3.4. besluiten om een mededeling voor kennisgeving aan te nemen (resoluties van notificatie)
 - 3.5. besluiten om een zaak niet in behandeling te nemen

Hiermee zijn alle hoofdtypen van resoluties die de Staten-Generaal konden nemen de revue wel gepasseerd. Elk type resolutie typeert een processtap: de vergadering neemt een brief voor kennisgeving aan, stelt het nemen van een resolutie uit, renvoeert de zaak, maakt zaken commissoriaal, vraagt advies, wacht provinciale adviezen in, geeft opdrachten, geeft inlichtingen, vraagt inlichtingen en neemt uiteindelijk een finale resolutie.

4.2.5 Ingekomen stukken

De belangrijkste ingekomen stukken zijn de stukken die een voorstel of een verzoek inhouden en dus een besluit van de vergadering uitlokken: zij starten een werkproces op dat met de uitvaardiging van het besluit wordt afgesloten. Voorstellen van publieke personen in publieke zaken heetten proposities, verzoeken van particuliere personen in particuliere zaken heetten rekesten en verzoeken van publieke personen in particuliere zaken werden remonstranties genoemd.

Proposities, formele voorstellen aan de vergadering om een bepaald besluit te nemen, konden worden gedaan door de Staten van de provincies, de Raad van State en de Prins, vreemde vorsten en hun gezanten en bij gelegenheid ook andere generaliteitsorganen en –ambtenaren. De proposities van de provincies hadden in het begin van de zeventiende eeuw evenals hun consenten de vorm van verklaringen, maar kregen na 1637 steeds meer de vorm van extractresoluties van de Statenvergaderingen. De proposities van de Raad van State waren aanvankelijk, net als de proposities van de Prins, remonstranties

in de vorm van een brief, het communicatiemiddel bij uitstek onder gelijkwaardigen.¹³⁵⁴ Die briefvorm bleef gehandhaafd bij de proposities van petitie die door de Raad werden ingediend en die kortweg petities werden genoemd¹³⁵⁵, maar voor de andere proposities van de Raad kwam nog vóór de helft van de zeventiende eeuw de vorm van de extracteresolutie in gebruik. De proposities van uitheemse vorsten hadden de vorm van een *brief*. De meeste van hun voorstellen werden echter overgebracht door hun gezanten, die hiervoor de diplomatieke *memorie* moesten gebruiken, waarin de afzender en de geadresseerde in de derde persoon werden voorgesteld en die van de voorgeschreven aanhef en ondertekening was voorzien.

Particuliere personen en corporaties die onder het gezag of de bescherming stonden van de Staten-Generaal mochten zich tot de Staten-Generaal wenden met een verzoek om een voor hen gunstige beschikking of regeling te nemen of te treffen. Een verzoek van een onderdaan aan een heer of van een lager geplaatst individu aan een over hem gestelde autoriteit in een particuliere aangelegenheid had de vorm van een verzoekschrift. Verzoekschriften waren onder het ancien regime het belangrijkste middel van communicatie tussen overheden en hun onderdanen. Het verzoekschrift was in veel gevallen het aangewezen middel om de overheid een beslissing te laten nemen: in veel meer gevallen dan nu lag het initiatief voor het handelen van de overheid bij de belanghebbenden zelf. Verzoekschriften werden geschreven om bestuursbeschikkingen, justitiële beschikkingen, strafkwijtschelding en -vermindering en vonnissen in appèl en revisie uit te lokken en om betaling te vragen voor geleverde goederen en diensten. Wie een ambt wilde bekleden dat door de Staten-Generaal werd begeven en waarop je moest solliciteren, moest een *rekest* schrijven aan de Staten-Generaal of aan degene die aan de Staten-Generaal de voordracht deed. Rekesten waren ook een geëigend middel om belastingverlichting te bepleiten, een andere handelspolitiek te bevorderen of de uitvaardiging te bewerkstelligen van bepaalde algemene rechtsvoorschriften.¹³⁵⁶

Van de mogelijkheid om de bijzondere bescherming van de Staten-Generaal in te roepen maakten degenen die op die bescherming aanspraak meenden te kunnen maken in ruime mate gebruik. De onmiddellijke onderdanen van de staat vormden onder hen de grootste categorie. Ze bestond niet alleen uit natuurlijke personen, maar ook uit provincies, steden, colleges en corporaties met een bijzonder belang¹³⁵⁷ en verder uit gecommitteerden en ambtenaren, staatse militairen die buiten de competentie van de Raad van State vielen, vreemdelingen in het buitenland of op het grondgebied van de staat en bewoners van dat grondgebied die belangen hadden in het buitenland.¹³⁵⁸

De verzoekschriftenprocedure werd in de loop van de tijd steeds verder gereguleerd, om in het belang van de burger en in het belang van de publieke moraal een betere controle op het verlenen van gunsten mogelijk te maken. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw mocht een rekest alleen bij de agent of de kamerbewaarder worden ingediend door bemiddeling van de solliciteurs die bij de vergadering waren geaccrediteerd en tegen betaling van de voorgeschreven leges. De procureurs kochten gezegelde vellen blanco papier bij het zegelkantoor (op rekesten werd zegelrecht geheven), schreven op die gezegelde vellen de rekesten in de voorgeschreven redactie, dienden de rekesten in en brachten hun werkzaamheden en de kosten van het gezegelde papier in rekening bij de supplianten. Verzoeken die niet aan de vormvereisten voldeden of die al eerder waren afgewezen werden door de Staten-Generaal niet in behandeling genomen. Ze werden teruggegeven aan de supplianten, zonder dat er in de resoluties melding van werd gemaakt.

¹³⁵⁴ De Raad van State stuurde bijvoorbeeld op 12/09/1584 een remonstrantie aan de Staten-Generaal over de begeving van het ambt van audiencier. Bijlsma, *Regeeringsarchieven*, 50.

¹³⁵⁵ Zie hfdst. 3 par. 1.2.3.

¹³⁵⁶ Als boven.

¹³⁵⁷ Enkele vrij willekeurige voorbeelden. De Staten-Generaal beschikten vóór de sluiting van het Twaalfjarig Bestand afwijzend op de rekesten van de steden en landen van Brabant en Vlaanderen om als stemhebbende leden in het bondgenootschap te mogen worden opgenomen: arch. SG inv. nr. 12548.140. De Staten-Generaal behandelden op 18/02/1606 een rekest van de schepenbank Arcen en Velden inzake de bijdrage van deze dorpen aan de beden, op 28/11/1651 een rekest van schout, schepenen en regeerders van Roosendaal over de Grote Brabantse zwiigende landtol, op 26/02/1724 een rekest van het stadje Montfort om de kosten van gemeenteprocessen over een periode van drie jaar te mogen aflossen en op 13/01/1751 een rekest van de classis van Maastricht en de landen van Overmaze om hun resolutie van 11/05/1739 tegen huwelijken van gereformeerde officieren met roomsgezinde vrouwen nader te interpreteren.

¹³⁵⁸ De ondergeschikte die zich met een verzoek tot de Staten-Generaal wendde werd suppliant genoemd. Requirant was de suppliant wiens verzoek door de Staten-Generaal was ingewilligd. De partij tegen wie een rekest werd ingediend noemde men de gerequireerde. Broers en Jacobs, *Staatse Raad van Brabant*, 36, 56.

De redactie van een rekest lag in de vroege zeventiende eeuw nog niet vast, maar werd geleidelijk gestandaardiseerd onder invloed van de solliciteurs die ze opstelden. De aanhef luidde 'Geeft reverentelijk (eerbiedelijk, onderdaniglijk) te kennen', gevolgd door de naam van de suppliant zonder diens eventuele titels. Daarna zette de suppliant zijn probleem uiteen. Vervolgens verklaarde hij de vrijheid te nemen of zich genoodzaakt te zien zich te adresseren aan HHM, ootmoediglijk verzoekende een specifiek besluit te nemen of een bepaalde akte te uit te vaardigen. Het verzoekschrift eindigde met 'Dit doende' of 't welk doende', overblijfsel van de formule 't welk doende zult gij wel doen en God zal 't u lonen', en de sinds 1623 verplichte ondertekening door de suppliant.¹³⁵⁹ De datum waarop ze waren geschreven, noch de datum waarop ze waren ingediend werd op de rekest vermeld.¹³⁶⁰ Aan de vorm en de wijze van indiening van rekest in rechtszaken werden bijzondere eisen gesteld.¹³⁶¹

Niet iedereen die de Staten-Generaal iets te verzoeken had gebruikte daarvoor de vorm van het rekest. Wie zelf met soeverein gezag was bekleed, zoals buitenlandse vorsten, de stadhouder en de Raad van State, deed zijn verzoek aan de Staten-Generaal in de vorm van de *brief*.¹³⁶² Gezanten deden hun verzoeken per *memorie*. Ook personen die afhankelijk waren van de Staten-Generaal, maar zelf met openbaar gezag waren bekleed gaven hun verzoeken de vorm van een brief. Hun smeek-, bezwaar- of klaagschriften werden *remonstranties* genoemd. Een *remonstrantie* kon, anders dan een rekest, een propositie aan de vergadering bevatten. Ook ondergeschikten deden hun verzoeken wel eens per brief om de verzoekschriftenprocedure te omzeilen¹³⁶³, maar daarmee hadden ze bij de Staten-Generaal niet veel kans. In 1721 bepaalden Haar Hoog Mogenden nog eens uitdrukkelijk, dat een lid van de vergadering geen missive moest gebruiken maar een rekest, memorie of deductie als hij hun een particulier verzoek wilde doen. Een jaar later verklaarden ze deze besluiten ook van toepassing op hun eigen gedeputeerden.¹³⁶⁴

Proposities en rekest hielpen een werkproces op gang, maar er waren ook ingekomen stukken nodig die het proces aan de gang hielden. Op een stuk dat door een provincie was overgenomen, reageerde die provincie met een provinciaal advies in de vorm van een brief of een extractresolutie, op een resolutie die commissoriaal was gemaakt kreeg de vergadering een commissoriaal advies in de vorm van een conceptresolutie of een conceptakte, van autoriteiten vroeg en kreeg de vergadering inlichtingen per brief - inlichtingen van particulieren werden door de griffier ingewonnen.

Een speciale categorie ingekomen stukken waren de verantwoordingsstukken: verbalen en rekeningen, maar ook gewone brieven waarin commissarissen van de Staten-Generaal verslag uitbrachten van hun werkzaamheden en bevindingen.

Verbalen zijn ambtshalve opgemaakte rapporten. Ze bestaan meestal uit het eigenlijke rapport, dat relaas wordt genoemd, en bijlagen of relatieven, die veelal afschriften bevatten van de constituerende akten van de bezending, de correspondentie van de gedeputeerden met de Staten-Generaal, de griffier en de autoriteiten ter plaatse en andere belangwekkende stukken die hij bij de uitvoering van hun taken hebben verzameld. De bijlagen kunnen zeer talrijk zijn; bij buitenlandse bezendingen zijn het soms hele archiefjes die als bijlagen bij het relaas worden overgeleverd.

Met hun rekeningen legden comptabele ambtenaren verantwoording af over het door hen gevoerde financiële beheer.

Brieven kreeg de vergadering nog het meest, vooral ambtsberichten van gezanten in binnen- en buitenland.

Er waren brieven bij waarin de gezant een vraag stelde of een voorstel deed, maar de meeste waren eenvoudige nieuwsberichten, die door de vergadering voor kennisgeving werden aangenomen.

Veel van de ingekomen stukken waren voorzien van bijlagen, die soms een eigen leven zijn gaan leiden, doordat ze vanwege hun formaat niet bij de brief of bij het verbaal konden worden opgeborgen of daar later van werden gescheiden. Voorbeelden zijn de rekeningen van de steden en ambachten van Vlaanderen, die niet als rekeningen bij de Staten-Generaal zijn binnengekomen, maar als bijlagen bij de verbalen van de Vlaamse Commissie, of Staten van Oorlog, die bijlagen zijn bij de generale petitie van de Raad van State.

¹³⁵⁹ Roelevink, 'Lobby', 163.

¹³⁶⁰ Van Riemsdijk, *Griffie*, 124 (incl. de verwijzingen naar de resoluties).

¹³⁶¹ Res. SG 13/04/1686; Van Riemsdijk, *Griffie*, 6-7.

¹³⁶² Het smeekschrift der edelen van 1566 en de remonstrantie van Oranje, Egmond en Hoorne van 1573 aan Margaretha van Parma hadden de vorm van een brief.

¹³⁶³ Bijv.: brief waarin Adrian Freijherr van Luyt uit Archangel aan de Staten-Generaal verzoekt hem een aanbeveling te sturen omdat hij in Russische dienst tegen de Polen wil vechten, 10/09/1612, rec. 16/01/1619, arch. SG inv. nr. 7361. Afdrukt in: Driessen, *Russen & Nederlanders*, 42.

¹³⁶⁴ R. SG 04/08/1721 en 11/02/1722 bij Van Riemsdijk, *Griffie*, 124.

Typologie van ingekomen stukken

1. Propositions
 - 1.1. brieven en extractresoluties van provincies
 - 1.2. brieven van de Prins
 - 1.3. brieven van de Raad van State houdende proposities van petitie of andere proposities; proposities van de Raad in de vorm van extractresoluties
 - 1.4. brieven en extractresoluties van andere regeringscolleges en -ambtenaren
 - 1.5. brieven van vreemde vorsten
 - 1.6. proposities van vreemde gezanten
2. Ingekomen stukken die het proces gaande houden
 - 2.1. adviezen en consenten van provincies in de vorm van brieven of extractresoluties
 - 2.2. memories van uitheemse gezanten
 - 2.3. brieven van autoriteiten in antwoord op verzoeken om informatie
3. Verantwoordingsstukken van gecommiteerden en ambtenaren: verbalen, rekeningen, brieven
4. Brieven die voor kennisgeving kunnen worden aangenomen
5. Stukken ingekomen in particuliere zaken en processen
 - 5.1. Verzoekschriften van en voor particuliere personen en corporaties: rekestten, brieven, memories van gezanten
 - 5.2. Provinciale en andere adviezen; brieven

4.2.6 Minuten van uitgaande stukken: de dépêches

De officiële uitgaande stukken of uitvaardigingen van de Staten-Generaal werden *dépêches* genoemd. Ze kunnen worden onderscheiden in missiven, memories, akten en voor uitgifte bestemde kopieën van akten. De akten kunnen op hun beurt worden onderverdeeld in akten onder zegel of cachet en apostillen, gewone akten en extractresoluties. Welke vorm werd gebruikt was afhankelijk van de handeling die moest worden verricht: een typologie van dépêches is een typologie van handelingen en werkprocessen. Verder werd de vorm bepaald door de status van de geadresseerde. De Staten-Generaal stuurde brieven naar gelijkwaardigen van wie ze brieven kregen en extractresoluties aan ondergeschikten van wie ze verzoekschriften kregen. Status bepaalde ook andere vormkenmerken dan het type uitvaardiging. Zo moest nauwlettend worden toegezien op het gebruik van de juiste aanschrijftitels, omdat deze de status uitdrukten van de geadresseerde en haar rang te midden van de provincies of de Europese mogendheden.¹³⁶⁵

Een *missive* is wat wij tegenwoordig een brief noemen, en wel een brief van de ene gezagsdrager aan de andere, geschreven in de eerste persoon.¹³⁶⁶ Reden om het woord *missive* te gebruiken is, dat men destijds alle geschreven boodschappen van de ene persoon aan de andere brieven noemde, inclusief die boodschappen waarmee een afzender een geadresseerde een bevoegdheid verleende, rechten overdroeg of tot een actie verplichtte, zoals borgbrieven, verleibrieven, brieven van atterminatie en commissiebrieven, en die we tegenwoordig akten noemen. Missiven werden geschreven door gezagsdragers aan gezagsdragers om verzoeken of mededelingen over te brengen.¹³⁶⁷ Aan particulieren die geen overheidsgezag bekleedden schreven gezagsdragers geen brieven: aan hen reikten ze beschikkingen uit op hun rekestten in de vorm van apostillen, gewone akten of extractresoluties.¹³⁶⁸ Missiven werden niet geschreven om afzender en ontvanger in rechten te binden. Ze werden ter bekrachtiging ondertekend of bezegeld, niet om hen bewijskracht te geven, maar om de ontvangers zekerheid te geven dat ze inderdaad van de daarin genoemde afzender afkomstig waren. De vormen van de *missive* waren dus eenvoudiger

¹³⁶⁵ De juiste aanschrijftitels werden vastgelegd in het titulboek: zie hfdst. 5 par. 10.5.

¹³⁶⁶ Brief had zich in de tijd van de Republiek ontwikkeld van de aanduiding van een akte of oorkonde tot de aanduiding van alle akten, oorkonden en andere geschriften met een afzender en een geadresseerde. Zie *WNT*, III¹, 1318-1338.

¹³⁶⁷ Brieven van en aan de Staten-Generaal werden door mannen geschreven. Vorstinnen en Mevrouw van Heemskerck waren uitzonderingen die de regel bevestigden.

¹³⁶⁸ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, 102.

dan die van de akte, waaraan ze waren ontleend en moesten vooral voldoen aan de eis dat ze een balans handhaafden tussen hoffelijkheid en hiërarchische aanspraken.

Naar hun vorm kunnen brieven van soevereinen en dus ook die van de Staten-Generaal worden onderscheiden in formele brieven (ceremoniële brieven of *lettres de cancellarie*) en minder formele brieven (kabinetbrieven of *lettres de cabinet*).

De Staten-Generaal schief de meest formele brieven aan gezagsdragers met wie ze in een bevelsrelatie stonden, zoals de leden van binnen- en buitenlandse deputaties, de raden ter Admiraliteit, de Raden van Brabant en Vlaanderen, de plaatselijke autoriteiten in de generaliteitslanden en de bewindhebbers van de VOC en de WIC. Boven deze brieven stond 'De Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden' en ze waren ter ordonnantie van de Staten-Generaal door de griffier ondertekend. Deze plechtige vorm werd ook gebruikt voor geloofsbrieven, brieven van rappel en recredentials voor ambassadeurs.¹³⁶⁹

Minder formeel waren de missiven die de Staten-Generaal schreven aan gezagsdragers die regeringsfuncties bekleedden op centraal, provinciaal en lokaal niveau: de Raad van State, de stadhouders en de leden van hun huis, de leden van de hoge regerings- en rechtscolleges in de provincies, de stemhebbende steden, de buitenlandse vorsten, heren, stenden en steden en hun ambassadeurs. Ze begonnen met een eenvoudige aanschrijftitel: 'Edel Mogende Heren' voor een generaliteits- of een Statencollege, *Sire* voor een koning of *Monsieur* voor een buitenlandse gezant. Ze waren voorzien van het onderschrift 'Uwe goede vrienden de Staten-Generaal.'¹³⁷⁰ De Staten-Generaal gebruikten deze minder plechtige vorm voor geloofsbrieven, brieven van rappel en recredentiebrieven voor gezanten van de tweede en derde rang, brieven van notificatie, felicitatie en condoleance tussen twee staatshoofden, requisitoriaal voor het doormarcheren van troepen, brieven van voorschrijven en antwoorden op brieven van voorschrijven. Ook gebruikten ze de meer informele vorm in hun brieven aan de provincies. Een min of meer vaste vorm hadden bededagbrieven, brieven over *libellen* (schotschriften, pamfletten) en geleidebrieven bij generale en particuliere petities te land en ter zee.¹³⁷¹ Alleen bij bijzondere gelegenheden stuurden de Staten-Generaal een gezant van de eerste rang (de rang van ambassadeur) op pad. De meeste geloofsbrieven, rappellen en recredentials die ze uitvaardigden hadden dus een meer informele vorm. De geloofsbrief (brief van credentie, *credentiaal*) was in het diplomatieke verkeer een in algemene termen gestelde brief waarin de soeverein die ze uitvaardigde aan een andere soeverein vroeg om de gezant te erkennen en te geloven. Een akte of brief van rappel (*rappel*) was een brief waarin een soeverein aan een andere soeverein aankondigt dat hij zijn gezant die bij de ander is geaccrediteerd terugroept, de hoop uitspreekt dat het gedrag van de gezant de ander aangenaam is geweest en aankondigt dat hij hem heeft opgedragen met alle complimenten afscheid te nemen. Een brief of akte van recredentie (*recredentiaal* of *recreditief*) is een akte waarin een soeverein aan een andere soeverein mededeelt, dat de gezant die door laatstgenoemde is gerapelleerd afscheid van hem heeft genomen en dat diens optreden hem welgevallig is geweest.¹³⁷² *Brieven van voorschrijven* van de Staten-Generaal zijn aanbevelingsbrieven aan een andere vorst ten behoeve van particulieren die onder hun gezag of bescherming stonden.

Memories zijn informele geschriften die in het verkeer tussen soevereinen en ondergeschikten, maar vooral in het diplomatieke verkeer werden uitgewisseld om een eenvoudige zaak uiteen te zetten of een feit te vermelden. De Staten-Generaal, de gezanten van de Staten-Generaal, uitheemse vorsten en de gezanten van uitheemse vorsten gebruikten in hun onderlinge correspondentie de memorie in plaats van de brief om ingewikkeld ceremonieel en geschillen over rang en titulatuur te vermijden. Memories missen een aantal elementen van de meer formele brief: de aanschrijftitel (inscriptie), de introductie, de conclusie en de formele wensen en hoffelijkheden aan het eind. Afhankelijk van de relatie tussen verzender en geadresseerde is de memorie geschreven in de eerste persoon ('wij') of de derde persoon ('de Staten-Generaal'). Memories werden geschreven door een soeverein of een gezant aan iedereen, door een soeverein aan een ondergeschikte (en bevatte dan meestal orders en instructies), door gezanten aan andere gezanten (om voorstellen uit te wisselen) en door gezanten aan hun eigen soeverein (om een standpunt over te brengen). Als de Staten-Generaal iets informeel aan een andere soeverein wilden medelen, lieten ze de Staatse gezant aan het betrokken hof in hun opdracht aan die soeverein een memorie schrijven. Gebruikelijk was dat deze dan met een contramemoriedde. De Staten-Generaal braken met deze gewoonte en beantwoordden vanaf zeker moment de memories van buitenlandse gezanten alleen nog

¹³⁶⁹ Zie hfdst. 3 par. ..

¹³⁷⁰ Van Riemsdijk, *Griffie*, 95-96.

¹³⁷¹ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 649-660.

¹³⁷² NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 1190-1205.

maar met extractresoluties.¹³⁷³ Een bijzondere vorm van de memorie was de *declaratie*, die aan niemand in het bijzonder was geadresseerd. Voorbeelden van zo'n declaratie zijn de oorlogsverklaring en de verklaring van neutraliteit.

Akten onderscheidde men in akten die gesterkt werden met het zegel of het cachet van de staat (akten in *optima forma*), akten die door ondertekening werden bekrachtigd (akten in *communi forma*) en vormloze akten, waarmee de inhoud van een resolutie werd meegedeeld. Verdragen en algemeen verbindende voorschriften die alle rechtssubjecten aangingen en beschikkingen die ook rechtsgevolgen konden hebben voor derden kregen de vorm van een *acte in optima forma*.¹³⁷⁴ Ze waren geredigeerd als een open brief en begonnen met de naam van de oorkonder ('De Staten Generaal der Verenigde Nederlanden'), het adres ('allen dengenen die...'), een begroeting ('saluijt') en een bekendmakingsformule ('doen te weeten'). De besluiten van algemene strekking, zoals verdragen en algemeen verbindende regelingen als ordonnanties, reglementen, algemene instructies, artikelbrieven en proclamaties, waren geadresseerd aan 'allen den genen die dese jegenwoordige sullen sien of hooren lesen.' Ze bevatten een aankondiging van openbare afkondiging, wat een voorwaarde was voor inwerkingtreding: 'Ende op dat niemand hier van ignorantie pretendere, Soo ordonneren wij dat deze ordonnantie in de voorsz steden en landen sal worden gepubliceert ende gheaffigeert.' Dat bevel hield in, dat de tekst na trompetgeschal of ander rumoer door een daartoe bevoegd persoon op een publieke plaats werd voorgelezen, aan degenen die de regeling moesten handhaven werd toegezonden en op de pui van het stadhuis, de stadspoorten of andere daarvoor bestemde plaatsen werd aangeplakt.¹³⁷⁵ De meest gebruikelijke uitvaardigingsvormen voor dergelijke akten waren de ratificatie (voor internationale overeenkomsten) en het plakkaat (voor algemeen verbindende regelingen). Maar ook declaraties, aggregaties en interpretaties van traktaten en approbaties, confirmaties en interpretaties van algemeen verbindende voorschriften moesten worden gepubliceerd en kregen de vorm van een open brief.¹³⁷⁶

Interne besluiten met derdenwerking kregen ook de vorm van een *acte in optima forma*. Een bijzondere akte in deze categorie is de onderhandelingsvolmacht (*pouvoir* of *pleinpouvoir*). Dit is een akte in de vorm van een open brief waarin de soeverein als volmachtgever of lastgever verklaart dat hij een of meer met name genoemde gezanten opdracht heeft gegeven om in zijn naam met gevolmachtigden van de tegenpartij te onderhandelen en een traktaat te sluiten, waarin hij de onderhandelingsvrijheid van de gezanten afbakent en waarin hij belooft dat hij alles wat de gezanten overeen zullen komen voor altijd voor goed, vast en waarde zal houden en zal ratificeren en handhaven. Pouvoirs zijn secrete en men kan ze dus beter onder de secrete resoluties dan in de aktenboeken zoeken. Overigens bestaat deze categorie akten vooral uit mandementen, en dan in het bijzonder uit opdrachten van de Staten-Generaal aan deurwaarders of boden om te dagvaarden. Deze dagvaardingen hadden een vaste aanhef: 'De Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, de eerste deurwaarder [of bode], magt hebbende t'exploiteren, hierop versogt, salut, doen te weeten.' De eigenlijke beschikking luidde: 'Soo is 't dat wij u committeren (ev.: 'en autoriseeren') mitsdesen te dagvaarden' o.i.d. Ook de mandementen werden in de aktenboeken geregistreerd.

Akten die een opdracht of bevel inhielden en gericht waren aan degenen die het bevel ten uitvoer moesten leggen, hadden de vorm van gewone akten, die alleen door ondertekening waren bekrachtigd. Akten van bevel, commandement en adres (bijvoorbeeld aan scheepskapiteins, transportschippers en schippers van binnenjachten om passagiers, bagage of andere goederen naar een bepaalde bestemming te vervoeren) werden niet geregistreerd en voor gewone autorisaties gold hetzelfde. Instructies werden in een speciaal register geboekt. De instructies voor gezanten hadden een secrete karakter en werden sinds ze in het register van secrete resoluties werden afgeschreven na enige tijd buiten het instructieboek gelaten.¹³⁷⁷ Na 1760 werd het instructieboek zelfs niet meer voortgezet. Ook de ordonnanties van betaling werden apart geregistreerd.

Mandaten met derdenwerking, zoals patenten en commissies, en beschikkingen met derdenwerking, zoals *sauvegardes*, vrijgeleiden en paspoorten, die de begunstigen in voorkomende gevallen moesten kunnen tonen aan anderen, kregen ook de vorm van een *acte in forma*. Hier gold uiteraard geen publicatieplicht. Het adres luidde dan: 'allen den gheenen die dese jegenwoordige sullen worden gethoont.' Bijzondere vormen waren de zeebrieven en de open patenten. Zeebrieven of zeepatenten waren akten waarmee

¹³⁷³ Een voorbeeld van een memorie is die van de Deense gezant aan de Staten-Generaal van 07/06/1676 in: Verbael gehouden bij Coenraedt Klenck, 1675 en 1676.

¹³⁷⁴ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, 102.

¹³⁷⁵ *WNT* XII², 4694, sv Publicatie.

¹³⁷⁶ Approbatie van de Staten-Generaal op een reglement van Venlo 09/03/1686.

¹³⁷⁷ Van Riemsdijk, *Griffie*, 114.

schippers de medewerking van de betrokken autoriteiten konden vorderen bij het passeren van de grenzen van de staat. Ze werden uitgegeven door de admiraal-generaal. Open patenten waren patenten waarin de Staten-Generaal een particuliere begunstigde op diens verzoek machtigden om bij het verrichten van bepaalde activiteiten de medewerking in te roepen van andere, niet met name aangeduide personen die onder hun gezag stonden. Zo konden de Staten-Generaal gerechtsdienaren verzoeken te helpen bij de gevangenneming van een voortvluchtige schuldenaar, kapiteins van oorlogsschepen om te convoiëren, militairen om een schuld te helpen innen en buskruitmakers om buskruit te leveren.¹³⁷⁸ Beschikkingen met derdenwerking werden geregistreerd in het aktenboek, met uitzondering van de patenten en de commissies, waarvoor afzonderlijke registers werden aangehouden.

Of een akte als een open brief of als een gesloten brief wordt uitgevaardigd wordt dus bepaald door de beoogde werkingssfeer en niet door de redactie van de akte. De meeste octrooien en commissies zijn als gesloten brief uitgevaardigd, maar het octrooi voor de WIC en commissies voor commissievaarders (kaperbrieven) zijn om begrijpelijke redenen uitgevaardigd als plakkaat.

Tenslotte gaven de Staten-Generaal nog beschikkingen af op rekesten, remonstranties en memories van particulieren die geen rechtsgevolgen voor derden meebrachten. Deze beschikkingen werden aanvankelijk aan de begunstigde meegedeeld in de vorm van een *apostille*, een beschikking die in de marge van de ingediende rekest, remonstranties en memories werd geschreven en ook wel en vooral bij rechtszaken appointment werd genoemd, of in de vorm van een gewone, ongezegelde akte. Belanghebbenden konden kantbeslissingen desgewenst tegen extra betaling tot een akte laten uitwerken. Na 1637 werden de apostille en de gewone akte door de extractresolutie verdrongen.

Al vóór 1637 werd de uitvaardiging van een extract uit het resolutieregister door de Staten-Generaal gebruikt om belanghebbenden hun besluiten mee te delen. Sinds 1637 echter, toen de redactie van de resoluties als gevolg van het besluit van de Staten-Generaal om resoluties niet eerder te laten registreren dan na de resumptie op de volgende dag, nam het gebruik van de extractresolutie voor dit doel sterk toe en het gebruik van de apostille en de gewone akte sterk af. Een extractresolutie begon met het opschrift: 'Extract uijt het register der resolutien van haer Hoog Mogende Heeren de heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden' en dat bleef het opschrift, ook toen de depêchering niet meer plaats vond op basis van het register, maar op basis van de op losse vellen geschreven minuten. De opdracht tot het depêcheren van een extractresolutie was opgenomen in de resolutie zelf: en zal extract van deze resolutie gezonden worden aan de heer X. Bovendien gaven de Staten-Generaal in de resolutie aan waarom ze betrokkene de extractresolutie toestuurden, om te strekken tot diens narichting, om zich ernaar te reguleren, om daarvan zodanig gebruik te maken, als hij het meest dienstig zou oordelen, om zich daarvan te kunnen bedienen zoveel hij zulks dienstig zou achten, om hem nader te informeren enz.

De uitvaardiging van een extractresolutie was bepaald niet alleen maar een middel om beslissingen op rekest aan belanghebbenden mee te delen. De Staten-Generaal gebruikten ook vóór 1637 de extractresolutie om hun besluiten die geen formele regeling inhielden bekend te maken. Ook gebruikten ze de extractresolutie steeds vaker in hun communicatie met hun gedeputeerden in binnen- en buitenland, met de generaliteitsorganen en –ambtenaren en met de provincies. Rond 1650 vaardigden ze ook met enige regelmaat extractresoluties uit van besluiten waaraan betrokkenen tegenover derden bewijs moesten ontlenen en dus ook in gevallen waarin ze eerder gewone akten of apostillen gebruikt zouden hebben.¹³⁷⁹ In de achttiende eeuw werden apostillen en gewone akten niet of nauwelijks meer afgegeven.

Extractresoluties kwamen toen ook steeds meer in gebruik voor de vastlegging van hoge bestuurshandelingen. Achter die extractresoluties konden belangrijke documenten als vastgestelde begrotingen en afgehoorde rekeningen schuilgaan.

Het verdient overigens aanbeveling onderscheid te maken tussen extractresoluties en kopieresoluties. Extractresoluties hebben de vorm van een authentiek bewijsstuk: ze dragen de handtekening van de president en het contraseign van de griffier. Als die waarmerken ontbreken hebben we te maken met een informatiekopie aan personen die in de resolutie niet als bestemming worden aangemerkt en dus met een kopieresolutie.

Een laatste categorie depêches zijn de *kopieën* die de Staten-Generaal hetzij uit eigen beweging aan de provincies, de generaliteitscolleges, de gezanten in het buitenland en andere gedeputeerden en ondergeschikten verstrekten, hetzij aan particulieren op hun verzoek. Uit eigen beweging distribueerden zij hun eigen kopieresoluties en kopie-exhibita en afschriften van de nouvelles van hun gezanten. Op verzoek

¹³⁷⁸ Ress. SG 06/04/1629, 10, 16/12/1628, 15, 05/05/1629, 9, SG 04/09/1629, 20.

¹³⁷⁹ Een voorbeeld: res. SG 18/03/1655 bij: Davidse, 'Christiaan Huygens in het Nederlands.'

Typologie van uitvaardigingen (depêches)

1. missiven (brieven)
 - 1.1. aan vreemde vorsten: geloofsbrieven, brieven van rappel, recredentials, requisitoriales voor het doormarcheren van troepen, brieven van voorschrijven, brieven van notificatie, felicitatie en condoléance
 - 1.2. aan de provincies: bededagbrieven, brieven over libellen, geleidebrieven bij petitities
 - 1.3. aan ondergeschikte generaliteitsorganen
2. memories
3. akten onder het zegel of het cachet van de staat (akten in optima forma)
 - 3.1. overeenkomsten: traktaten, conventies, obligaties, garanties, reversalen
 - 3.2. algemeen verbindende voorschriften: ordonnanties
 - 3.2.1. plakkatens
 - 3.2.2. reglementen, artikelbrieven, algemene instructies
 - 3.2.3. declaraties: deducties, manifesten, proclamaties, akten van neutraliteit
 - 3.3. bekrachtigingen en bevestigingen van overeenkomsten en algemeen verbindende voorschriften: ratificaties, aggregaties, approbaties, confirmaties, interpretaties
 - 3.4. mandaten met derdenwerking : onderhandelingsvolmachten; commissies van aanstelling, patenten
 - 3.5. privileges, vergunningen en ontheffingen met derdenwerking: bedijkingsoctrooien, jachtakten (Vlaanderen), naturalisaties, sauvegardes, vrijgeleiden, paspoorten
 - 3.6. strafkwijtscheldingen en verminderingen
 - 3.7. brieven van justitie: mandementen, arresten en andere justitiële beschikkingen
4. akten in forma: niet onder het zegel of het cachet van de staat
 - 4.1. mandaten zonder derdenwerking: gewone instructies, ordonnanties van betaling
 - 4.2. brieven van gratie zonder derdenwerking: brieven van veniam aetatis, octrooien om te mogen testeren in Vlaanderen
5. vormloze akten, apostillen en extractresoluties
 - 5.1. akten die de inhoud van resoluties meedelen
 - 5.2. apostillen en appointementen
 - 5.3. extractresoluties (vervangen v.a. 1637 steeds meer de apostillen en de gewone akten)
6. kopieën van akten

en tegen betaling verstrekten zij aan particulieren kopieën van akten en van andere bewijsmiddelen. Als een afschrift als bewijsstuk moest dienen verstrekten ze een authentiek afschrift.¹³⁸⁰

5 De bewerking van het archief na 1795

5.1 Het archief van de Staten-Generaal als oud-archief van de Departementen van Algemeen Bestuur: Begin 1795 kwam het stadhouderlijk regime ten val. De griffier, Hendrik Fagel de Jonge, keerde niet terug van zijn ambassade naar Engeland. Hij, de commies en de agent werden vanwege hun Oranjesympathieën ontslagen en door patriotten vervangen. Op 1 maart 1796 kwam de Nationale Vergadering voor het eerst bijeen, waarmee een eind kwam aan de werkzaamheden van de Staten-Generaal.

De Bataafs-Franse omwenteling verving een op precedenten gebaseerd rechtstelsel door een constitutionele eenheidsstaat. Dat was niet alleen een breuk in het staats- en rechtssysteem, maar ook in de archivering en het archiefbeheer. De generaliteitsarchieven verloren grotendeels hun betekenis voor de lopende administratie. Als retroacta van het ancien regime werden ze geheel of gedeeltelijk overgenomen door de bestuursorganen van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland en uiteindelijk door de departementen van algemeen bestuur en de hoge colleges van staat van het koninkrijk der Nederlanden. Een deel van het archief van de oude Raad van State kwam onder beheer van het Ministerie van Oorlog.

¹³⁸⁰Van authentieke extracten uit registers, bleef het lange tijd "een open vraag" of er dezelfde bewijskracht aan kon worden toegekend als aan de vidimus van de oorspronkelijke expeditie. Van der Gouw, *Munimenta et Monumenta*, 503.

Een ander deel kwam terecht bij het Ministerie van Financiën, dat ook een deel van de archieven van de Nassause Domeinraad overnam (en een ander deel vernietigde).¹³⁸¹ De archieven van de VOC en de WIC kwamen onder de hoede van het Ministerie van Koloniën en de Admiraliteitsarchieven kwamen bij het Ministerie van Marine terecht. Van het archief van de oude Staten-Generaal werden de traktaten en ratificaties van na 1700 en de Secrete Kas van voor die tijd in 1798 overgebracht naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken, waaraan ook de zorg toeviel voor de oude gezantenarchieven die op de standplaatsen van de gezanten waren achtergebleven en daar het oud archief van de negentiende-eeuwse ambassadeurs waren gaan uitmaken. Het restant van het archief bleef op zijn oude plaats in de lokalen van de oude griffie aan het Binnenhof, maar kwam onder de verantwoordelijkheid van de Algemene Staatssecretarie.

5.2 Collectievorming onder Van Wijn, De Jonge en Bakhuizen van den Brink

Om een dreigende verwaarlozing van de gedenkstukken van de vroegere regeringen te voorkomen, werd Hendrik van Wijn, oud-pensionaris van Gouda op 17 juni 1802 benoemd tot archivarius van de Bataafse Republiek. Hij kreeg opdracht tot “het nazien en schiften van alle Charters en Staatsstukken van dit Gemeenebest, speciaal die der tyden tot op het sluiten der Munstersche Vreede, om de notabelste derzelve, by eenen beredeneerden Catalogus, in derzelve waarde te doen kennen.”¹³⁸² Tot die Charters en Staatsstukken behoorden ook de archieven van de Staten-Generaal, die onder de verantwoordelijkheid vielen van de Algemene Secretaris van het Staats-Bewind Hultman en die (met uitzondering van de ratificaties) zich nog op hun oorspronkelijke plaats bevonden.¹³⁸³ In de tweede week van juli inspecteerde Van Wijn met behulp van commies-chartermeester Huijgens, die de archieven beheerde, de archieven van de Staten-Generaal in de charterkamers en de zolders van het kwartier van de Staten-Generaal en de griffie. Zijn bevindingen legde hij vast in een rapport dat hij op 16 juli 1802 uitbracht aan de Raad voor Binnenlandse Zaken en dat van een beknopte inventaris was voorzien.¹³⁸⁴

Over de archieven van de Staten-Generaal in de eerste jaren onder Van Wijn valt weinig te melden. Van Wijn hield zich aanvankelijk vooral met de Hollandse archieven bezig. Van belang was alleen, dat in 1803 de resoluties van de Staten-Generaal en de indices uit de handschriftencollectie van Hendrik Fagel die op last van het Uitvoerend Bewind bij Van Cleef en Scheurleer in beslag waren genomen¹³⁸⁵, bij de archieven van de Staten-Generaal op het Binnenhof werden geplaatst. Eind augustus 1806 vestigde koning Lodewijk zich op het Binnenhof. De archieven van de Staten-Generaal moesten wijken en werden in één dag overgebracht naar het Logement van Rotterdam aan het Plein.¹³⁸⁶

Napoleon lijfde in 1810 de Bataafse Republiek in bij het Franse Keizerrijk. Hij had het plan opgevat om in Parijs de belangrijkste voorwerpen van kunst, cultuur en wetenschap uit zijn hele keizerrijk samen te brengen en daartoe hoorden ook de archieven van de voormalige Bataafse Republiek. Hij stuurde De Hauterive naar Den Haag, die tachtig kisten met archief vulde om mee naar Frankrijk te voeren. Tweeënvijftig kisten met archiefstukken van de Staten-Generaal, waaronder de series netregisters van ordinaris en secrete resoluties, werden daadwerkelijk naar Parijs overgebracht.¹³⁸⁷ In 1812 kwam Tourlet de rest ophalen. Hij liet om te beginnen nog eens ruim 5000 delen van het archief van de Staten-Generaal, waar de ratten zich dagelijks aan te goed zouden doen, voor verzending naar Frankrijk gereed maken.¹³⁸⁸ Hiertoe behoorden de minuutresoluties en een ‘volkomen stel besluiten’ in handschrift van 1577 tot 1687 en gedrukt van 1688 tot 1796. Dat volkomen stel registers van ordinaris resoluties was een combinatie van een serie geschreven kopieregisters tot 1672 en een serie gedrukte resoluties vanaf 1672, beide uit de Fagel-collectie afkomstig, en ter opvulling van hiaten in de serie geschreven registers jaargangen uit een serie kopieregisters die in de tweede helft van de achttiende eeuw op de griffie was afgeschreven en delen uit series generaliteitsresoluties

¹³⁸¹ Inventaris van de archieven van de Nassause Domeinraad, 41.

¹³⁸² *Kompagnie*, ‘Vroegste huisvesting’, 304

¹³⁸³ *Kompagnie*, ‘Vroegste huisvesting’, 305

¹³⁸⁴ ‘Eerste en imperfecte Notitie’, 1802, 2. Zie ook: *Kompagnie*, ‘Vroegste huisvesting’, 303-336.

¹³⁸⁵ Zie hfdst. 1 par. 4.

¹³⁸⁶ *Kompagnie*, ‘Vroegste huisvesting’, 310.

¹³⁸⁷ ‘Etat sommaire’, [De Hauterive], 1814; *Kompagnie*, ‘Vroegste huisvesting’, 316, 318 ; NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 3 nr. 200.

¹³⁸⁸ Bakhuizen, *Overzicht*, 12; *Kompagnie*, ‘Vroegste huisvesting’, 314-315. Een depotlijst met 9185 nrs. in: ‘Contenu et Triage’, Tourlet, 1812.

uit de archieven van Holland.¹³⁸⁹ Van Wijn wist de verzending tot de volgende politieke omwenteling op te houden.¹³⁹⁰ In 1814 kwamen ook de kisten die in 1810 naar Parijs waren overgebracht weer in Den Haag terug. Ze vonden een plaats aan het Binnenhof, waarnaar nu ook dat gedeelte van het archief van de Staten-Generaal werd verhuisd dat eerder naar het logement van Rotterdam was overgebracht.¹³⁹¹

Willem I maakte de lokalen aan het Binnenhof nu tot een officieel archiefdepot voor de oude archieven van de Staten-Generaal en de Staten van Holland en herstelde Van Wijn in zijn functie. In 1818 werden de archieven verplaatst naar de galerijen aan de Franse Kerk, de plaats dus waar van oudsher archief van de Staten-Generaal had gestaan en waar zelfs nog wat van was achtergebleven.¹³⁹² Na de verhuizing liet Van Wijn zijn commies-chartermeester De Fouw het archief weer op orde brengen en er een inventaris op maken. Deze inventaris werd in 1822 voltooid.¹³⁹³

Een paar verhuizingen zijn erger dan een flinke brand, meende De Zwaan, die in 1829 De Fouw als commies-chartermeester opvolgde. Inderdaad raakten de archieven van de Staten-Generaal, de archiefjes van gezanten en andere gecommiteerden en werkstukken, toegangen en documentatie van griffie-ambtenaren behoorlijk in het ongerede. De situatie werd er niet overzichtelijker op toen aan de archieven van de Staten-Generaal en het oud-archief van Holland steeds meer andere bronnen voor de kennis van de geschiedenis van het vaderland werden toegevoegd. Men probeerde zoveel mogelijk bij elkaar te plaatsen wat qua inhoud bij elkaar hoorde. De beleidsterreinen van de centrale overheid werden daarbij als vanzelfsprekend richtinggevend.

In de loop van de negentiende eeuw droegen de departementen hun oud archief departementsgewijs en vaak in stukken en brokken over aan het Rijksarchief. Dat had tot gevolg, dat daar de indeling van de archieven van de centrale overheid, ook die van voor 1796, min of meer werd afgestemd op beleidsterreinen van de negentiende-eeuwse departementen: buitenlandse zaken, oorlog, marine, financiën en koloniën. Het was niet verwonderlijk dat archieven die langs andere weg in het Rijksarchief terecht waren gekomen of nog zouden komen in die indeling werden ingepast. Zo waren op zeker moment de meeste archieven in het Rijksarchief verdeeld over een aantal thematische collecties, al naargelang het beleidsterrein waarop ze voor negentiende-eeuwse begrippen betrekking hadden: buitenlandse zaken, oorlog, marine, financiën, koloniën en algemene zaken. Het archief van de Staten-Generaal werd geleidelijk aan ontdaan van de bestanden die een van die beleidsterreinen in het bijzonder documenteerden.

De collectie buitenlandse zaken is misschien wel het duidelijkste voorbeeld van de manier waarop de archieven in thematische collecties werden herverkaveld. In 1824 droeg het Ministerie van Buitenlandse Zaken de traktaten en ratificaties uit het archief van de Staten-Generaal over aan het Rijksarchief.¹³⁹⁴ Daar breidde men het bestand uit met de verballen van de Nederlandse gezanten in het buitenland die zich nog in het archief van de Staten-Generaal bevonden en met soortgelijke verballen uit het archief van de Staten van Holland, het archief van de stadhouderlijke secretarie en diverse persoons- en familiearchieven. In 1854 en 1855 voegde de minister van Buitenlandse Zaken aan dat oud archief bij verschillende overdrachten aan het Rijksarchief nog de gezantenarchieven toe die na 1796 ter standplaats waren achtergebleven en door hem waren opgevorderd. Uit het archief van de Staten-Generaal werden naar de Collectie Buitenlandse Zaken ook de gedeponeerde archieven overgebracht van de gezanten Charles Rumpf, Van Heemskerck, Hamel Bruininx, Van der Meer en Schonenberg. De collectie werd geordend naar standplaats, waartoe een aantal archieven van gezanten die meer dan één standplaats hadden gehad moesten worden opgesplitst.¹³⁹⁵

Ook in de collectie Marinearchieven kwamen bestanddelen van het archief van de Staten-Generaal terecht. De kern van die archieven was het oud-archief van het Ministerie van Marine, dat voor een belangrijk deel bestond uit de Admiraliteitsarchieven, althans datgene wat daar na de brand in het gebouw van het Ministerie in 1845 nog van over was. Het werd in 1854 aan het Rijksarchief overgedragen. Daar voegde men er soortgelijke archieven en archiefstukken aan toe: de papieren afkomstig van vlootvoogden en raden ter admiraliteit, in persoons- of familiearchieven aangetroffen, maar ook de scheepsjournalen en de liassen Admiraliteiten uit het archief van de Staten-Generaal. Ook andere bestanddelen van het archief van

¹³⁸⁹ Dit stel is tijdens de verhuizing van 1852 nog bij elkaar. Tourlet noemt deze collectie "la seule collection complète de ce genre qui existe en Hollande. Il y manquait 50 vols. ou années éparses que j'ai fait insérer en les tirant des autres collections et dépôts": 'Contenu et Triage', Tourlet, 1812.

¹³⁹⁰ Bakhuizen, *Overzicht*, 12; Kompagnie, 'Vroegste huisvesting', 314-315.

¹³⁹¹ Kompagnie, 'Vroegste huisvesting', 310.

¹³⁹² NA, ARA, 2.14.03, inv. nr 661, verhandeling 19.

¹³⁹³ 'Korten inventaris'. De Fouw, 1822; 'Inventaris van 's Rijks Archiven', [De Fouw], 1822.

¹³⁹⁴ NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 455.

¹³⁹⁵ Thomassen, 'Diplomatenarchieven', 88.

de Staten-Generaal werden naar een van deze collecties overgebracht, zoals de staten van oorlog die met de staten van oorlog uit de archieven van de Generaliteitsrekenkamer en de Staten van Holland werden geplaatst bij de collectie oorlogsarchieven. Van het archief van de Staten-Generaal bleef een zogenaamd 'hoofdarchief' over.

Wat gold voor het archief van de Staten-Generaal gold ook voor het documentatiemateriaal dat de griffiers Fagel in de griffie hadden achtergelaten en dat met het archief van de Staten-Generaal in het Rijksarchief terecht was gekomen. De verzameling stukken van Hendrik Fagel de Oude die tot 1806 in een gesloten kast op de griffierskamer werd bewaard, raakte verspreid over andere archieven en verzamelingen en in de Loketkas. Commies-chartermeester De Zwaan, die van de weduwe van Hendrik Nieuwenhuis een handgeschreven exemplaar van diens inventaris had gekregen, wist de verzameling in 1854 grotendeels te reconstrueren. Hij plaatste de collectie achter het archief van de Staten-Generaal, direct na de dozen van de Loketkas. Vanaf dat moment stond de collectie, die ca 2.5 m³ mat, als de Collectie Nieuwenhuis bekend. Min of meer hetzelfde gebeurde met het restant van de retroactaverzameling van François Fagel de Oude. Ook die verzameling leidde na de ontruiming van de griffie in 1806 een obscuur bestaan. Ze raakte in vergetelheid totdat De Zwaan haar in de jaren vijftig herkende als een Fagelverzameling en haar na de collectie Nieuwenhuis in het depot plaatste.

De thematische herverkaveling van de archieven, waar Van Wijn mee was begonnen, bereikte onder Bakhuizen van den Brink haar hoogtepunt en tegelijkertijd haar grenzen. Bakhuizen was de man van de grote acquisities. De behuizing van het archief aan het Binnenhof was voor zijn ambities veel te krap. Kort na zijn aantreden in 1854 verhuisde het archief naar het voormalige logement van Amsterdam aan het Plein.¹³⁹⁶ Daar kwamen de grote aanwinsten binnen, waaronder het oud-archief van de ministeries van Buitenlandse Zaken (inclusief de archieven van de Nederlandse gezanten in het buitenland), Marine, Justitie, Binnenlandse Zaken, de Raad van State, Koloniën (inclusief de archieven van de VOC en de WIC), Financiën en Oorlog en een groot aantal particuliere archieven en losse aanwinsten.

Bakhuizen was meer geïnteresseerd in historische documenten dan in archieven. Aan oude ordes had hij geen boodschap.¹³⁹⁷ Hij plaatste net als zijn voorgangers Van Wijn en De Jonge de archieven thematisch bij elkaar. Hij verwijderde uit de archieven die door de departementen waren overgedragen bestanddelen die hij in het belang van het historisch onderzoek elders meer op hun plaats achtte. Hij vulde ze aan met relevant geacht materiaal uit andere archieven of met stukken die door aankoop of schenking in het Rijksarchief terecht waren gekomen. Zo had hij het voornemen het archief van de Staten-Generaal, te completeren "uit provinciale oorkonden, uit verzamelingen thans nog onder particulieren of wel bij buitenlandsche gezantschappen berustende."¹³⁹⁸ Onder zijn bewind werd het archief van de Staten-Generaal zo nu en dan verrijkt met (kopie)registers van stukken die van de Staten-Generaal waren uitgegaan en met toegangen op dergelijke registers, terwijl het op andere momenten weer werd ontdaan van bestanddelen die beter leken aan te sluiten bij de oude archieven van de departementen, die geleidelijk aan aan het Rijksarchief werden overgedragen.

Als gevolg van de herordering naar negentiende-eeuwse beleidsterreinen kwamen exemplaren van hetzelfde archiefstuk of afschriften ervan uit verschillende archieven bij elkaar te staan. Alle series resoluties van de Staten-Generaal die in het Rijksarchief aanwezig waren en nog binnen kwamen, werden, ongeacht of ze uit het archief van de Staten-Generaal zelf of uit archieven van andere generaliteitscolleges of de Staten van Holland afkomstig waren, bij het archief van de Staten-Generaal bij elkaar geplaatst. In zijn inventaris van de archieven van de Staten-Generaal maakte rijksarchivaris Van Wijn in 1822 al melding van de series minuten, geresumeerde minuten, kopieën en gedrukte resoluties van ordinair resoluties, van nog twee geschreven en drie gedrukte stellen ('schoon incompleet') en van een serie registers van secrete resoluties met vele dubbelden van die registers en wel van verscheidene jaren twee à drie stuks.¹³⁹⁹ De twee geschreven en de drie gedrukte stellen kwamen uit de archieven van de Staten van Holland, de raadpensionarissen en de griffiers. Andere delen waren afkomstig uit de archieven van de Stadhoudelijke Secretarie, de Raad van State, de Generaliteitsrekenkamer, de VOC en de WIC. Zo bevonden zich in het Rijksarchief rond het midden van de eeuw meer dan tien series van ordinair en secrete resoluties van de Staten-Generaal. Als van een register met netresoluties uit het archief van de Staten-

¹³⁹⁶ Kompagnie, 'Vroegste huisvesting', 330-331; Fruin, *Gestie*, 7.

¹³⁹⁷ Fruin, 'Archiefwezen in de tijd van Bakhuizen van den Brink', 14.

¹³⁹⁸ Fruin, *Gestie*, 16.

¹³⁹⁹ Arch. BiZa Afd. O.K.&W. 1815-1848, inv. nr. 4229, 03/03/1825 F 18, 3-4.

Generaal de band was losgegaan of anderszins was beschadigd, dan ruilde men het om met een exemplaar uit een ander archief dat in betere staat verkeerde.¹⁴⁰⁰

Onder Bakhuizen van den Brink groeide de collectie 'dubbelen' door alle aanwinsten enorm. Na de verhuizing naar het Plein in 1854 liet hij alle dubletten, het overbodige drukwerk en verder alles wat hij van minder belang achtte, waaronder de meeste series geschreven en gedrukte resoluties van de Staten-Generaal, naar de zolder overbrengen. Hij verzocht de Minister van Binnenlandse Zaken verscheidene malen "deze nutteloze papiermassa" te mogen vernietigen, voor scheurpapier te verkopen of in bruikleen te geven aan archieven en bibliotheken waar zij van meer nut zou kunnen zijn. "Door die dubbelden naar elders te verplaatsen", zo betoogde hij, "werd er 1° ruimte op het Rijks-Archief voor nieuwe aanwinsten verkregen, 2° werd bij een onverhoopt geval van brand de gelijktijdige vernietiging van origineel en kopij voorkomen, 3° werden vele stukken en registers daardoor op die plaatsen gebracht, waar de gebeurtenissen, van welke zij getuigden, waren voorgevallen, waar die oorkonden het best verstaan konden worden, het meeste belangstelling inboezemen en den nuttigsten invloed hebben op de beoefening der bijzondere en plaatselijke geschiedenis."¹⁴⁰¹ De minister gaf inderdaad toestemming om de archiefbestanddelen die in verhouding tot de ruimte die zij innamen van minder belang werden geacht aan de provinciale archieven, de gemeentearchieven en andere rijksinstellingen, waar zij "meer nut konden stichten", in bruikleen te geven.¹⁴⁰² Onder de overgedragen archiefbestanddelen bevonden zich vele resoluties van de Staten-Generaal: delen met gedrukte resoluties, registers van geschreven ordinarij resoluties en registers van geschreven secrete resoluties.¹⁴⁰³

Maar het ruimtegebrek in het gebouw aan het Plein werd niet minder. In 1866 klaagde de opvolger van Bakhuizen, L.Ph.C. van den Bergh, bij de minister over de "geweldige massa papieren, die voor de geschiedenis als officiële bron waarde heeft, maar hier een dood kapitaal is" en de plaatsing in het Rijksarchief in de weg stond van stukken die daar nuttiger waren. In 1868 schreef hij de minister nogmaals over een geweldige massa in pakken gebonden papieren die nimmer ingezien waren en die (...) "noch uit een historisch, noch uit een administratief oogpunt, enige waarde leken te bezitten." Zij lagen ongebruikt op de zolders van het Rijksarchief en brachten, "door hun gestage toeneming nadeel aan het gebouw en bevorderden op verschillende plaatsen het scheuren van de muren."¹⁴⁰⁴ Van den Bergh kreeg zijn zin. In 1868 mocht hij een advertentie plaatsen in de Staatscourant om van "onderscheidene onvolledige exemplaren van de notulen der Staten-Generaal en der Staten van Holland, zoo geschrevene als gedrukte" af te komen. Zijn aanbod aan gegadigden om de gedrukte resoluties in eigendom en het overige in bruikleen af te staan, had tot gevolg, dat "de bestuurders van verscheidene archieven en bibliotheken zich tot het bekomen der bedoelde boekwerken" aanmeldden. Aan deze aanvragen, die alleen de gedrukte staatsstukken betroffen, werd voor zover mogelijk voldaan.¹⁴⁰⁵ Geschreven registers van ordinarij resoluties werden bovendien overgebracht naar het provinciaal archief in Utrecht (1869).¹⁴⁰⁶

¹⁴⁰⁰ Bijv. de jaargangen 1620 en 1623 in CTK inv. nrs. 41 en 45.

¹⁴⁰¹ Bakhuizen aan de min. van BiZa, 04/11/1859, NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 23, U 4 nov. No's 159a-c. en 04/03/1862, ibid. inv. nr. 29, U 4 mrt. No 28. Ketelaar stelt vast, dat deponering van rijksarchivalia in de provincies ook een middel was om de eenheid in het archiefwezen te versterken: Ketelaar, 'De nationale archiefpolitiek van Bakhuizen van den Brink', 195-196. Verg. Fruin. *Gestie*, 129.

¹⁴⁰² Verslag van Van den Bergh aan de min. van BiZa 1866, *VROA* 1865-1877, (Den Haag, 1914) 27.

¹⁴⁰³ Onder de dubbelen bevonden zich betrekkelijk weinig registers van secrete resoluties. Van de secrete resoluties was volgens Bakhuizen geen volledig overcompleet exemplaar voorhanden op het Rijksarchief, "dat over het geheel van losse dubbelden dier registers slecht voorzien is." Bakhuizen aan Van Visvliet 22/10/1859, NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 23, U 22 okt. 1859 No 152.

¹⁴⁰⁴ Rijksarchivaris Van den Bergh aan de Minister van Binnenlandse Zaken 20/11/1868. NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 37, U 20 nov. No 181.

¹⁴⁰⁵ Rijksarchivaris Van den Bergh aan de minister van Binnenlandse Zaken 05/12/1866, NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 33, U 5 dec. No 169 (met een specificatie van de staatsstukken die voor verspreiding in aanmerking kwamen) en 20/11/1868, NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 37, U 20 nov. No 181; Verslagen 1867, 1868 en 1869 in *Verslagen omtrent 's-Rijks Oude Archieven (VROA)* 1865-1877, 38, 47-49 en 55; Kennisgeving van de Archivaris van het Rijk van 22/12/1868, Bijvoegsel tot de Nederlandse Staats-courant van Woensdag 23/12/1868, no 304 en Staatscourant van 30/12/1868.

¹⁴⁰⁶ Vermeulen aan Van den Bergh, NA, ARA, 2.14.03, inv. nr. 38 I 09/02/1869 Nr. 42; Van den Bergh aan Vermeulen ibid. inv. nr. 39 U 17/02/1869 Nr. 21: 'Van 1633, 1644, 1661 en 1662 ontvangt gij de geheele jaargang, omdat de u ontbrekende fragmenten daar moeyelijk konden worden uitgenomen. Ik verzoek u echter de nu dubbel bij u aanwezige vrachtvrij aan het Rijksarchief te willen doen toekomen, ten einde daar mede casu quo een ander te kunnen gerieven. Van de nog ontbrekende bezit het archief geen dubbelen.' Vermeulen aan Van den Bergh 26/02/1869 in Arch. RAU inv. nr. 9 en 124.

Zo werd het Rijksarchief in Den Haag het landelijke distributiecentrum van dubbelen, onder meer van kopieregisters van resoluties van de Staten-Generaal, die gebruikt werden om hiaten op te vullen in series die zich elders bevinden in ruil voor registers die elders overcomplete waren. Kopieregisters kregen zo landelijke verspreiding en vermenging. De eerste instellingen die voor zo'n bruikleengeving in aanmerking kwamen waren de archieven en bibliotheken die de oude archieven van de Staten en de steden beheerden. In die archieven bevonden zich ook series resoluties van de Staten-Generaal, maar die waren zelden compleet. De 'dubbelen' van het Rijksarchief werden in de eerste plaats gebruikt ter completering van deze series, in ruil voor overcomplete exemplaren van de begunstigde. Die zouden waar mogelijk weer gebruikt worden om hiaten in series elders in den lande op te vullen. In deze grootschalige uitruiloperatie had het Rijksarchief zelfs complete stellen in bruikleen gegeven, in de jaren '50 en '60 van de negentiende, maar ook nog in de jaren '30 en '60 van de twintigste eeuw.

5.3 Van Riemsdijk: uitgangspunten voor de inventarisatie van het archief

In 1879 werd jhr. Th.H.F. van Riemsdijk adjunct-rijksarchivaris des rijks. Hij zou in 1887 algemeen rijksarchivaris worden en dat blijven tot zijn vertrek in 1911. Aan het Rijksarchief in Den Haag zou hij al die jaren de verantwoordelijkheid dragen voor de ontsluiting van de oude archieven van de centrale overheid en Holland. Hij behoort met zijn tijdgenoot S. Muller Fz. tot de belangrijkste Nederlandse archieftheoretici. In de archieftheoretische debatten in de bijeenkomsten van Rijksarchivarissen in de jaren negentig van de negentiende eeuw was hij tegenover Muller en de andere rijksarchivarissen meermalen in de minderheid¹⁴⁰⁷, maar zijn opvattingen zijn in de huidige ordening van het archief van de Staten-Generaal zichtbaar gebleven.¹⁴⁰⁸

Van Riemsdijk hanteerde min of meer hetzelfde archiefbegrip als Muller, maar anders dan Muller, die het bestuur of zijn ambtenaren als archiefvormer aanmerkte (een opvatting die in par. 1 van de *Handleiding*¹⁴⁰⁹ werd gecanoniseerd), beschouwde hij de bestuurde gemeenschap als archiefvormer. Het archief van de Staten-Generaal was niet in de eerste plaats het archief van de vergadering van gecommitteerden van de provincies ter generaliteit, maar een van de archieven van de generaliteit. Die opvatting had voor de ontsluiting de consequentie, dat het archief van de Staten-Generaal alleen kon worden geïnventariseerd in nauwe samenhang met de archieven van de andere generaliteitsorganen. Eerst moesten alle generaliteitsarchieven inclusief de afgedwaalde stukken zijn beschreven, voordat tot de definitieve inventarisatie van het archief van de Staten-Generaal kon worden overgegaan.

Van Riemsdijk huldigde het beginsel, dat de ordening van een archief in overeenstemming moet zijn met de inrichting van het bestuur dat het archief heeft gevormd. Dit beginsel formuleerde hij al in zijn eerste verslag als rijksarchivaris van Gelderland in 1877. Voorschriften die de ordening van een archief in de eerste plaats wilden laten bepalen door de historische belangrijkheid van de stukken, zo betoogde hij daar, waren "strijdig met de beginsels van eene goede regeling. Immers, in het archief bestond een verband en een zekere orde, die gegrond waren op de vroegere inrichting van het bestuur, en men had met het behoud van dat verband nu slechts aan de stukken eene betere en meer stelselmatige orde behoeven te geven."¹⁴¹⁰

Van der Gouw heeft erop gewezen, dat Van Riemsdijk onder de vroegere inrichting van het bestuur, waarmee de ordening van het archief in overeenstemming moest zijn, meer verstaat dan wat de *Handleiding* daaronder begrijpt. "Hij verstaat er ook onder de administratie in strikte zin en de wijze van zaken afdoen op stukken, dus de procedure, alsmede de inrichting van de registratuur."¹⁴¹¹

Voor de archieven van de Staten-Generaal hadden de denkbeelden van Van Riemsdijk onder meer als consequentie, dat de bestanddelen van het archief die waren geplaatst bij de archiefbestanddelen die op hetzelfde beleidsterrein betrekking hadden, met het zogenaamde Hoofdarchief moesten worden herenigd en dat het aldus in zijn oude omvang herstelde archief vervolgens pas na een grondige analyse van de werkzaamheden van de griffie van de Staten-Generaal geordend kon worden.

In zijn boek over de griffie van de Staten-Generaal voerde Van Riemsdijk die analyse zelf uit. Hij onderzocht de oorspronkelijke inrichting van het archief en naar de manier waarop het zou moeten worden geïnventariseerd. De inrichting van het archief verhelderde hij "door haar in verband te beschouwen met

¹⁴⁰⁷ Bijvoorbeeld over het begrip 'archief': notulen van de vergadering van de rijksarchivarissen 16/10/1891 en 21/10/1891 in *VROA 1891*.

¹⁴⁰⁸ Over de archiefwetenschappelijke opvattingen van Van Riemsdijk zie ook Van der Gouw, 'Archiefwetenschap', [5-9], 184-190; Ketelaar, 'Archival theory and the Dutch Manual', in het bijzonder 56-60.

¹⁴⁰⁹ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*.

¹⁴¹⁰ *VROA 1865-1877* ('s-Gravenhage, 1914) 147-148.

¹⁴¹¹ Van der Gouw, 'Archiefwetenschap', 187

de ambtenaren, aan wier werkzaamheid de vorming van het archief te danken is.”¹⁴¹² Hoe het archief moet worden geïnventariseerd zette hij uiteen in het afsluitende hoofdstuk. Eerst moesten de liassen en bundels in hun vroegere toestand worden hersteld. Vervolgens moesten de series worden gevormd en alle registers en verzamelingen van losse stukken in behoorlijke volgorde worden geplaatst en genummerd. Als daarmee de ordening van het archief beëindigd was, dan moesten tenslotte de series en de overige registers, liassen en bundels onder hun nummers zo kort en duidelijk mogelijk in een inventaris worden vermeld. Een dergelijke inventaris zou een overzicht geven van de inrichting van het archief en aantonen uit welke registers, liassen en bundels het archief bestaat, door ze eenvoudig in de volgorde van hun plaatsing te vermelden en zonder de daarin voorkomende stukken afzonderlijk bekend te maken. Daarna zouden de belangrijkste stukken kunnen worden gepubliceerd.¹⁴¹³ Om de inventarisatie te bespoedigen voegde Van Riemsdijk bovendien nog een “Overzicht van de Hoofdbestanddeelen van het Archief van de Staten-Generaal” toe, waarin hij niet alleen de bestanddelen van het Hoofdarchief opnam, maar ook de stukken van de Loketkas, de Binnen- en buitenlandse verbalen, de stukken van de Secrete Kas en de traktaten en ratificaties van na 1700.¹⁴¹⁴

Een opvatting van Van Riemsdijk die direct de inventarisatie van het archief van de Staten-Generaal zou beïnvloeden, had betrekking op de plaatsing van de charters in de inventaris. Van Riemsdijk meende, dat die in een aparte afdeling van de inventaris moesten worden opgenomen. In de oorspronkelijke ordening van het archief waren de charters in verband met hun bijzondere aard en inhoud immers ook afzonderlijk geborgen geweest en die oude orde moest bij de inventarisatie worden gerespecteerd. Van Riemsdijk ging hiermee lijnrecht in tegen het systeem dat Muller voorstond en dat dus ook in de *Handleiding* werd voorgeschreven¹⁴¹⁵. In dat systeem moest niet de aard van het stuk, maar zijn inhoud zijn plaats in het archief bepalen en moesten de charters dus worden opgenomen in de systematiek van de inventaris.¹⁴¹⁶ Aan Van Riemsdijks eigenzinnigheid is het te danken dat de inventaris van het archief van de Staten-Generaal niet is ‘vermullerd’, maar uit twee hoofdbestanddelen bestaat, namelijk de series en de stukken van de Loketkas en de Secrete Kas.

5.4 De plannen van Van Riemsdijk uitgevoerd: Morren (1901) e.a.

Van Riemsdijk schreef *De Griffie* als voorbereiding op de inventarisatie van het archief van de Staten-Generaal. Maar met die inventarisatie kon niet worden aangevangen als niet eerst was vastgesteld waar de andere stukken die tot het archief behoorden zich bevonden. Voor de andere archieven gold hetzelfde. De verhuizing van het Rijksarchief van het veel te krappe archiefgebouw aan het Plein naar het nieuwe archiefgebouw aan het Bleijenburg, in 1882 gepland en in 1902 voltooid, was voor Van Riemsdijk een goede stimulans om een bestandsopname uit te laten voeren in alle zalen en kamers aan het Plein. Onder zijn leiding werden alle archieven en archiefbestanddelen in plaatsingslijsten of op losse fiches beschreven, zo mogelijk onder vermelding van hun herkomst. Op basis van die beschrijvingen zouden afgedwaalde stukken naar hun archief van herkomst worden teruggebracht, zou de thematische, departementsgewijze ordening van de archieven ongedaan worden gemaakt en zouden de archieven in hun oorspronkelijke staat kunnen worden gereconstrueerd.

Het ‘Overzicht van de Hoofdbestanddeelen van het Archief van de Staten-Generaal’ dat Van Riemsdijk in *De Griffie* had opgenomen, werd in 1901 door Th. Morren uitgewerkt in een manuscriptinventaris. Hij volgde daarin het overzicht van Van Riemsdijk nauwkeurig. Zijn inventaris in handschrift omvatte het zogenaamde Hoofdarchief, bestaande uit de belangrijkste series resoluties, de depêche- en brievenboeken, de ordonnantieboeken, instructieboeken, commissieboeken en aktenboeken, de gedrukte plakaten en publicaties, de series registers van ingekomen brieven, de gedrukte nouvelles en de series liassen. Losse stukken die naar het archief moesten worden teruggebracht en die later werden gevonden, werden opgenomen in een collectie ‘Staten-Generaal Supplement.’

Buiten de inventaris liet Morren bestanden die in de loop van de tijd van het archief van de Staten-Generaal waren afgezonderd en als afzonderlijke archiefblokken werden beheerd: de binnen- en buitenlandse verbalen, de Loketkas, de Secrete Kas en de traktaten en ratificaties van na 1700. Hereniging van die bestanddelen met het archief moest wachten tot de beschrijving was voltooid van de archieven en

¹⁴¹² Van Riemsdijk, *Griffie*, Voorrede.

¹⁴¹³ Van Riemsdijk is ook de geestelijke vader van de publicatie van de resoluties van de Staten-Generaal in de RGP-serie, waarover de Adviescommissie in 1904 adviseerde. Zie hfdst. 5 par. 2.14.

¹⁴¹⁴ Van Riemsdijk, ‘Overzicht’, 1885.

¹⁴¹⁵ Namelijk in par. 58.

¹⁴¹⁶ Goelema, ‘Nieuwlichterij of codificatie,’ 65-71.

collecties waarnaar ze destijds waren overgebracht; dan kon een definitieve inventaris van de Staten-Generaal worden bewerkt en gepubliceerd.

Ook buiten beschouwing liet hij de verschillende collecties afgedwaalde stukken. De meeste daarvan werden eerst afzonderlijk beschreven. Al kort na het begin van de algehele bestandsopname werden alle stukken beschreven die grotendeels buiten hun oorspronkelijke verband door het hele gebouw heen in kasten, kisten en bureauladen waren verspreid, inclusief de restanten van de dubbelen die na de uitruiloperaties van Bakhuizenen Van den Bergh waren achtergebleven.¹⁴¹⁷ De losse stukken kregen een plaats in de zogenaamde *Verspreide Collecties* (1902); de delen en portefeuilles werden door de klerk Jansen op drie naar hem genoemde lijsten beschreven. Door samenvoeging en doornummering van die lijsten werd kort daarna de collectie 'Staten-Generaal Dubbelen' geformeerd, die uiteindelijk zo'n 1200 nummers telde. Daarvan verwezen er maar liefst 1000 naar resoluties van de Staten-Generaal: portefeuilles eerste minuten, registers van secrete resoluties en jaargangen uit de serie 'dubbelen', voor provincies en steden vervaardigde afschriften van registers en banden met afschriften en een groot aantal jaargangen gedrukte ordinair resoluties. De overige 200 nummers verwezen naar *depêcheboeken*, geschreven en gedrukte *nouvelles*, binnenlandse en buitenlandse verbalen, registers van traktaten, een *ordonnantieboek*, inventarissen en catalogi, een register van gedeputeerden en stukken over de generaliteitsfinanciën.¹⁴¹⁸

Ook de Legatiearchieven kregen een nieuwe (fiches)inventaris, die in de jaren 1897-1901 door achtereenvolgens J.H. Hingman en A. Teltling werd bewerkt. Zij probeerden van elk stuk de herkomst vast te stellen om later de reconstructie van de oorspronkelijke archieven mogelijk te maken en identificeerden daarbij ook vele stukken die uit het archief van de Staten-Generaal afkomstig waren, waaronder alle buitenlandse verbalen die uit dat archief naar de Collectie Buitenlandse Zaken waren overgebracht.¹⁴¹⁹ De kunstmatige ordening naar standplaats lieten ze voorlopig intact. Niet lang daarna werd deze fichesinventaris aangevuld met het 'Legatiearchief Vervolg' en het 'Legatiearchief Vervolg Supplement', wat een idee geeft van de schaal waarop in het Rijksarchief bij de ordening van de archieven naar beleidsterreinen archiefvermenging had plaatsgevonden.

In het depot plaatste men achter het archief van de Staten-Generaal de Collectie Nieuwenhuisen, negen pakken retroacta van de Staten-Generaal, vier pakken kwitanties van de klerken ter griffie, een verzameling gedrukte stukken, liasetiketten enz. en een verzameling stukken die de collectie Fagel werd genoemd en die bestond uit stukken van Fagel die in 1795 waren geconfisqueerd en die in 1797 bij de archieven van de Staten van Holland waren achtergebleven.¹⁴²⁰ In 1931 werden al deze collecties beschreven als de Collectie Staten-Generaal Vervolg.

De restcollecties werden geleidelijk opgeheven. Tussen 1914 en 1920 depouilleerde J.K. Bondam de *Verspreide Collecties*. Bijlsma stelde in de jaren twintig en dertig van een deel van de bestanddelen van de Collectie Staten-Generaal Dubbelen de herkomst vast, bracht geïdentificeerde archiefbestanddelen over naar het archief waar ze vandaan kwamen of voegde beschrijvingen van deze stukken in de inventarissen van deze archieven in. Het was dweilen met de kraan nog een beetje open: terwijl de restcollecties werden opgeheven kwamen er nog overtollig geworden resolutieregisters binnen uit Utrecht (1914) en Zeeland (1920) en werden ze uitgedeeld aan Gelderland (1933). Japikse nam de collectie Fagel in 1964 op in het familiearchief Fagel.

5.5 De inventaris van de collectie Aitzema (1916)

Een van de projecten die werden uitgevoerd om de archieven van de generaliteit en Holland en dus ook de archieven van de Staten-Generaal te reconstrueren, was de inventarisatie van de papieren van Lieuwe van Aitzema. De inventaris werd in 1916, vijf jaar na het vertrek van Van Riemsdijk als algemeen rijksarchivaris, door L.W.A.M. Lasonder voltooid. De papieren maakten sinds 1671 van het archief van de Staten-Generaal deel uit. Aitzema, resident van de Hanzesteden in Den Haag, geschiedschrijver en nieuwsagent, had gedurende zijn leven geheime informatie die hem door klerken van de griffie werd geleverd doorgespeeld naar Engeland. Na zijn dood nam het Hof van Holland de klerken gevangen en de

¹⁴¹⁷ In 1894, toen de 'dubbelen' van de geschreven resolutieregisters zo goed als allemaal waren uitgedeeld, organiseerde Van Riemsdijk nog een grootscheepse uitruil van de gedrukte resoluties die in de verschillende rijksarchieven werden bewaard, om de veelal gebrekkige series zo veel mogelijk te completeren: *VROA*, 1894, 6-7.

¹⁴¹⁸ In 1982 reconstrueerde ik de geïntegreerde lijst op basis van de fichesinventaris die werd vervaardigd in de jaren zestig van de twintigste eeuw (verzameling oude inventarissen van de voormalige Eerste Afdeling van het Algemeen Rijksarchief).

¹⁴¹⁹ Thomassen, 'Diplomatenarchieven.'

¹⁴²⁰ Zie hierna par. 7.

papieren van Aitzema in beslag. In 1671 vorderden de Staten-Generaal de papieren op, omdat ze zouden *specteren* tot hun griffie. Dat was maar in zeer beperkte mate het geval. Het ging in werkelijkheid om de persoonlijke dagboeken, brieven en verballen van Aitzema uit de periode 1621-1661, een collectie verballen, journalen, registers, kohieren en bundels van ordinaris en secrete resoluties, traktaten, instructies, brieven, buitenlandse verballen en andere staatsstukken uit de periode 1584-1666, voornamelijk uit het archief van de Staten-Generaal, soms in originali, maar meestal voor of door Aitzema gekopieerd, en declaraties en andere stukken uit de periode 1627-1636 die afkomstig waren van van Foppe van Aitzema, een oom van Lieuwe. Agent Cornelis De Heijde plaatste de verballen in of kort na 1671 bij de verballen van de Staten-Generaal en de meeste andere stukken in de Loketkas op de plank achter de letter A.

Lasonder merkte over deze stukken op: “Men moet aannemen, dat gedurende een eeuw, of wellicht nog langer, al deze papieren, ‘op de plancke achter de letter A’ zijn blijven berusten. In den loop van de 18^e eeuw moet er echter een verandering in de opberging van het archief der Staten-Generaal, en bepaaldelijk van de tot de Loketkas behorende stukken hebben plaats gehad. Waren deze stukken oorspronkelijk, gelijk de inventaris van het archief der Staten-Generaal van 1677 in bijzonderheden kan uitwijzen, verdeeld over verschillende vertrekken van de griffie der Staten-Generaal, later is men alle stukken in twee loketkassen – tevens komt dan voor het eerst de term ‘loketkas’ voor, waarnaar dit gedeelte van het archief der Staten-Generaal sedert steeds genoemd is – gaan opbergen. (...) Het laat zich echter zeer goed denken, dat groote verzamelingen, als de papieren van Aitzema er een vormden, bij deze wijze van opberging in het gedrang moesten komen. Zoo werd de in de Loketkas ‘Loopende’ 428 beschreven verzameling Aitzema – gelukkig op den inventaris van die verzameling na, die nu alleen als ‘Loopende’ 428 bewaard bleef – naar den zolder verbannen.”¹⁴²¹ Daar bevonden ze zich nog voor de verhuizing van het Rijksarchief naar het Plein.

Geheel conform het grote plan van Van Riemsdijk beschreef Lasonder de stukken als een afzonderlijke collectie, maar liet hij de stukken in afwachting van de definitieve inventarisatie van het archief van de Staten-Generaal wel op hun plaats. “Bij de definitieve regeling van het archief der Staten-Generaal zal de Loketkas, wat de plaatsing der stukken betreft, in zijn geheel worden gelaten. Een groot aantal tot de verzameling Aitzema behorende stukken zijn dus, hoewel in achterstaanden inventaris op papier beschreven ter plaatse, waar ze volgens herkomst en aard behooren, wat betreft hun plaatsing in de Loketkas ‘Loopende’ gelaten.” Hetzelfde gold voor “de stukken die elders in de Loketkas van de Staten-Generaal zijn opgenomen, en die blijkens de erop geplaatste nummers tot de collectie Aitzema moeten worden gerekend.”¹⁴²²

5.6 Het archief van de Staten-Generaal van vóór 1589 en de inventarissen van Bijlsma (1923, 1926)

Bijlsma zette het werk van Van Riemsdijk en Morren aan de archieven van de Staten-Generaal voort. Hij stelde in de jaren twintig een diepgaand onderzoek in naar het archief van de Staten-Generaal, de Raad van State en andere Generaliteitsorganen uit de periode vóór 1589. In de Loketkas van de Staten-Generaal trof hij bundels aan die bij nader onderzoek de ambtelijke papieren bleken te bevatten van enkele generaliteitsdienaren die in de periode 1576-1588 achtereenvolgens of gelijktijdig verschillende regeringsorganen bedienden: Jan van Langen, secretaris van de Hoogduitse depêches van de Staten-Generaal en secretaris van de Raad van State, Asseliers, Jan van, audiencier van de Raad van State en de Staten-Generaal en eerste staatssecretaris, en Joseph Saroels, griffier van de opeenvolgende Kamers der Beden en eveneens bij de Raad van State in dienst. De gelijktijdige bediening van deze ambten leidde ertoe, dat stukken van de Staten-Generaal en de Raad van State soms in hetzelfde register werden opgetekend.¹⁴²³ De stukken waren in de tweede helft van de zeventiende eeuw, net als de stukken van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel van vóór 1576, door agent De Heijde in de liassen en de Loketkas ingevoegd.

Nadat hij in 1923 zijn inventaris had gepubliceerd van de stukken in de Loketkas die afkomstig waren van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel, publiceerde hij in 1926 zijn inventaris van de zogenaamde ‘Regeringsarchieven.’ Hierin beschreef hij de stukken uit de periode 1576-1588 die hij had aangetroffen in de liassen en de Loketkas van de Staten-Generaal, in combinatie met enkele stukken uit die periode in het

¹⁴²¹ Lasonder, ‘Papieren afkomstig van Leo van Aitzema’, 5. Zie ook de inventaris Nieuwenhuisen.

¹⁴²² Lasonder, ‘Papieren afkomstig van Leo van Aitzema’, 7.

¹⁴²³ Arch. SG resp. inv. nrs. 11112 en 11113 (=arch.RA. inv. nrs. 225 en 242), Bijlsma, *Regeringsarchieven*, 25.

archieff van de Raad van State en de Aanwinstencollectie van het Rijksarchieff. ¹⁴²⁴ Het voorschrift van de *Handleiding* volgend probeerde hij in de organisatie van het archieff de inrichting van het bestuur dat de archieven gevormd heeft tot uitdrukking te brengen: hij rangschikte de stukken die uit de periode 1576-1588 dateren onder maar liefst elf verschillende regeringsorganen die in de betrokken periode actief waren geweest. ¹⁴²⁵ Die ordening is bepaald discutabel. Het persoonsgebonden karakter van de stukken is een wezenlijk kenmerk van de nog vloeiende staatkundige organisatie in de betrokken periode, waarin de bestuurlijke processen in hoge mate werden bepaald niet door formele organen, maar door de ambtenaren waar die organen uit bestonden. Wij zouden de stukken nu als ambtelijke archieffjes van de betrokken functionarissen beschrijven, maar dat was in 1926, toen archieff nog strikt werd gedefinieerd als de stukken die ambtshalve waren opgemaakt en ontvangen door een bestuur of zijn ambtenaren en persoonlijke archieven nog niet als archieven werden aangemerkt, nog geen voor de hand liggende oplossing. Bijlsma richtte met zijn ordening echter geen schade aan. In zijn inleidingen maakte hij duidelijk dat de meeste stukken in feite door een paar generaliteitsambtenaren in verschillende ambtelijke hoedanigheden waren verzameld en als ambtsarchieven bij de Staten-Generaal waren gedeponereerd. Hij liet de stukken in de Loketkas en de liassen van de Staten-Generaal, waar hij ze had aangetroffen. ¹⁴²⁶

De inventaris van de Regeringsarchieven is een van de hoogtepunten in de Nederlandse archivalieff en een schoolvoorbeeld van vakbekwaam, nauwkeurig, goed verantwoord archivalieff en diplomatieff onderzoek. De algemene inleiding en de inleidingen bij de afzonderlijke archieffjes nemen beduidend meer ruimte in dan de beschrijvingen van de archieffstukken. En dat is terecht: de archieffvorming in deze periode is zo complex, dat de stukken zelf zonder uitvoerige toelichting niet goed te interpreteren zijn en de stukken (waaronder bijvoorbeeld het Plakkaat van Verlatinge) zo belangrijk, dat de interpretatie optimaal moet worden ondersteund. Even voorbeeldig is het onderzoek dat Bijlsma verrichtte naar de samenstelling van de series resoluties. Op grond daarvan stelde hij vast, dat de oorspronkelijke registers van ordinariis resoluties en de ermee corresponderende serie netregisters er over de periode 1576-1588 heel anders hadden uitgezien. Ze bleken pas in de jaren zestig van de zeventiende eeuw door de archivalieff van de Staten-Generaal, agent Cornelis de Heijde, tot jaargangen te zijn herschikt in verband met hun indicering.

5.7 De inventarissen Japikse van de Legatiearchieven en het familiearchieff Fagel 1950-1960 (-1964)

In 1922 werd het archieff van de familie Fagel aan het Rijksarchieff in Den Haag in bewaring gegeven. In 1795 had het zich nog bevonden in het woonhuis van de Fagels aan het Noordeinde in Den Haag, waar het door het nieuwe bewind in beslag werd genomen. In 1797 had de familie het archieff op vier kisten na teruggekregen. Het grootste deel van het archieff bleef tot 1922 in het bezit van de familie. Halverwege de negentiende eeuw werd het overgebracht vanuit Den Haag naar huize 'Avegoor' in Ellecom. Slechts een enkele keer werd het geraadpleegd, zoals in 1913 door H.T. Colenbrander, die het beschreef als "de vermoedelijk kostbaarste verzameling geschiedkundig materiaal, die in Nederland (buiten het Koninklijk Huisarchieff) in particulier bezit voorkomt, waarin het mij gegeven was een oog te slaan." ¹⁴²⁷ N. Japikse (de vader van de archivalieff) raadpleegde het archieff in 1920 en maakte er bij die gelegenheid een beschrijving van. ¹⁴²⁸ Op zijn aandringen gaf de laatste Fagel, Jacob John baron Fagel, het familiearchieff, waar het griffiersarchieff ongeveer de helft van uitmaakte, in 1922 aan het Algemeen Rijksarchieff in bewaring. In 1930, twee jaar na het overlijden van Fagel, kocht het rijk het archieff aan.

Het archieff was bij overdracht aan het Algemeen Rijksarchieff verre van volledig meer. De meeste stukken uit de periode 1795-1813 ontbraken: de historicus en letterkundige W.G.C. Byvanck had ze destijds in een grote koffer meegenomen en nooit teruggebracht. Toen baron Fagel in verband met de overdracht de stukken van de zolder naar de kamer had overgebracht, had hij heel wat stukken opgeruimd die in zo'n slechte staat verkeerden dat ze helemaal uiteen vielen. De brieven van Willem III, waaronder diens brieven

¹⁴²⁴ Onder die aanwinsten bevonden zich een aanzienlijk aantal stukken van Daniel Burchgrave, secretaris van de Raad van State onder Leicester, die hebben behoord tot de particuliere verzameling van J. Van Dam van Noordeloos en in verschillende jaren door het Algemeen Rijksarchieff werden verworven.

¹⁴²⁵ Bijlsma, *Regeringsarchieven*.

¹⁴²⁶ Hij voorzag de archieffbeschrijvingen in zijn inventarissen ook niet van nieuwe inventarisnummers, maar van verwijzingen naar de nummers in de inventaris Morren van het zogenaamde hoofdarchieff van de Staten-Generaal van 1902 en naar de nummers van de Loketkas, die het toen nog met zijn zeventiende-eeuwse inventaris mocht doen.

¹⁴²⁷ NA, Fagel, familie, 1.10.29, Inleiding Japikse, XXXIV.

¹⁴²⁸ Deze bevindt zich in KB hss. 135A41.

aan Gaspar Fagel en Hendrik Fagel de Oudste, die in de negentiende eeuw op aandringen van Krämer aan het Koninklijk Huisarchief waren overgedragen, had hij ook buiten de overdracht gelaten.¹⁴²⁹

Acht archivariissen hadden op het archief hun tanden stuk gebeten, voordat het in het begin van de jaren vijftig aan de zorgen van N.M. Japikse werd toevertrouwd.¹⁴³⁰ N.M. Japikse was zoon van de historicus N. Japikse, die de eerste delen van de resoluties van de Staten-Generaal had uitgegeven en daarna tot zijn dood in 1944 directeur van het Koninklijk Huisarchief was geweest. De zoon was na een jaar waarnemend directeur van het Koninklijk Huisarchief te zijn geweest in 1945 op het Algemeen Rijksarchief komen werken.¹⁴³¹ Hij begon daar enthousiast aan de inventarisatie van het archief dat in 1920 nog door zijn vader was onderzocht, maar moest het werk in 1953 onderbreken, toen hij voorrang moest geven aan de inventarisatie van de Legatiearchieven.¹⁴³²

Japikse schoof de fichesinventariissen van de Legatiearchieven, de Legatiearchieven Vervolg, de Legatiearchieven Vervolg Supplement en de VROA-inventariissen van gezantschaps- en consulaatsarchieven in elkaar en maakte er één geïntegreerde inventaris van. Hij liet de heterogene samenstelling en de anachronistische ordening per standplaats intact. Zo nam hij alle verballen op die in de legatiearchieven waren ondergebracht, ongeacht of ze uit een gezantenarchief kwamen of uit de archieven van de Staten-Generaal, de Staten van Holland of een familiearchief. In 1963 echter, toen hij het archief van de Staten-Generaal inventariseerde, bracht hij alle buitenlandse verballen ongeacht hun herkomst over naar het archief van de Staten-Generaal. Het doornummeren van de beschrijvingen van de Legatiearchieven was pas tot de helft gevorderd, toen Japikse in 1957 zijn werk aan het Fagel-archief moest voortzetten.¹⁴³³

Japikse inventariseerde het Fagel-archief met grote voortvarendheid.¹⁴³⁴ In 1960 voltooide hij de beschrijving en de ordening van de stukken. Daarna incorporeerde hij nog stukken die werden geschonken door de familie en de stukken die als de Collectie Fagel in de Collectie Staten-Generaal Vervolg waren opgenomen.¹⁴³⁵ In de inventaris kan men deze stukken herkennen aan de a-, b- en c-nummers. Hij reconstrueerde de oorspronkelijke structuur van het archief op basis van opschriften die de Fagels en vooral Hendrik Fagel de Oude zelf op de stukken hadden aangebracht. Die opschriften zijn dus goed, maar ze dekken in veel gevallen niet de inhoud van de bundels, wat de raadpleging van het archief tot een spannend avontuur kan maken.

Japikse constateerde, dat de helft van het archief bestond uit de stukken die Hendrik Fagel de Oude bijeen had gebracht ter ondersteuning van zijn werk als griffier en dat hij daarbij soortgelijke stukken van zijn voorouders die ook griffier waren geweest in zijn eigen verzameling had geïncorporeerd. Hij noemde deze verzameling 'het griffiersarchief.'

De andere collecties van de familie Fagel die zich buiten het familiearchief verspreid in het Algemeen Rijksarchief bevonden, zijn door mij in de jaren 1982-1987 geïncorporeerd als het archief 'Fagel Supplement.'

Het griffiersarchief en het archief 'Fagel Supplement' zijn zeer interessant qua samenstelling, waarover hieronder in par. 7 meer zal worden meegedeeld.

5.8 De inventaris van het archief van de Staten-Generaal van Van der Poest Clement en Japikse: 1963-1964

De inventarisatie van de archieven van de Staten-Generaal lag onder meer door gebrek aan personeel en de wereldoorlog jarenlang stil en werd pas in de jaren zestig hervat.

De geschreven inventaris van Morren en de gedrukte van Bijlsma waren voorlopige inventariissen. Een definitieve toegang op het archief van de Staten-Generaal kon immers pas worden gemaakt als de buitenlandse verballen, de scheepsjournalen, de liassen Admiraliteiten, de Staten van Oorlog, de eerste minuten van ordinariis resoluties en de afgedwaalde bestanddelen in de verschillende restcollecties met het Hoofdarchief zouden zijn herenigd. Ook de Loketkas en de Secrete Kas moesten weer worden ingevoegd, maar dan zouden de oorspronkelijke toegangen uit de zeventiende eeuw wel eerst door meer eigentijdse inventariissen moeten worden vervangen. Dat laatste was een taak die A. van der Poest Clement op zich

¹⁴²⁹ Dit alles vlg. Japikse in KB hss. 135A41.

¹⁴³⁰ NA, Fagel, familie, 1.10.29, Inleiding Japikse, XVI, XVII, XXXIII, XXXIV.

¹⁴³¹ Cerutti, *Noord-Hollands Archief*, 358. Cerutti

¹⁴³² *VROA*, 1953, 15.

¹⁴³³ Thomassen, 'Diplomatenarchieven', 95.

¹⁴³⁴ NA, Fagel, familie, 1.10.29, Inleiding Japikse, XXXIII-XXXIX.

¹⁴³⁵ Coll. SG Vervolg inv. nrs. 168-211.

nam. Vanaf begin 1954 hield hij zich met de ordening en beschrijving van de Loketkas bezig. Nadat dit deel van de inventaris in 1955 gereed gekomen was, maakte hij een begin met de ordening en beschrijving van de Secrete Kas. Ook deze inventaris was binnen een jaar gereed. In 1956 was Van der Poest Clement zover gevorderd, dat hij de definitieve tekst van de inventaris van de Staten-Generaal kon gaan schrijven. Maar doordat andere werkzaamheden hem teveel in beslag namen, ging “de verwachting dat de archieven van de Staten-Generaal voor 1 juli 1958 een persklare inventaris zouden bezitten met inleiding, concordantie en index niet in vervulling.” In 1962 moest de ordening en beschrijving van het archief vanwege de slechte gezondheid van Van der Poest Clement door N.M. Japikse worden overgenomen.¹⁴³⁶

Toen ging het ineens wonderlijk snel. Japikse voltooide nog in hetzelfde jaar de nieuwe opstelling van de series resoluties. De inventaris van de resoluties kwam als deel I van de 'Inventaris van het archief der Staten-Generaal' in februari 1963 in getypte vorm beschikbaar.¹⁴³⁷ In hetzelfde jaar nog volgde deel II (de liassen) en in 1964 deel III (verbalen). In de delen IV-VI werden de minuten van uitgaande brieven, de brieven- en depêcheboeken, de Loketkas, de Secrete Kas, de tractaten en ratificaties vanaf 1700 en nog wat kleinere bestanden beschreven. Zij kwamen respectievelijk in 1964, 1968 en 1969 gereed. In zijn inventaris van de Loketkas en de Secrete Kas nam Japikse wel de beschrijvingen van Van der Poest Clement over, maar niet de ordening. Hij voegde de beschrijvingen van de Loket- en de Secrete Kas samen met de bedoeling om later ook de stukken zelf in één bestand samen te voegen. Van integratie van de stukken is het gelukkig niet meer gekomen. De afzonderlijke inventarissen van de Loketkas en de Secrete Kas van Van der Poest Clement zijn als toegang nog steeds goed bruikbaar en beschikbaar.

Japikse had nu het plan van Van Riemsdijk uitgevoerd: het Hoofdarchief van de Staten-Generaal, de Loketkas, de Secrete Kas, de buitenlandse verbalen, de scheepsjournalen, de Staten van Oorlog en de stukken uit de Collectie Staten-Generaal Dubbelen die door Bijlsma als bestanddelen van het Staten-Generaal-archief waren aangemerkt, waren beschreven in één inventaris.

Japikse heeft het archief zoveel mogelijk beschreven in zijn fysieke samenhang, zoals in de klassieke archivaliek gebruikelijk is. Hij beschreef vooral series; het archief van de Staten-Generaal bestaat grotendeels uit een groot aantal veelal omvangrijke series resoluties (besluiten), ingekomen stukken en uitgaande stukken. Zijn inventaris laat zien uit welke series en subseries van besluiten, ingekomen stukken en uitgaande stukken het archief bestaat, welke redactionele en uiterlijke vorm ze hebben, over welke periode ze lopen, uit welke bestanddelen ze bestaan en in welke volgorde ze in het archiefdepot kunnen worden aangetroffen.

Verschillende series zijn met elkaar vermengd of juist gesplitst, de oorspronkelijke hiërarchische rangschikking van actoren (correspondenten) is op veel plaatsen zonder aanwijsbare reden door een alfabetische of chronologische ordening vervangen, beschrijvingen zijn soms onvolledig of onjuist. De meeste losse indices op resoluties zijn bij series geplaatst waar ze niet bij horen. Archiefbestanddelen zijn beschreven die niet in het archief thuis horen en archiefbestanddelen die naar andere archieven zijn afgedwaald zijn niet allemaal naar het archief teruggebracht.

Achter het archief van de Staten-Generaal heeft Japikse in 1964 of 1965 een aantal dozen met losse stukken, omslagen en pakken geplaatst, die hij wel heeft doorgenummerd, maar niet in zijn inventaris van de Staten-Generaal beschreven. Het waren de overblijfselen van de verzameling heterogene stukken die bij de voorlopige ordening van het archief van de Staten-Generaal terzijde waren gelegd en die in 1931 onder de naam 'Staten-Generaal Vervolg' was beschreven. Hieronder bevonden zich onder meer de negen pakken retroacta die van de Fagels afkomstig waren. Japikse voegde er allerlei stukken in die hij in het archief van de Staten-Generaal zelf niet kwijt kon, waaronder retroacta van de Staten-Generaal uit het archief van de Stadhoudelijke Secretarie.

Voor alle dubieuze interpretaties, fouten en slordigheden in de inventaris is Japikse niet als enige verantwoordelijk, maar hij laat zich in zijn inventaris van de archieven van de Staten-Generaal en in zijn inventarissen van de Legatiearchieven en het familiearchief Fagel vooral kennen als een man van weinig archivalische scrupules, die stukken kan beschrijven zonder ze in te zien.¹⁴³⁸

Het gereed komen van de inventaris van de archieven van de Staten-Generaal maakt de weg vrij voor de definitieve inventarisatie van archieven die voor de oorlog voorlopig waren geïnventariseerd, waaronder de collectie Aitzema, de Regeringsarchieven en de Legatiearchieven.

¹⁴³⁶ Van der Feijst, 'Van der Poest Clement', 10.

¹⁴³⁷ *VROA 1962*, 22; datering feb. 1963 in inventaris. Inventarissen Eerste Afdeling, 137 e.v.

¹⁴³⁸ Zie bijv. hfdst. 5 par. 5.2.2 over zijn ordening van de brievenboeken.

5.9 De collectie Aitzema verzelfstandigd

De stukken die het archief van Aitzema uitmaakten bevonden zich voornamelijk in de Loketkas en onder de buitenlandse verbalen; Lasonder had ze alleen op papier beschreven; zijn inventaris verwees naar Staten-Generaal-nummers. Japikse verwijderde ze uit het archief van de Staten-Generaal en maakte er een fysiek archief van. In exemplaren van de gedrukte inventaris van Lasonder werd met de hand een nieuwe nummering aangebracht. Van de in beslag genomen archiefbestanddelen bevinden er zich nog verscheidene in het archief van de Staten-Generaal. Zo bevindt zich in SGD 144 een ‘Verbaal betreffende Holland, Zeeland, Friesland en Overijssel 1661.’ Achterin heeft De Zwaan geschreven: ‘Afkomstig van Aitsma.’¹⁴³⁹

5.10 De inventaris Bijlsma - Van Marle van de Regeringsarchieven en de stukken van de Spaans-Nederlandse regering, 1976¹⁴⁴⁰

Bij de inventarisatie van het archief van de Staten-Generaal waren ook de stukken betrokken geweest die Bijlsma had beschreven in zijn inventarissen van de *Stukken afkomstig van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel* en van de *Regeringsarchieven*. Voor zover ze zich in de liassen bevonden waren ze mee omgenummerd, zodat de inventarissen van Bijlsma alleen met behulp van een concordantie nog als een toegang op deze stukken gebruikt konden worden.¹⁴⁴¹

Het bestaan van elkaar overlappende inventarissen met afwijkende nummeringen bevorderde de orde in het archief van de Staten-Generaal bepaald niet. Uiteindelijk bleek de chaos over de betrokken periode zo groot, “dat veel stukken, genoemd in de inventarissen van de Regeringsarchieven der geünieerde provinciën (1576-1588) en van het archief van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel, niet meer te vinden waren.”¹⁴⁴² In 1974 kreeg Christine van Marle, archivaris bij de Eerste Afdeling van het Algemeen Rijksarchief, de opdracht de bewerking van de inventaris Bijlsma van de zogenaamde Regeringsarchieven uit de periode 1534-1588 te herzien en de fysieke ordening van de stukken zoveel mogelijk met de ordening in die inventaris in overeenstemming te brengen. Alle losse stukken die Bijlsma in deze inventaris als afzonderlijke archiefjes had beschreven, maar die hij in het archief van de Staten-Generaal had laten zitten, werden door Van Marle gelicht en daadwerkelijk tot afzonderlijke collecties samengevoegd. De delen die Bijlsma ook als onderdelen van die collecties had beschreven liet ze echter op hun plaats in het archief van de Staten-Generaal en de Raad van State, omdat ze daarvan een onlosmakelijk onderdeel waren gaan vormen: een aantal registers uit de periode tot 1588 waren daarna zonder zichtbare cesuur voortgezet. In de inventaris die Van Marle in 1976 voltooide en die dus een bewerking was van de inventarissen van Bijlsma uit 1923 en 1926, had Van Marle de beschrijvingen van de desbetreffende delen gehandhaafd onder verwijzing naar hun werkelijke vindplaats in het archief van de Staten-Generaal. In de inventaris Bijlsma-Van Marle werden ook voor het overige waar mogelijk de beschrijvingen van Bijlsma gehandhaafd in de afdelingen waar Bijlsma ze in zijn inventaris had beschreven. Hij week wel op vele plaatsten van de inventaris Bijlsma af, doordat de beschrijvingen waren ingevoegd van de vele stukken uit de periode 1576-1588 die Bijlsma destijds niet op het spoor was gekomen, maar die Japikse bij zijn inventarisatie van het archief van de Staten-Generaal had aangetroffen en in de liassen van de Staten-Generaal had ingevoegd. Bovendien scheidde Van Marle de stukken van de Audience (1535-1547) uit de Loketkas van de stukken van en ordonnanties aan de Conseil Privé (1550-1558) uit de lias Lopende, die door Bijlsma als één collectie waren aangemerkt.

Van Marle nam in haar bewerking niet de inleidingen over die Bijlsma aan de inventarissen van de verschillende regeringsarchieven had toegevoegd en die volgens haar in de praktijk gebleken waren te uitgebreid en te onoverzichtelijk te zijn. Ze verving deze inleidingen door een chronologisch overzicht van oprichting, werkzaamheden en opheffing van het desbetreffende orgaan en verwees voor het overige naar de oorspronkelijke inventaris, waarover ze meedeelde dat deze “een schat aan informatie” bevatte.¹⁴⁴³ In 1976 is de inventaris van de Staten-Generaal voor de periode voor 1589 feitelijk door de inventaris van de Regeringsarchieven vervangen.

¹⁴³⁹ Lieuwe van Aitzema, resident van de Hanzesteden, historischrijver, nieuwsagent.?

¹⁴⁴⁰ Regeringsarchieven I, 1.01.01.01.

¹⁴⁴¹ Voor de verwijzingen in de RGP-uitgave van de resoluties van de Staten-Generaal over de betrokken periode gold en geldt hetzelfde.

¹⁴⁴² Bijlsma / Van Marle, *Regeringsarchieven*, I.

¹⁴⁴³ Bijlsma / Van Marle, *Regeringsarchieven*, I-II.

5.11 De inventarisatie van de archieven van de Staatse gezanten

De inventaris van de Legatiearchieven van Japikse was onvoltooid en in verschillende opzichten ook onvolmaakt gebleven. In 1967 kreeg O. Schutte de taak om een de inventaris van Japikse af te maken door een nieuwe inventaris te bewerken die gedetailleerder en completer zou zijn. Het eerste lukte: Schutte beschreef de stukken welhaast stuksgewijs, zodat hun onderlinge verband moeilijk meer zichtbaar was. Maar ook dit project kwam niet af. De inventaris kwam niet verder dan twee enorme fichesbakken. Het beleid werd nu gewijzigd. Niet een integrale inventaris was meer het doel, maar inventarissen van de afzonderlijke archieven. In 1970 lichtte G.W. van der Meiden uit het archief van de Staten-Generaal stukken die afkomstig waren van Jacob en Cornelis Hop en reconstrueerde met die stukken en met het verbaal dat ten onrechte in het archief van de Staten-Generaal opgenomen was geweest een collectie Pabst van Bingerden¹⁴⁴⁴, die in 1992 door J. Pennings werd opgenomen in het gereconstrueerde familiearchief Hop.¹⁴⁴⁵ Verscheidene gezantschapsarchieven die waren blijven liggen werden nu afzonderlijk geïnventariseerd: het legatiearchief Turkije (Van der Meiden, 1978), Portugal (Van Marle, 1977) en Zweden (Thomassen, 1981). Tussen 1981 en 1994 werden ook de andere gezanten- en gezantschapsarchieven geïnventariseerd (Pennings en Thomassen, 1997)

5.12 De Collectie Staten-Generaal Dubbelen

In de Collectie Staten-Generaal Dubbelen waren hiaten ontstaan. Vele stukken (en in het bijzonder die stukken waarvan Bijlsma de herkomst had vastgesteld) waren overgebracht naar de archieven van herkomst: de Generaliteitsrekenkamer, de Legatiearchieven en in 1963 het archief van de Staten-Generaal. Kort nadat Japikse het eerste deel van zijn inventaris van de Staten-Generaal in 1963 had voltooid, liet hij schrijver W.O. van Zoeren de collectie omnummeren en in een fichesinventaris beschrijven.¹⁴⁴⁶ Kort na haar voltooiing werd deze fichesinventaris aangevuld met de beschrijving van het stel registers van ordinarij resoluties dat op 1 juli 1963 door de Leidse Universiteitsbibliotheek aan het Algemeen Rijksarchief werd overgedragen. De bibliotheek had deze registers in 1869 van het Algemeen Rijksarchief in bruikleen ontvangen¹⁴⁴⁷ en gaf nu het hele stel weer terug, met uitzondering van registers over de eerste helft van 1596 en de eerste helft van 1675, die blijkbaar zoek waren geraakt.¹⁴⁴⁸ Nog in hetzelfde jaar werden 322 delen ordinarij en secrete resoluties overgebracht naar het Gemeentearchief van Nijmegen.

Wat in Den Haag bleef werd door Van Zoeren opnieuw in een fichesinventaris beschreven en weer van een doorlopende nummering voorzien. De 302 nummers werden rond 1970, toen het ruimtegebrek in de depots aan het Bleijenburg nijpend werd, met enkele overblijfselen van een andere restcollectie, de collectie Staten-Generaal Vervolg, en de resolutieregisters die Japikse uit het archief van de Staten-Generaal had verwijderd, overgebracht naar het hulpdepot in Schaarsbergen. In 1981, toen het Algemeen Rijksarchief zijn nieuwe gebouw aan de Prins Willem-Alexanderhof had betrokken, werden de bestanden naar Den Haag teruggebracht. De Collectie werd in 1983 door mij deels fysiek en deels alleen op papier gereconstrueerd en onder verwijzing naar de archieven van herkomst beschreven.

5.13 Inventarissen on line

Het Nationaal Archief stelde in 2006 en 2007 de meeste van zijn inventarissen on line beschikbaar, waaronder de inventarissen van het archief van de Staten-Generaal, de Regeringsarchieven en de stukken van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel, de archieven van de Nederlandse gezanten en consuls in het buitenland, het archief Fagel Supplement en het archief Aitzema. Dat de inventaris van het archief van de Staten-Generaal, die nooit in druk was verschenen, nu door iedereen zonder beperkingen kon worden geraadpleegd was een grote stap vooruit. Helaas leverde publicatie in deze vorm ook kwaliteitsverlies op. Het digitale archievenoverzicht van het Nationaal Archief kan geen hiërarchische relaties tussen archieven zichtbaar maken. Verzamelinventarissen zoals de inventaris van de Regeringsarchieven en de Archieven van de Nederlandse gezanten en consuls in het buitenland heeft men opgeknipt in deelinventarissen, waarbij men de algemene inleidingen achterwege heeft gelaten. Hiermee heeft men het verband tussen deze archiefjes onzichtbaar gemaakt en de gebruiker ook veel andere contextinformatie onthouden. Soms

¹⁴⁴⁴ Voorheen Aanw. Eerste Afd. 1844 A 15d.

¹⁴⁴⁵ Hop, 1.10.97. Bewerkt door M. Heijs en J. Pennings, Den Haag, 1992.

¹⁴⁴⁶ Reeds teruggebracht naar arch. Staten van Holland inv. nr. 1074; res. Grote vergadering 1651.

¹⁴⁴⁷ Aantekening Japikse op een lijst met in 1869 afgegeven resoluties van de Staten-Generaal.

¹⁴⁴⁸ Door Van Zoeren beschreven op fiches en toegevoegd aan zijn reeds bestaande fichesinventaris van de SGD onder de inv. nrs. 1101-1185.

vermeldt men bij de inventaris de naam van de bijbehorende auteur, soms kent men de namen van alle auteurs van de verzamelinventaris aan een afzonderlijke inventaris toe en soms laat men de auteursnaam in het geheel achterwege. Zo wordt Bijlsma niet meer vermeld als auteur van de inventaris van de Regeringsarchieven; zijn naam vinden we alleen in een verwijzing naar zijn inventaris van de Regeringsarchieven van 1926, nu eens onder ‘andere toegang’, dan weer onder ‘verwante archieven’ en weer een andere keer onder ‘aanwijzingen voor de gebruiker.’ Ook inleidingen bij de afzonderlijke archieven worden in een aantal gevallen weggelaten. Het is een algemeen verschijnsel: het publiceren van toegangen en archieven op het internet vindt gewoonlijk plaats zonder enige verantwoording over de keuzes die bij de ontsluiting zijn gemaakt.

6 De bibliotheek en de kaartencollectie van de Staten-Generaal (9629-9641; 12567)

De bibliotheek en de collectie kaarten van de Staten-Generaal hebben alleen met elkaar gemeen dat hun omvang zeer bescheiden was en dat er in het archief van de Staten-Generaal vrijwel niets meer van te bespeuren valt.

Haar Hoog Mogenden waren geen actieve verzamelaars van boeken. De exemplaren van de boeken die aan hen werden opgedragen werden volgens een lijst onder de gedeputeerden verdeeld, totdat Haar Hoog Mogenden in 1657 besloten geen *dedicatiën* van boeken meer aan te nemen.¹⁴⁴⁹ Maar zo nu en dan schaften ze een boek aan of kregen ze er een cadeau en ook die boeken moesten worden beheerd. In 1661 besloten haar Hoog Mogenden de kamerbewaarders verantwoordelijk te maken voor het beheer van hun boeken. De kamerbewaarders moesten de boeken in een gesloten kast opbergen, mochten ze alleen onder behoorlijk reçu aan een gedeputeerde meegeven en ze moesten ze na gebruik weer in de kast opbergen.¹⁴⁵⁰ Die maatregel had niet het gewenste effect. In 1678 werd het beheer opgedragen aan de nieuwe agent. Hij mocht geen boeken afgeven zonder reçu en dan alleen nog voor drie of vier dagen. Bovendien moest hij van de boeken in de boekenkast een pertinente catalogus maken en bijhouden.¹⁴⁵¹ In 1679 lieten Haar Hoog Mogenden in het kamertje naast de Trêveszaal een nieuwe boekenkast met deuren maken en daarin alle boeken plaatsen die tot dan toe in verschillende kamers en kantoren van de Staten-Generaal en de griffie werden aangetroffen.¹⁴⁵² De Staten-Generaal hadden zorg voor hun bibliotheek en lieten in 1671 zelfs een wapen maken om dat op de boeken te laten drukken.¹⁴⁵³ Maar in feite was het niet meer dan een boekenkast met boeken. In 1749 verklaarden Haar Hoog Mogenden toen hen werd gevraagd boeken uit te lenen, dat de staat [!] eigenlijk geen bibliotheek had, maar dat ze de gevraagde boeken zouden opsturen naar de bibliothecaris van de Universiteit van Leiden, die ook over hun boeken de directie had.¹⁴⁵⁴ Tourlet merkte in 1812 over deze *Petite bibliothèque* op: “Ne contient aucun ouvrage remarquable.”¹⁴⁵⁵ Niet lang nadien moet een deel van de boeken zijn overgebracht naar de Koninklijke Bibliotheek. Daar trof ik in 1985 bij toeval vier handschriften aan uit de bibliotheek van de Staten-Generaal. Een ervan is getiteld ‘Vranckrijk en Spaignes differenten over ’t recht van devolutie Anno 1667.’¹⁴⁵⁶ Op het plat staat geschreven: ‘Voor haer hoogh Mogenden tafel’ en op de rug is met UV-licht te lezen ‘N: 16’, het nummer waaronder het voorkomt op de catalogus van de bibliotheek van de Staten-Generaal. De andere handschriften zijn een recueil over de Hoefijzerse schuld uit 1671, ‘Tooneel des Oorlogs’ en ‘d’Ontroerde Leeuw.’¹⁴⁵⁷ Dertien boeken bleven blijkbaar achter, want maken nu nog deel uit van het archief van de Staten-Generaal.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁴⁹ Res. SG 13/09/1657.

¹⁴⁵⁰ Res. SG 20/07/1661.

¹⁴⁵¹ Res. SG 09/12/1678, aanstelling van Alexander Spronssen als agent. De catalogi in arch. SG inv. nrs. 12688-12693. Sindsdien werden in de inventaris van het archief de boeken alleen nog pro memorie vermeld.

¹⁴⁵² Res. SG 09/09/1679.

¹⁴⁵³ Res. SG 29/12/1663.

¹⁴⁵⁴ Res. SG 29/07/1749.

¹⁴⁵⁵ ‘Contenu et triage’, Tourlet, 1812. De boeken wogen samen 400 kg.

¹⁴⁵⁶ KB 78G80.

¹⁴⁵⁷ Resp. KB 10D2, KB 10D13 en KB 10D14.

¹⁴⁵⁸ Arch. SG inv. nrs. 9629-9641.

Voor de kaarten was in de Loketkas een afzonderlijke rubriek gereserveerd. De kaarten zelf lagen niet in een loket, maar op een van de planken boven de kast. De rubriek telde 32 nummers.¹⁴⁵⁹ De rubriek heeft in de huidige nummering van de Loketkas inv. nr. 12567 gekregen. Dit nummer is echter een loos nummer: de kaarten zijn in 1855 ondergebracht in een collectie waarin ook kaarten uit andere archieven zijn ondergebracht. In de inventaris van die collectie, die in 1871 werd voltooid, deelt de bewerker, J.H. Hingman, hierover het volgende mee: “Nadat in den zomer van het jaar 1855, de toenmalige rijksarchivaris Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink, met zijnen op het gebied der archieven schier alles omvattenden blik het groote nut had ingezien, om alle de in het rijksarchief aanwezige kaarten tot ééne verzameling bijeen te brengen, werd de grondslag gelegd der collectie, waarvan deze inventaris de beschrijving bevat. Het toen aanwezige betrekkelijk geringe aantal kaarten, was eensdeels afkomstig uit het archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, anderdeels uit dat van de voormalige provincie Holland, voor zoover dit niet nog onder het domeinbestuur berustte.”

Zo klein als de collecties boeken en kaarten van de Staten-Generaal waren, zo omvangrijk waren die van de griffiers Fagel en de Prins van Oranje, voor wie boeken en kaarten administratieve hulpmiddelen en verzamelobjecten waren. Ook de Raad van State en de Staten van Holland legden grote verzamelingen kaarten aan, omdat zij die – anders dan de Staten-Generaal, nodig hadden als bewijsmiddelen en als hulpmiddelen bij het beheer van vestingen en domeinen.

7 De archieven van de Staten-Generaal en de Regeringsarchieven: een overzicht

Tabel 6. De inventarissen van de archieven van de Staten-Generaal en de Regeringsarchieven	
<i>Regeringsarchieven 1576-1588</i>	
toegangsnummer	naam archief
1.01.01.01	De Staten-Generaal 1576-1588.
1.01.01.02	Gouverneur-generaal Matthias, Aartshertog van Oostenrijk, en de Raad van State nevens Zijne Hoogheid. 1578-1581.
1.01.01.03	De Kamer der Beden van de Generaliteit (en de Tresorier-generaal der Oorlogen – Ontvanger-generaal der Beden van de Generaliteit). 1576-1581.
1.01.01.04	De Gedeputeerden en het College der Nader Geünieerde Provinciën. 1578-1581.
1.01.01.05	De Generale Landraad. 1581-1582.
1.01.01.06	Gemachtigde tot het beleid der Financiën en Beden. 1582.
1.01.01.07	De Landraad aan de Oostzijde der Maze. 1581-1584.
1.01.01.08	De gedeputeerden van de Geünieerde Provinciën aan de Oostzijde der Maze. 1583.
1.01.01.09	De Raad van State. 1584-1586.
1.01.01.10	Gouverneur-generaal Graaf van Leicester en de Raad van State nevens Zijne Excellentie. 1586-1588.
1.01.01.11	De Kamer van de Tresorie dezer Landen. 1586. De Kamer van de Financiën en Domeinen. 1586. De Kamer van de Tresorie. 1586-1588.
<i>Stukken afkomstig van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel</i>	
1.01.01.12	Audience van Maria van Hongarije en Emmanuel Philibert van Savoye, 1535-1558.
1.01.01.13	Verzameling stukken afkomstig van de Spaans-Nederlandse regering in Brussel, 1567-1574.
<i>Het archief van de Staten-Generaal</i>	
1.01.03	Staten-Generaal. I. Resoluties. 1962.
1.01.04	Staten-Generaal. II. Liassen. 1963.
1.01.05	Staten-Generaal. III. De ingekomen delen en dossiers afzonderlijk verzameld in series. 1964.
1.01.06	Staten-Generaal. IV. Brievenboeken, Loket- en Secrete Kas. 1964.

¹⁴⁵⁹ Mogelijk hebben HHM niet alle door hen ontvangen kaarten in hun eigen archief opgenomen. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn met de kaarten van inzake limietscheidingen die met het archief van het Ministerie van Oorlog naar het Rijksarchief werden overgebracht en uit het archief van de Raad van State afkomstig zijn, (vriendelijke mededeling Kees Zandvliet).

1.01.07	Staten-Generaal. V. Vervolg Loket- en Secrete Kas. 1968.
1.01.08	Staten-Generaal. VI. Vervolg Loket- en Secrete Kas; tractaten en ratificaties na 1700; overgedragen archivalia; inventarissen en catalogi. 1969.
1.01.09	Staten-Generaal. Overzicht van de ingekomen secrete brieven in de Secrete Kas.
---	Loketkas.
---	Secrete Kas.

Tabel. 7. Samenstelling van de archieven van de Staten-Generaal

<i>Inhoudsopgave van het archief van de Staten-Generaal, 1576-1588</i>			
<i>deelarchief</i>	<i>hoofdbestanddelen</i>	<i>inv. nrs.</i>	<i>Par. jn bfdst. 5</i>
archief van de griffie	Delen. (In het archief van de Staten-Generaal tot 1796).	1-45	11.1
	Losse stukken, 1576-1581.	46-83	
	Stukken betreffende de vergadering van de Staten-Generaal, 1582-1586	84-85	
	Stukken betreffende de aanbidding van de soevereiniteit aan de koning van Frankrijk, 1584-1585	86-89	
	Stukken betreffende de betrekkingen met Engeland en de graaf van Leicester, 1584-1588	90-121	
	Stukken betreffende verschillende onderwerpen, 1582-1588	122-222	
	Gedeponeerde stukken, 1582-1588	223-224	
archief van de Hoogduitse secretarie	Stukken 1577-1581.	225-241	
	Stukken 1582-1588	242-253	
archief van de audience	Stukken 1581 juni – aug.	254	
	Stukken 1583 apr.– 1584 juni	255-259	
	Gedeponeerde stukken van Asseliers als gedeputeerde naar Frankrijk. 1584 jan. - juni	260-261	
<i>Verkorte inhoudsopgave van de inventaris van het archief van de Staten-Generaal</i>			
<i>hoofdbestanddelen</i>	<i>series</i>	<i>inv. nrs.</i>	<i>bfdst. 5 par.</i>
resoluties	resoluties (ordinaris, secreet en particulier) en indices	1-4861	2-3
liassen par. 5.1	Loopende, 1550-1796	4862-5477	5.1.1
	Admiraliteyten, 1613-1795	5478-5722	
	Munte, 1616-1794	5723-5733	
	Oostindische Compagnie, 1623-1795	5734-5750	
	Westindische Compagnie, 1625-1795	5751-5817	
	Maastricht, 1632-1793	5818-5879	
	Engelandt, 1584-1795	5880-6015	5.1.4
	Hoogduytschland, 1578-1796	6016-6696	5.1.3
	Emden en Oostfrieslant, 1580-1728	6697-6746	5.1.2
	Vranckrijck, 1594-1796	6747-6887	5.1.4
	Italië, Savoye, Constantinopel, Zalee en Barbarije, 1597-1796	6888-7009	5.1.3
	Portugal, 1641-1795	7010-7041	
	Spangien, 1649-1796	7042-7168	
	Sweedden, 1591-1796	7169-7227	
	Denemarcken, 1579-1796	7238-7310	5.1.4
	Polen, 1579-1796	7311-7360	
	Moscoviën, 1615-1795	7361-7410	5.1.5
	Brussel, 1716-1794	7411-7460	
	America, 1782-1796	7461-7463	5.1.6
	Vredehandelingen, 1643-1748	7464-7471	
geïntercepteerde brieven, 1590-1606	7472	5.1.7	
provinciale resoluties, 1683-1687	7473		
Requesten, 1600-1795	7474-8039		

de ingekomen delen en dossiers afzonderlijk verzameld in series (par. 7 en 8)	staten van oorlog te land en ter zee	8040-8297	7
	buitenlandse verbalen	8298-8856	8.1.12
	verbalen van bezendingen aan de provincies,	8857-8956	8.1.1
	verbalen van bezendingen aan Staats-Brabant	8957-8970	8.1.2
	verbalen van bezendingen aan Maastricht	8971-9056	8.1.3
	verbalen van bezendingen aan Staats-Vlaanderen	9057-9151	8.1.4
	verbalen van bezendingen naar Oost-Friesland	9152-9174	8.1.5
	verbalen van gedeputeerden te velde en legeraanvoerders	9175-9212	8.1.6
	verbalen van advocaten fiscaal	9213-9216	8.1.9
	verbalen van krijgsverrichtingen te land en ter zee in West- en Oost-Indië	9217-9224	8.1.7
	verbalen betr. admiraliteits- en zeezaken	9225-9408	
	rapporten van zeekrijgsraden	9400-9408	8.1.9
	verbalen betr. het beleid van de WIC	9409-9425	8.1.11
	verbalen betr. het beleid van de VOC	9426-9441	8.1.10
	verbalen personele commissies tot het defensie- en financieuzen	9442-9449	8.1.8
	processtukken van de generaliteitsrechtbanken	9450-9487	11.3
	processtukken van rechtbanken in West-Indië	9488-9628	11.4
	delen oorspronkelijk afkomstig uit de bibliotheek van de Staten-Generaal	9629-9641	hfdst. 4, par. 6
	rekeningen van Elsloo	9642-9649	8.1.3
	rekeningen van Staats-Vlaanderen en steden in Z. Nederlanden	9650-11071	8.1.4
minuten van uitgaande brieven	minuten van ordinaris uitgaande brieven van de Staten-Generaal 1754-1796	11072-11085a	5.1.8
	minuten van intercessiën door de Staten-Generaal bij buitenlandse vorsten etc., 1637-1645	11086-11086a	
	minuten van vertalingen van resolutiën van de Staten-Generaal in het Frans	11086b	11.7
de depêcheboeken (par. 4) en de brievenboeken (par. 5.2)	de depêcheboeken 1576-1614	11087-11117	4
	registers van ordinaris ingekomen brieven.	11118-11669	5.2.2
	registers van secreta ingekomen brieven	11670-11833	5.2.4
	registers van de ingekomen brieven van de liassen lopende, Engeland, Frankrijk, Italië, Spanje en Portugal, 1550-1680	11834-11923	5.2.3, 12
	register van ingekomen brieven uit America, 1782-1789	11924	5.2.2
	registers van ingekomen brieven van de Admiraliteiten, 1777-1790	11925-11930	5.2.2
	registers van ingekomen stukken betreffende bijzondere onderwerpen	11931-11933	5.2.2
	registers van uitgaande ordinaris brieven	11934-12082	5.2.1
	gedrukte nouvelles, 1679-1795	12083-12160	13.2
	gedrukte publicaties, 1623-1796	12232-12236	13.3
verzamelingen gedrukte plakaten	12161-12236	6.7	
de acten van de Staten-Generaal (par. 6.3)	de minuten van de acten	12237-12269	6.3.1
	de commissieboeken	12270-12297	6.3.3
	de acteboeken	12298-12356	6.3.2
	acten van sauvegarde en sureté de corps	12357-12358	6.6
	de registers der paspoorten	12359-12447	1
	formulieren van de acten	12448-12450	10.5
	instructieboeken	12451-12466	6.3.4
	algemene instructies voor generaliteitscolleges en generaliteitsdienaren	12467-12479	6.8
	registers en afschriften van tractaten	12480-12488	6.1.4
		12489-12493 12495-12498	12.1
		12494, 12499-12502	6.14
de ordonnantieboeken	12503-12508	6.4	

	de rekeningen van de ontvangers en de kwitanties van de klerken van de Staten-Generaal	12509-12523	10.4
naamregister, eed- en titulboeken	naamregister gedeputeerden	12524	10.2
	eedboeken en formulieren van eed	12525-12534	10.1
	militaire verloven en afrekeningen	12535-12536	10.3
	titulboeken	12537-12547	10.5
de loketkast (par. 9; ook par. 6.1., par. 6.1.1)	<i>lopende met en zonder jaar</i>	<i>12548-12549</i>	9; 6.1, 6.1.1
	<i>particuliere stukken</i>	<i>12550</i>	
	<i>processen</i>	<i>12551</i>	
	<i>munt</i>	<i>12552</i>	
	<i>Maastricht</i>	<i>12553</i>	
	<i>copieën Maastricht</i>	<i>12554</i>	
	<i>'s-Hertogenbosch,</i>	<i>12555</i>	
	<i>copieën 's-Hertogenbosch</i>	<i>12556</i>	11.5
	<i>Peelland, Oosterwijk, Kempenland, Maasland</i>	<i>12557-12560</i>	
	<i>Admiraliteiten, convooien en licenten, VOC, WIC</i>	<i>12561-12564</i>	9; 6.1, 6.1.1
	<i>ommelopers van Vlaanderen</i>	<i>12565</i>	11.5
	<i>rekeningen van Vlaanderen</i>	<i>12566</i>	
	<i>kaarten</i>	<i>12567</i>	hfdst. 4, par. 6
	<i>Oost-Friesland</i>	<i>12568</i>	9; 6.1, 6.1.1
<i>Duitsland, Zweden, Denemarken, Brandenburg,</i>	<i>12569-12573</i>		
<i>Frankrijk, Spanje, Engeland, Portugal, Italië, Barbarije</i>	<i>12574-12578</i>		
de Secrete Kas (par. 9; ook par. 6.2)	<i>lopende, Admiraliteit, VOC, WIC, O.-Friesland</i>	<i>12579-12583</i>	9; 6.2
	<i>Hoogduitsland, vredescongres Nijmegen, vredescongres Keulen, Zweden, Denemarken</i>	<i>12584-12586</i>	
	<i>Frankrijk, Spanje, Munster, Engeland, Portugal, Polen, Italië, Turkije en Barbarije</i>	<i>12587-12595</i>	
obligatiën	obligatiën vanaf 1700	12596	6.1.3
tractaten	tractaten 1701-1797	12597	6.1.2
ratificaties v.a. 1701	Duitsland, Zweden, Denemarken, Polen, Rusland, Zwitserland.	12598-12625	6.2
	Frankrijk Engeland, Spanje, Portugal, Italië, Turkije, Algiers, Marocco, America, Staten-Generaal	12626-12639	6.2
overgenomen archivalia; werkstukken Spronssen	Chambre Mi-partie (retroacta Overmaze)	12640-12650	11.5
	werkstukken commies Spronssen	12651	11.7
	in beslag genomen stukken De Rochefort	12652	11.3
	in beslag genomen stukken 'Vaderlandsche Sociëteit' in 's-Hertogenbosch	12653-12664	
toegangen	recepissen, inventarissen, indices, catalogi, lijsten	12665-12697b	10.5

8 De archieven van de familie Fagel

8.1 Verband met het archief van de Staten-Generaal

Tot het archiveringssysteem van de Staten-Generaal behoorden ook de ambtenaren die het archief beheerden, de hulpmiddelen die ze op eigen initiatief maakten om de retroacta snel te kunnen vinden en het kennissysteem waarover ze beschikten om hun administratieve en politieke werk adequaat te kunnen verrichten. Van de archieven en collecties van de griffieambtenaren van vóór 1670 is weinig bewaard gebleven, maar van de griffiers, tweede griffiers en commiezen uit de periode daarna, tot 1796 op een enkele commies na leden van de familie Fagel, des te meer.

Gaspar Fagel was van 1670 tot 1672 griffier van de Staten-Generaal. Hij bracht een aantal collecties bij elkaar, waaronder een belangrijke bibliotheek, die bij zijn dood in 1688 werd verkocht. Zijn archief bleef bewaard, deels in het familiearchief, deels bij de archieven van de Staten van Holland, die hij tussen 1672 en 1688 als raadpensionaris diende. Hij werd als griffier opgevolgd door zijn broer Hendrik Fagel de Oudste, die op zijn beurt in 1690 werd opgevolgd door zijn zoon François Fagel (de Oude), die onder hem tien jaar als commies had gediend. In 1707 liet hij in het Noordeinde (nu nrs. 138-140), vermoedelijk op de plek waar Hendrik Fagel de Oudste al in 1672 was gaan wonen, een huis bouwen door Daniel Marot, de hofarchitect van Willem III, die tien jaar eerder de Statenzaal en de Trêveszaal had

gerestaureerd. Dit huis werd het onderkomen voor drie gezinnen met hun dienstpersoneel en voor de verzamelingen die François Fagel de Oude aanlegde en die tot 1795 door de familie zouden worden aangevuld en uitgebreid. Tot die verzamelingen behoorden een bibliotheek en een werkarchief met afschriften van staatsstukken, dossiers over staatszaken en toegangen op het archief van de Staten-Generaal. Die toegangen waren door de griffier in eigen beheer vervaardigd, omdat het toegangensysteem van de Staten-Generaal te weinig mogelijkheden bood bij het opzoeken van de retroacta.¹⁴⁶⁰

In 1728 werden aan de verzamelingen van François Fagel de Oude de verzamelingen toegevoegd van zijn in dat jaar kinderloos overleden broer Hendrik Fagel, die hem in 1690 als commies was opgevolgd en als Hendrik Fagel de commies bekend staat. Op zijn beurt liet François zelf zijn collecties in 1744 na aan zijn neef Hendrik Fagel de Oude, die hem in 1744 als griffier opvolgde, nadat hij eerst zestien jaar commies was geweest als opvolger van zijn oom Hendrik Fagel de commies.

Hendrik Fagel de Oude breidde de collecties verder uit en integreerde de documentaire verzamelingen van zijn ooms en van hemzelf tot één griffiersarchief. Vermoedelijk rond 1754 maakte hij van zijn collecties, die hij in orde wilde brengen, het volgende overzichtje.¹⁴⁶¹

In ordre te brengen

Collectie van stukken die nuttig zijn, in mijn post als griffier
resolutiën van staat / geschriften / brieven / etc.
dagelijks uitkomende stukken

Collectie van stukken, die nuttig zijn, met opsigt tot de Religie

Collectie van stukken van Curiositeiten

Bibliotheecq	}	binnen
Teekeningen		
Prenten		
Kaarten		
Medailles		
Munten		
Schilderijen		

Plantagien	}	buiten
Boomen		
Planten en gewassen		
Bloemen		

We hebben een aardig beeld van wat Hendrik Fagel de Oude verstond onder stukken die nuttig voor hem waren in zijn post als griffier. Tot de resolutiën van staat, geschriften, brieven etc. die er deel van uitmaakten behoren ongetwijfeld de resoluties en indices van de Staten-Generaal, de resoluties en brieven van de Raad van State en de resoluties van de Staten van Holland die zich momenteel bevinden in het archief 'Fagel supplement' en waarschijnlijk ook stukken als de indices op de landschapsresoluties van Gelderland die zich momenteel in de Koninklijke Bibliotheek bevinden.¹⁴⁶² Met 'dagelijks uitkomende stukken' zal in de eerste plaats bedoeld zijn het drukwerk dat dagelijks de drukkerij van Scheltus, de drukker van de Staten-Generaal en de Staten van Holland, aan het Binnenhof verliet: de afleveringen van de gedrukte resoluties van de Staten-Generaal en de Staten van Holland, de *nouvelles* van de Staatse

¹⁴⁶⁰ Secretarissen maakten ook inventarissen om vast te stellen welke registers enz. hun particuliere eigendom waren en welke op stadskosten werden onderhouden: Ketelaar, "Jan van Houts 'Registratuer'", 400-412, onder meer over het onderscheid tussen privéregisters en publieke registers.

¹⁴⁶¹ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 682.

¹⁴⁶² KB 132H18 en 133J1-4 die zijn geboekt onder de misleidende titel: Registers van resoluties van Gelderland 1576-1713. KB 78A3 is een recueil van notabele landschapsresoluties van Gelderland 1700-1749.

gezanten in het buitenland, de vele pamfletten die verschenen en waar de Fagels een enorme collectie van opbouwden.

De bibliotheek werd tot de grootste bibliotheken van Europa gerekend. Ook anderen dan de Fagels zelf mochten er gebruik van maken.¹⁴⁶³ De collectie munten en penningen was voor het grootste deel in de eerste helft van de achttiende eeuw door François Fagel de Oude bijeengebracht. Diens correspondentie met Philips baron von Stosch over penningen en andere kunstvoorwerpen uit de periode 1711-1746, die in het familiearchief wordt bewaard, wordt van groot kunsthistorisch belang geacht.¹⁴⁶⁴ De schilderijenverzameling bevatte onder meer schilderijen van bekende 16^e-, 17^e en 18^e-eeuwse meesters en vijfenveertig familieportretten.

De interessantste collectie in dit verband is echter het documentatiesysteem dat de griffiers en commiezen uit de familie Fagel vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw generatie na generatie opbouwden en dat onder meer de staatsinstellingen van de Republiek en hun ontwikkeling, de werkzaamheden van de Staten-Generaal, de Staatse diplomatie en hun eigen rol daarin documenteerde. Om snel de benodigde retroacta op te kunnen sporen stelden de Fagels lijsten samen van precedenteren in belangrijke zaken waaraan ze afschriften van de betrokken resoluties toevoegden en bewerkten ze generale indices en andere toegangen op de resoluties, brieven en andere series archiefstukken. Om de afhandeling van zaken te kunnen bespoedigen hielden ze hun eigen indices op de resoluties bij, die zo waren ingericht dat er de voortgang van zaken uit bleek. Om de uitgaande stukken snel te kunnen depêcheren, legden ze formulierboeken aan van resoluties en van akten en registreerden ze de uitgaande brieven. En om ook thuis de stukken bij de hand te hebben lieten ze afschriften van een groot aantal registers uit het archief van de Staten-Generaal maken en in hun handschriftenverzameling opnemen. Die handschriftenverzameling en het zogenaamde Fagel, griffiersarchief is daardoor een onmisbare bron voor onze kennis van de werkzaamheden van de Staten-Generaal en van hun archief, waarop het naadloos aansluit. Vooral op het gebied van de buitenlandse zaken waren hun collecties rijker dan die van de Staten-Generaal; ze omvatten eigenlijk het hele archief van de diplomatieke dienst van de Republiek. Japikse meent in de bundels van het griffiersarchief die van 1730 en later dateren zelfs een voortzetting van de Loketkas te mogen zien, zij het met afschriften en niet met originele stukken als basis. Een viertal bundels in het Fagel-archief bevat echter originele stukken en zou volgens Japikse in de Loketkas beter op zijn plaats zijn.¹⁴⁶⁵ In ieder geval bevinden zich in het Fagel-archief stukken die heel goed in het archief van de Staten-Generaal zouden passen.

Toen Hendrik Fagel de Oude in 1790 overleed, moest zijn kleinzoon Hendrik Fagel de Jonge, die hem opvolgde als griffier, zijn mede-erfgenamen uitkopen en voor het griffierschap een groot bedrag aan ambtgeld op tafel leggen. Bij een acuut gebrek aan liquide middelen besloot hij de doubletten en minder relevante waardevolle handschriften uit de bibliotheek te verkopen.¹⁴⁶⁶ De verkoping vond plaats op 12 november 1792 en volgende dagen bij de boekhandelaars Van Cleef en Scheurleer in Den Haag. De catalogus telt 2872 nummers, wat grofweg geschat neerkomt op 6 tot 9000 delen, bijna een kwart van de bibliotheek. Boeken en handschriften over de algemene en Nederlandse geschiedenis maakten met resoluties en staatspapieren ruim een zesde van het totaal uit en die over recht en politiek nog eens een tiende. Onder de 'gedrukte Secreete en andere Resolutiën, Staatspapieren &c. in Folio' treft men geschreven retroacta aan van Holland en de Staten-Generaal over alle denkbare beleidsterreinen. Deze afdeling kan men voor een deel zonder bezwaar tot het griffiersarchief en deels tot het archief van de Staten-Generaal rekenen.¹⁴⁶⁷ Een aantal handschriften bevindt zich tegenwoordig in de Koninklijke Bibliotheek¹⁴⁶⁸ en een deel van het archiefje van gedeputeerde te velde Vegelin van Claerbergen uit de jaren 1709-1713 in het Nationaal Archief.¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶³ Fagel in: Van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, V, 5.

¹⁴⁶⁴ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 2024-2092. Van deze brieven zijn in het Nationaal Archief korte samenvattingen beschikbaar.

¹⁴⁶⁵ Inv. nrs. 760, 1532, 1707 en 1732, Japikse, 'De loketkas der Staten-Generaal', 122.

¹⁴⁶⁶ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 65.

¹⁴⁶⁷ KB Veilingcatalogus nr. 4626.

¹⁴⁶⁸ 'Stukken raakende de Weeskamer der Stad Delft', 'Resolutiën van Hun H. Mog. rakende Oostvriesland, van 1633 en 1634' en 'Geschreven stukken rakende den Capitein Braak.'

¹⁴⁶⁹ De kavelnrs. 86, 403 en 420 in resp. KB 73A39, KB 71B6 en KB 70B50; het archiefje van gedeputeerden te velde in Aanw. 1882 A VI 7, Aanw. 1887 B XX 2 en Aanw. 1902 XXVI 92, nu in NA, Fagel suppl., 1.10.94, inv. nrs. 105a – 105b. In het archief Fagel is nog een lijst bewaard gebleven van 107 doubletten die geen koper vonden: NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 65 nr. 9.

Na de omwenteling in 1795 werd Hendrik Fagel tijdens een ambassade naar Engeland als griffier afgezet.¹⁴⁷⁰ Holland zette een Commissie van onderzoek aan het werk die de daden van de voormalige griffier onder het oude bewind moest beoordelen, zoals er ook commissies werden ingesteld die de daden van Van der Spiegel en Bentinck van Rhoon moesten onderzoeken. Men legde beslag op de bezittingen van Fagel, inclusief het 'griffiersarchief' en de familiebibliotheek.¹⁴⁷¹ Charles Bentinck schreef verontwaardigd aan Lord Grenville: "Among other real objects of curiosity, the most valuable and complete collections of State Papers in the Republic, transmitted to him [Fagel TT] by his ancestors, a great many of which papers had no immediate connection to the present events, has thus fallen into unknown hands; and together with one of the most complete and considerable libraries, and collection of drawing and prints, to be met with in any part of Europe, formed in the course of above a century by a succession of men distinguished for their taste and their knowledge, as well as for their political talents and character, will most likely be dispersed or lost by the animosity of a few obscure individuals."¹⁴⁷² Het beslag werd in maart 1797 opgeheven, waarna de meeste boeken en papieren werden teruggegeven. De Commissie van Onderzoek hield alleen vier kisten achter met die papieren die ze voor het onderzoek nog van belang achtte en waarvan ze nog afschriften wilde laten maken.¹⁴⁷³ In 1798 stierf de commissie een stille dood.¹⁴⁷⁴ Haar voor ons belangrijkste producten bestonden uit de inventarissen die ze van het Fagel-archief liet vervaardigen.¹⁴⁷⁵ Twee van de vier overgebleven kisten met stukken die in 1795 in beslag waren genomen werden aan Fagel teruggegeven. De twee andere kisten bleven onopgemerkt achter in het archief van het Provinciaal Bestuur van Holland.

In 1798 constateerde Hendrik Fagel dat in de Staatsregeling van 1798 als art. 35 de bepaling zou worden opgenomen, dat de eigendommen van politieke emigranten moesten worden geconfisqueerd. Hij wachtte niet tot de grondwet was aangenomen en verscheeptte zijn collecties naar Engeland.¹⁴⁷⁶ In Londen verkocht hij in 1799 een verzameling tekeningen en prenten en een verzameling gesneden stenen en in 1801 nog drie verzamelingen prenten, een verzameling schilderijen en een verzameling tekeningen. In april en mei 1802 zou hij bij Christie's de bibliotheek laten veilen. De collectie werd op 8 april 1802, nog voor

¹⁴⁷⁰ Ress. SG 08/02/1795, 17/02/1795, 04/04/1795, 14/04/1795.

¹⁴⁷¹ Voor de lotgevallen van de archieven en de inventarisatiewerkzaamheden van de commissies Zie decreten Prov. Representanten Holland 23/02/1795, 12/03/1795, 30/04/1795, NA, Provisionele Representanten, 3.02.01, inv. nrs. 18-20; korte Notulen van het Committé van Algemeen Welzijn van de Provisionele Representanten van het Volk van Holland, 06/03/1795, 15/05, 18/05, 21/11, 26/11, NA, Provisionele Representanten, 3.02.01 inv. nrs. 114, 115 en 118; notulen van de eerste commissie 19/01/1796 en 29/01/1796, NA, Provisionele Representanten, 3.02.01, inv. nr. 120; decreten van het Provinciaal Bestuur van Holland 28/06/1796, 28/09/1796, 30/09/1796 en 17/03/1797, NA, Prov. Bestuur, 1796-1798, 3.02.02, inv. nrs. 4, 7, 11; notulen van de tweede commissie van 10/02/1796, 18/02/1796 en 06/06/1796, *ibid.*, inv. nr. 126 fo 4 vo, 5 vo, 25vo en 26; notulen van het Provinciaal Committé 06/07/1796, *ibid.*, inv. nr. 140; advies van het Provinciaal Committé van 14/03/1797, *ibid.*, inv. nr. 149; res. van het Intermediair Administratief Bestuur 29/03/1799, NA, Intermediair-Administratief Bestuur, 3.02.04, inv. nr. 14;

¹⁴⁷² Colenbrander, *Gedenkstukken*, II, 415.

¹⁴⁷³ Dergelijke afschriften worden aangetroffen in de Collectie Goldberg. Op het stuk in NA, Goldberg, 2.21.006.51, inv. nr. 380.4 (een afschrift van NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 263) staat aangetekend: "Gecopieerd ten gebruike des noods tot het rapport van de Commissie van onderzoek." Vergelijkbare aantekeningen komen voor op de kopieën in NA, Goldberg, 2.21.006.51, inv. nr. 380.2. In coll. Goldberg werden overigens ook originele stukken uit het archief Fagel aangetroffen.

¹⁴⁷⁴ Korte Notulen van het Committé van Algemeen Welzijn van de Provisionele Representanten van het Volk van Holland, 06/03/1795, 15/05, 18/05, 21/11, 26/11, arch. Gewestelijke Besturen 1795-1807 inv. nrs. 4484, 4485, 4488, 4530; notulen van de eerste commissie 19/01/1796 en 29/01/1796, arch. Gewestelijke Besturen 1795-1807 inv. nr. 4530; notulen van de tweede commissie van 10/02/1796, 18/02/1796 en 06/07/1796, arch. Provinciaal Bestuur van Holland inv. nr. 126 fo 4 vo, 5 vo, 25vo en 26; decreten van het Provinciaal Bestuur van Holland 28/06/1796, 28/09/1796 en 30/09/1796, arch. Prov. Bestuur inv. nr. 39; notulen van het Provinciaal Committé 06/07/1796, arch. Provinciaal Bestuur van Holland inv. nr. 140; decreet van het provinciaal Bestuur van 17/03/1797, arch. Gewestelijke Besturen 1795-1807 inv. nr. 4558, Provinciaal Bestuur 40 (820; resolutie van het Intermediair Administratief Bestuur 29/03/1799, arch. Gewestelijke Besturen 1795-1807 inv. nr. 4785 (193-195).

¹⁴⁷⁵ Een inventaris en een supplement-inventaris van het Fagel-archief van resp. 08/05/1795 en 30/11/1795 in arch. Fagel inv. nr. 207; de inventaris (o.m. van 06/07/1796) van de inhoud van de vier kisten met in beslag genomen papieren: bijlagen bij de notulen van het Provinciaal Bestuur van 30/09/1796, arch. Provinciaal Bestuur inv. nr. 53; zie daarbij ook de inventaris van 1796 in NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 207.

¹⁴⁷⁶ Brummel, 'The Fagel Library', 215-219.

de veiling had kunnen plaatsvinden, gekocht door Trinity College in Dublin, waar ze zich nog steeds bevindt.¹⁴⁷⁷

Pittion heeft de Fagel Library een monument van het ancien regime genoemd. Blijkens de catalogusbestond de collectie uit 9844 catalogusnummers, wat neerkomt op 20 tot 30.000 delen. Het was daarmee een van de grootse bibliotheken in particulier bezit in Europa.¹⁴⁷⁸

De Fagel-bibliotheek is niet de bibliotheek van een bibliofiel (het bevat niet veel boeken over filologie en bibliografie en de incunabelen ontbreken vrijwel), maar het is typisch een referentiebibliotheek van een *homo universalis*.¹⁴⁷⁹ Alle terreinen van kunsten en wetenschappen zijn vertegenwoordigd, maar oververtegenwoordigd zijn recht (staatkunde), geschiedenis en geografie, terreinen die beslist van belang zijn geweest voor leden van de familie Fagel in hun post van griffier. De boeken en handschriften in de afdeling geschiedenis maken maar liefst 30% van het totaal uit. Van de boeken over geschiedenis heeft een derde deel (900 kavels) de Nederlandse geschiedenis als onderwerp. Daaronder bevinden zich twaalf banden met edicten en decreten en 243 banden met ongeveer 10.000 pamfletten, die in de catalogus van 1802 als één kavel worden beschreven. Bij de verzameling, die voor een groot deel bestaat uit Nederlandse 'politique tractaten' van verschillende Nederlandse drukkers, behoort een geschreven inhoudsopgave, terwijl ook sommige banden van inhoudsopgaven zijn voorzien. De pamfletten zijn bij het inbinden schoongesneden. Geografie of topografie maakt 8% van de bibliotheek uit. Tot deze rubriek horen onder meer negentien atlanten en 1600 losse kaarten, waaronder veel kaarten en kaartboeken van de Republiek. Uit een van de portefeuilles kwamen onlangs de bouwtekeningen van het huis van de Fagels in het Noordeinde van rond 1706 te voorschijn.¹⁴⁸⁰ Verder bevat de Fagel Library veel plaatwerken over ceremonieel en veel werken over religie (zo'n 18% van het totaal).

Nog waren niet alle handschriften verkocht. In maart 1802 sloten Frankrijk en Engeland de vrede van Amiens, waarbij werd bepaald dat iedereen die om politieke redenen naar Engeland was geëmigreerd zijn eigendommen in de Bataafse Republiek terugkreeg. Dat gaf Hendrik Fagel de gelegenheid om zijn verzameling handschriften in het Nederlands en zijn huis aan het Noordeinde in Den Haag in de verkoop te doen. Hij verkocht de handschriften op 2 februari 1803 bij Van Cleef en Scheurleer.¹⁴⁸¹ Hoe deze veiling afliep heb ik al beschreven in hoofdstuk 1. Een grote hoeveelheid resoluties en indices van de Staten-Generaal werden door de staat in beslag genomen (ze zouden staatsgeheimen bevatten¹⁴⁸²) en in het Rijksarchief geplaatst. Veel handschriften die werden gekocht door verzamelaars (Goldberg, Romswinkel) kwamen uiteindelijk ook in het Rijksarchief of in de Koninklijke Bibliotheek terecht. Tegenwoordig bevindt een groot deel van de documentaire verzamelingen van de Fagels zich in het Nationaal Archief en wel in het zogenaamde griffiersarchief, een onderdeel van het familiearchief, en in het archief Fagel Supplement, waarin ik, zoals ik al in hoofdstuk 1 heb uiteengezet, 50 m¹ van het verstrooid geraakte archief heb beschreven.

8.2 Samenstelling van het familiearchief Fagel

Het archief van de familie Fagel, dat zich in het Nationaal Archief bevindt, is een bijzonder rijk archief. Het zogenaamde griffiersarchief, een indrukwekkende verzameling archief en documentatie, maakt daarvan ongeveer de helft uit. Het familiearchief werd in 1922 door Jacob John baron Fagel aan het Algemeen Rijksarchief in bewaring gegeven. Het omvat ca 60 m¹ en werd in 1964 door N.M. Japikse geïnventariseerd.¹⁴⁸³ Deze inventaris is verdeeld in drie afdelingen: stukken van persoonlijke aard, stukken van ambtelijke aard en briefwisselingen. De stukken van persoonlijke aard staan niet of nauwelijks in verband met de Staten-Generaal en hun archief. Een uitzondering is wellicht de verzameling handschriften die onder de persoonlijke stukken van Hendrik Fagel de Oude zijn opgenomen en die afkomstig zijn van zijn oudoom Nicolaas ten Hove. Hier treft men ook beschouwingen, uittreksels en retroacta aan die op

¹⁴⁷⁷ Brummel, 'The Fagel Library', 222; Vincent Kinane, "The Fagel Collection" in *Trinity College Dublin* (ed. by Peter Fox), Dublin, [1986].

¹⁴⁷⁸ Pittion, 'The Fagel Collection'; *Bibliotheca Fageliana. A catalogue of the valuable and extensive library of the Griffier Fagel, of The Hague: comprehending a choice collection of books... : which will be sold by auction, by Mr. Christie, London ... March 1, 1802 ...* / digested by Sam. Paterson: KB Verz. Cat. 15538.

¹⁴⁷⁹ De kwalificatie is van Jos van Heel.

¹⁴⁸⁰ Longhman, 'Two manuscript sources from the Fagel Collection.'

¹⁴⁸¹ Veilingcatalogi in Coll. Van Wijn inv. nr. 137 (met de prijzen); KB coll. Veilingcatalogi, verzcat 4740 (met de namen van de kopers).

¹⁴⁸² Vriendelijke mededeling van Jos van Heel.

¹⁴⁸³ Japikse, *Het archief van de familie Fagel*.

het functioneren van de Staten-Generaal betrekking hebben.¹⁴⁸⁴ Ook de brieven staan voor een deel in verband met de functies die leden van de familie Fagel in de griffie van de Staten-Generaal hebben uitgeoefend. Ze zijn door de Fagels zelf onderverdeeld in particuliere brieven, brieven van ministers (gezanten) aan de griffiers Fagel, brieven aan ministers van de griffiers Fagel en ontcijferde brieven van vreemde gezanten aan hun regeringen. Onder de particuliere brieven bevinden zich brieven van François Fagel de Oude, Hendrik Fagel de Oude, François Fagel de Jonge en Hendrik Fagel de Jonge. Particulier betekent hier niet dat ze betrekking hebben op privé-aangelegenheden, maar dat ze niet tot de officiële ambtelijke correspondentie kunnen worden gerekend. De andere brieven – voornamelijk uit de tweede helft van de achttiende eeuw - hebben merendeels betrekking op buitenlandse zaken. De Fagels hadden als griffiers de dagelijkse leiding over de diplomatieke dienst, wat hun particuliere correspondentie met de Staatse gezanten onmisbaar maakt voor een goed begrip van de diplomatie van de Republiek in de achttiende eeuw. De stukken van ambtelijke aard omvatten de ambtelijke stukken van Gaspar Fagel, die in de jaren 1670-1672 griffier was, het zogenaamde griffiersarchief, dat voornamelijk is samengesteld en geordend door Hendrik Fagel de Oude tussen 1728, het jaar waarin hij als commies werd aangesteld, en 1790, het jaar van zijn overlijden, en ambtelijke stukken van leden van de familie Fagel vanaf 1793. Het griffiersarchief omvat 23 m¹, dus de helft van het familiearchief. Hendrik Fagel de Oude nam er ook de ambtelijke stukken in op van leden van de familie Fagel die vóór hem eerste griffier, tweede griffier en commies van de Staten-Generaal waren geweest. Na zijn dood in 1790 nam zijn kleinzoon en opvolger Hendrik Fagel de Jonge het archief van hem over. In 1795 werd het afgesloten.

Het griffiersarchief bestaat uit twee gedeelten. Het eerste ‘statische’ gedeelte¹⁴⁸⁵ heeft betrekking op de staatsorganen van de generaliteit en documenteert vooral de eigenaardigheden van de staatsinrichting van de Republiek (juridische basis, procedures, competenties, incompatibiliteiten). Het andere ‘dynamische’ deel heeft betrekking op ‘Generaliteitszaken’ en documenteert vooral de taakuitoefening van de Staten-Generaal. In dit tweede deel zijn de dossiers en de bundels geordend naar de taakgebieden van de Unie zoals die blijken uit de tekst van de Unie van Utrecht¹⁴⁸⁶ en naar de taakgebieden die in de Unie van Utrecht niet worden genoemd, te weten de uitoefening door de Staten-Generaal van de soevereiniteit over de Generaliteitslanden en de handelscompagnieën.¹⁴⁸⁷ Het zijn voornamelijk bundels met afschriften van retroacta en bijbehorende lijsten van retroacta voornamelijk uit het archief van de Staten-Generaal, die als een toegang op het archief en met name op de resoluties vanaf 1576 bedoeld zijn geweest en nog steeds als zodanig kunnen worden gebruikt.

Het gedeelte van het griffiersarchief zoals dat door Japikse is beschreven is bij nadere beschouwing heterogener dan dit eenvoudige schema suggereert. Het bevat ook een groot aantal werkdossiers van vooral Hendrik Fagel de Oude en Hendrik Fagel de Jonge die een andere functie hebben dan het documenteren van precedenten. Deze dossiers en bundels hebben voornamelijk betrekking op de organisatie van het werk op de griffie, de organisatie van de diplomatieke dienst en de samenwerking met de Prins en de raadpensionaris op hun gemeenschappelijke werkterrein. Bovendien bevat dit gedeelte van het archief bij de Staten-Generaal ingekomen stukken die in nauwe relatie staan met stukken die bij de Staten-Generaal ter tafel kwamen, zoals aanbevelingsbrieven, geleidebrieven en stukken gericht aan de Staten-Generaal die niet in de vereiste vorm waren opgemaakt of om andere redenen voor HHM onacceptabel waren.

De dossiers en bundels met betrekking tot de organisatie van het werk op de griffie bevinden zich voor een belangrijk deel in de door Japikse verzonden rubriek ‘Post- en archiefzaken van de Griffiers Fagel.’¹⁴⁸⁸ We treffen hier unieke inventarissen aan van het archief van de Staten-Generaal, allerhande indices op de resoluties en de uitgaande brieven, agenda’s van ingekomen en uitgaande brieven, registers van uitgaande brieven aan vreemde mogendheden, aan provincies en aan vreemde vorsten en verschillende formulierboeken voor het opstellen van akten en resoluties.¹⁴⁸⁹ Daarbij sluiten zich bestanden aan die zich elders in het archief bevinden, zoals collecties generale en particuliere petitie met bijbehorende

¹⁴⁸⁴ NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nrs. 122-157. In NA, Fagel, familie, 1.10.29, inv. nr. 3 de bibliografie van Ten Hove.

¹⁴⁸⁵ Inv. nrs. 569-849.

¹⁴⁸⁶ Inv. nrs. 850-1704.

¹⁴⁸⁷ Inv. nrs. 1705-1853.

¹⁴⁸⁸ Inv. nrs. 604-682.

¹⁴⁸⁹ Zie par. 8.2,

geleidebrieven van de Staten-Generaal ¹⁴⁹⁰ en bededagbrieven van de Staten-Generaal aan de provincies en de gebieden onder hun soevereiniteit.¹⁴⁹¹

De dossiers en bundels met betrekking tot de organisatie van de diplomatieke dienst en de communicatie met de gezanten treffen we aan onder het eerste deel van de afdeling buitenlandse zaken onder 'Buitenlandse dienst van Nederland in den vreemde en omgekeerd'¹⁴⁹². Deze rubriek kan worden beschouwd als het archief van de diplomatieke dienst van de Republiek. We treffen er onder meer verschillende series commissies, geloofsbriefen en brieven van rappel en recredentie voor gezanten van de Staten-Generaal in het buitenland in aan en een serie cijfers (sleutels voor geheimschrift) voor diezelfde gezanten. Bovendien bevat deze rubriek een groot aantal stukken die betrekking hebben op het diplomatieke ceremonieel, dat door de griffier moest worden bewaakt. Bij deze rubriek sluit zich de uitvoerige en belangwekkende particuliere correspondentie aan van de griffiers Fagel met de Staatse gezanten in het buitenland.

Het archief van de familie Fagel bevat stukken die afkomstig zijn uit het archief van de Staten-Generaal. Zo bevat inv. nr. 1171 minuutpatenten van de Staten-Generaal uit de tijd van de Spaanse Successieoorlog, die later door Hendrik Fagel de Oude blijkbaar als formulieren zijn gebruikt.

8.3 Samenstelling van het archief 'Fagel supplement'

Lang niet alle ambtelijke stukken van de familie treffen we in het familiearchief aan. In hoofdstuk 1 beschreef ik al het uiteenvallen van de collecties vanaf 1792 en mijn inspanningen om de verspreid geraakte archiefstukken weer bij elkaar te brengen. De handschriften in de Nederlandse taal die Hendrik Fagel de Jonge in 1792 en 1803 liet veilen, waaronder veel afschriften van staatsstukken, zijn eerst bij verschillende verzamelaars en vervolgens voor een deel in de Koninklijke Bibliotheek of het Nationaal Archief terecht gekomen. Voorts heeft hij bij de omwenteling van 1795 veel toegangen en documentatie - retroactaverzamelingen, series indices, series gedrukte resoluties, series gedrukte gezantenbrieven, recueils van resoluties en lijsten van retroacta - achtergelaten in de griffie. Deze stukken werden opgenomen in het archief van de Staten-Generaal of in de nabijheid van dit archief bewaard. In 1987 heb ik alle bestanddelen van de documentaire verzamelingen die zich buiten het familiearchief bevonden - voor zover ik ze had kunnen identificeren - bij elkaar gebracht en beschreven in de inventaris van het archief 'Fagel supplement'¹⁴⁹³, dat bijna vijftig strekkende meters omvat.

Het archief 'Fagel supplement' bestaat uit stukken die zijn ontvangen, opgemaakt of verzameld door Hendrik Fagel de Oude, met uitzondering van de restanten van retroactaverzamelingen van een paar van zijn voorgangers. De inventaris is onderverdeeld in vier hoofdafdelingen: correspondentie en administratie, retroacta betreffende generaliteitsorganen en generaliteitsbemoedeningen bijeengebracht door Hendrik Fagel de Oude, retroactaverzamelingen en kwitanties van voorgangers en ondergeschikten van Hendrik Fagel de Oude, handschriften en drukwerken verzameld wegens hun nut voor de uitoefening van het griffierschap.

De correspondentie is een bescheiden aanvulling van de correspondentie van Hendrik Fagel de Oude in het griffiersarchief. De retroacta die door Hendrik Fagel de Oude bijeen zijn gebracht werden door hem bewaard in een kast in zijn kamer in de griffie en dus niet bij de andere retroactaverzamelingen thuis. Daar sluiten ze niettemin goed bij aan, wat bijvoorbeeld blijkt als men de stukken betreffende het diplomatieke ceremonieel in het familiearchief en het supplementarchief met elkaar in verband brengt.

De retroactaverzamelingen van Hendrik Fagel de Oude bevatten ook retroacta en lijsten van retroacta uit collecties van zijn voorgangers. Van die oudere collecties nam hij in zijn eigen systeem alleen datgene op wat hem nog relevant leek. Van die oudere verzamelingen zijn ook nog wat restanten in het supplementarchief opgenomen: lijsten en kopieresoluties van voorgangers op de griffie, zoals de agenten De Heijde (1653-1678) en Roosenboom (1688-1720). Verder zijn in deze afdeling ook de kwitanties van de klerken opgenomen.

Onder de handschriften treft men vrijwel complete series geschreven en gedrukte ordinarij resoluties en geschreven secreta resoluties van de Staten-Generaal aan, enkele series particuliere en generale indices op die resoluties, toegangen op en afschriften van series resoluties en brieven van de Raad van State, series gedrukte resoluties van de Staten van Holland met bijbehorende indices enzovoorts.

¹⁴⁹⁰ Inv. nrs. 1124-1133.

¹⁴⁹¹ Inv. nrs. 1658-1661.

¹⁴⁹² Inv. nrs. 1185-1295.

¹⁴⁹³ Thomassen, *Inventaris van het archief Fagel Supplement*.

We treffen in het supplementarchief soms stukken aan die we in het archief van de Staten-Generaal zouden verwachten: originele retroacta die men na gebruik niet heeft teruggebracht, originele geloofsbrieven van uitheemse gezanten aan de Staten-Generaal, die zoals alle geloofsbrieven aan de griffier ter beoordeling werden voorgelegd, of minuten van akten die later als model zijn gebruikt.¹⁴⁹⁴

8.4 Belang van de archieven

N.M. Japikse noemt het Fagel, griffiersarchief “één van de belangrijkste bronnen voor onze kennis van de vaderlandse geschiedenis der 18e eeuw”, dat “mede als gevolg van de opneming van talrijke retroacta uit de 16e en 17e eeuw uitermate geschikt [is] om als bronnenmateriaal door historicus en archivaris te worden geraadpleegd.” Het is eenvoudig “met behulp van het griffiersarchief onderzoeken in te stellen in het archief der Staten-Generaal”; “de weg via de indices op de resolutiën” zou heel wat moeilijker te bewandelen zijn.¹⁴⁹⁵ Daarnaast geeft het archief Fagel meer zicht op de rol van de griffier in het politieke proces en niet het minst in de diplomatie: als bron voor de geschiedenis van de diplomatie is de correspondentie in het Fagelarchief van grote waarde.

De waarde van de archieven is niet alleen gelegen in de schat aan informatie die ze bevatten, maar ook in hun verband met de andere collecties die de familie Fagel in de loop van ruim een eeuw heeft bijeengebracht. Tezamen representeren die collecties het wereld- en zelfbeeld van de achttiende-eeuwse regent-verzamelaar en de plaats die hij zich toedacht in het openbaar bestuur en zijn omgeving. De bundels met retroacta verdienen hier bijzondere aandacht. Dergelijke dossiers bestonden doorgaans uit een lijst van retroacta over een bepaald onderwerp met afschiften van de desbetreffende retroacta. Ze waren door François Fagel de Oude en Hendrik Fagel de Oude voorzien van opschriften die overeenkwamen met de respecten die ook in het archief van de Staten-Generaal werden gehanteerd. N.M. Japikse heeft aannemelijk proberen te maken, dat de Fagels deze bundels vervaardigden om te voorzien in een mankement waar de registratuur van het archief van de Staten-Generaal bij een toenemende omvang van het archief aan zou laboreren. Raadpleging van de brievenboeken kon volgens hem “niet anders dan langdurig en moeizaam [zijn], omdat iedere samenhang van onderwerpen ontbrak.” Deze aanname lijkt mij discutabel. De bundels lijken mij eerder een verdere vervolmaking van het toegangenapparaat. Het opzoeken van de retroacta veronderstelde het raadplegen van de indices; het vervaardigen van lijsten van retroacta was op die raadpleging een logische vervolgstap. François Fagel is zeker niet de eerste geweest die ze maakte; we vinden in het archief van de Staten-Generaal en het griffiersarchief verscheidene lijsten van retroacta die al door commies Spronssen en agent De Heijde zijn vervaardigd. Waar mogelijk zullen in de vergaderingen van de Staten-Generaal en de commissievergaderingen aanvankelijk de originele retroacta ter tafel zijn gebracht die na afloop weer in het archief moeten zijn opgeborgen. Dat laatste was een bewerkelijke klus en bleef zeker bij langer lopende zaken gemakkelijk achterwege: zowel in de loket- en secrete kas als daarbuiten kunnen dergelijke bundels nog steeds worden aangetroffen. Het afschrijven van de retroacta voorkwam wanorde in het archief en had bovendien als voordeel dat de documentatie bij latere gelegenheden opnieuw kon worden gebruikt. Het aanleggen van bundels met afschriften en het onderbrengen van die bundels in een uitgebreid documentatiesysteem zouden we eerder moeten zien als een verdere vervolmaking van het toegangenapparaat bij het archief van de Staten-Generaal en een stap in de richting van het ontstaan van de ambtelijke bureaucratie.

¹⁴⁹⁴ Afkomstig uit het archief van de Staten-Generaal zijn NA, Fagel Suppl., 1.10.94, inv. nr. 148: Paspoort van de Duitse keizer voor de Staatse gezanten naar Munster 1642; inv. nrs. 191-192: Stukken betreffende wederzijdse vorderingen van Denemarken en de Republiek 1701-1724; inv. nrs. 307-308 Stukken betreffende klachten van Spanje over gedragingen van inwoners van Curaçao 1737-1739.

¹⁴⁹⁵ Japikse, ‘De loketkas der Staten-Generaal’, 116.